

UIT

NORGES
ARKTISKE
UNIVERSITET

Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning

Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi

«At straffis paa deris hals»

Kriminalitetsutviklingen i Vardøhus len mellom 1610 og 1660

Børge Figenschau

Masteroppgave i historie, HIS 3900 – juni 2019

Takk!

Denne oppgaven er resultatet av en langvarig prosess, men nå er endelig siste punktum satt.

Takk til Rune Blix Hagen for meget god veiledning i oppgaveskrivinga. En stor takk til Isak Måseide for korrekturlesing. Takk til Henriette Robertsen og Raga for at de lot meg få pusle med «de kriminelle».

Denne oppgaven er tilegnet mamma og pappa som gjorde det umulige mulig.

Børge Figenschau

Tromsø mai 2019

Historikeren som skriver ut fra rettskilder, likner en dommer som tar sakene opp til ny behandling århundrer etterpå¹.

¹ Carlo Ginzburg. Bevis och möjligheter, etterord til den svenske utgaven av Natalie Zennon Davies, *The Return of Martin Guerre* 1982, *Martin Guerres återkomst*, Stockholm 1984. Sitatet er oversatt til norsk av Erling Sandmo og hentet fra Sandmo, Erling, *Voldssamfunnets undergang*, 1999, side 275.

Innholdsfortegnelse

1. Innledning.....	1
1.1 Tidligere forskning.....	2
1.1.1 Tingbokprosjektet	3
1.1.2 Annen relevant forskning	5
1.1.3 Trolldomsforskning.....	5
1.1.4 Internasjonal forskning.....	6
1.2 Problemstilling	6
1.3 Avgrensing i tid og rom.....	7
1.4 Kilder.....	8
1.4.1 Sikt og sakefallslister	9
1.4.2 Tingbøker	10
1.4.3 Aktstykker	11
1.4.4. Tingreisen	12
1.4.5 Tingsamlingen	13
1.4.6 Lagting	14
1.5 Lov.....	15
1.6 Metode	15
2. Hva forstår vi som kriminalitet?.....	17
2.1 Kriminalitet og kjønn	18
2.2 Kriminalitet og alder.....	18
2.3 Kriminalitet og siviliseringsprosessen	19
3. Finnmark på 1600-tallet.....	21
3.1 Næring og økonomi.....	22
3.2 Kampen om Finnmark.....	24
3.3 Koloniseringen av fjordene.....	24
3.4 Vardøhus len og de lokale styresmaktene	24
3.4.1 Fogd og underfogd	25
3.4.2 Sorenskriver	27
3.4.3 Tingsteder og tingmenn.....	28
4 Kriminalitet i Vardøhus	29
4.1 Voldskriminalitet	29
4.1.1 Hva loven sier om voldskriminalitet	30
4.1.3 Vold i Vardøhus len	32
4.1.3.1 Vold uten våpen/mild vold.....	33
4.2 Vinningskriminalitet	37
4.2.1 Hva loven sier om vinningskriminalitet.....	37
4.2.2 Vinningskriminalitet i Vardøhus len	38

4.3 Sedelighetsforbrytelser	39
4.3.1 Hva loven sier om sedelighetsforbrytelser	40
4.3.2 Sedelighetsforbrytelser i Vardøhus len	40
4.4 Munnbruk og æreskrenkelser	43
4.4.1 Hva loven sier om munnbruk og æreskrenkelser	43
4.4.2 Munnbruk og æreskrenkelser i Vardøhus len	44
4.5 Lovbrudd mot kirke og gud	46
4.5.1 Hva loven sier om lovbrudd mot kirke og gud	46
4.5.2 Lovbrudd mot kirke og gud i Vardøhus len	46
4.6 Forbrytelser mot konge og stat	50
4.6.1 Hva loven sier om forbrytelser mot konge og stat	51
4.6.2 Forbrytelser mot konge og stat i Vardøhus len	51
4.7 Annet	58
4.8 Litt om straff og straffenivå	59
5. Kriminell i Vardøhus len	62
5.1 Den kriminelle løpebanen til Oluff Hur	62
5.2 Det kriminelle livet til Nils Haarbulder	63
5.3 Øst mot vest – regionale forskjeller i Vardøhus len	67
5.4 Kriminalitet i de samiske områdene	69
5.4.1 Kriminelle i de samiske områdene	71
5.5 Kvinnelige kriminelle i Vardøhus len	73
5.6 Sammenligning av kriminalitetsbildet i Vardøhus med andre norske regioner	76
6. Mot et sivilisert samfunn?	79
6.1 På vei mot et sivilisert samfunn?	80
6.2 Veien videre	84
Kilder	86
Litteratur	87
Appendiks 1. Kriminalitet fra sakefallslistene i lensregnskapet for Vardøhus len. Enkel gruppering	90
Appendiks 2: Kriminalitet fra tingbøker	92
Appendiks 3: Oversikt over aktstykker som er bevart fra lakuneperioden (1633-1648)	94
Appendiks 4. Avholdte tingsamlinger i perioden 1620-1660	95
Appendiks 5. Eksempel fra tingbok	112
Appendiks 6. Eksempel fra lensregnskap	113
Appendiks 7. Kart over Vardøhus len med tingsteder	114

1. Innledning

Annammidt aff Niells Siffuerdtzenn i Øxefiordt for hand i hiellslog en find ved naffen Peder N: och siden sex eller souff vggess thid der effter hannom igien aff Jordenn opthagidt och thill loeckedt thoe Andre finder som vdi druekensschabff gick med hannom och at saa for^{ne} finde paa thj de schulle vinde med hannom att hand var wschÿldig i hanns död. Och icke nogen Mann eller saae, paa hanns Legom, Att schulle haffue seedt, som hand kunde hafft sin Bane aff, gaff derforre Pennding – 100 daller (Loppa tingsted. Sakefallslista 1609-1610)

Ved første gjennomlesning framstår kriminalsaken ovenfor som en grotesk og brutal sak der vi møter grov vold, brudd på kirkens og kongens lover, etniske konflikter, rus og fattigdom. Den utspant seg lengst sør i Vest-Finnmark i det som i dag er tettstedet Øksfjord for omtrent 400 år siden.

Dette eksempelet er hentet fra sakefallslista i lensregnskapet for Vardøhus len og er bare en av de 2241 kriminalsakene som utgjør det unike kildegrunnet som denne oppgaven er basert på. Saker som havnet i sakefallslista var saker der en skyldige kunne betale en bot til fogden. De sakene som var av alvorligere grad, ble behandlet på tinget. Her ville drapssaker, trolldomssaker, alvorlige tyverisaker og grove sedelighetssaker bli behandlet, sammen med mindre alvorlige saker. Disse sakene er ukjente for folk flest, da det aldri har vært foretatt noen systematisk undersøkelse av dette kildematerialet. Denne oppgaven må derfor kunne påstås å være nyskapende med tanke på det empiriske materialet.

Mange av de sakene som ble behandlet som kriminalitet er saker som vi i dag for lengst har sluttet å se på som kriminelle. Trolldomssaker, leiermål og boplikt har for lengst forsvunnet ut av lovverket. Men det var selvsagt også kriminalitet som dagens mennesker kjenner igjen. Folk stjal, sloss, kranglet og drepte også for 400 år siden.

Denne oppgaven gir oss en sjanse uten sidestykke til å bli litt bedre kjent med disse personene og deres samtid. Vi møter ikke bare navn fra statistikkene, men får også en sjanse til å bli litt bedre kjent med menneskene som levde i Danmark-Norges randsone. De fleste av innbyggerne i Vardøhus kunne ikke lese eller skrive, det betydde at de ikke kunne fortelle sin

historie for ettertiden. Tingbøkene og lensregnskapene forteller oss ikke bare om lovbrudd og rettsvister. Vi får også kjennskap til hva folk levde av, boforhold og en nærkontakt med dagliglivet til 1600-tallets finnmarkinger som gjør at vi kommer nærmere inn på disse menneskene.

Det er en etablert holdning at europeiske samfunnet blir mer sivilisert til nærmere vi kommer vår egen tid. Flere forskere trekker fram 1600-tallet som en sentral brytningsperiode der vi virkelig ser at en ny tid vokser fram. Forhåpentligvis vil denne oppgaven gi oss svar på om slike internasjonale trender også kan spores til de samfunn som eksisterte helt i ytterkanten av Europa.

1.1 Tidligere forskning

Historisk forskning rundt vold i eldre nytid var lenge upløyd mark, da særlig blant norske historikere. Et pionerarbeid ble gjort av Sverre Steen som med utgivelsen av bind 4 i serien »Det norske folks liv og historie» ga en innholdsrik fremstilling av kriminalitetsutviklinga i Norge på 15 og 1600-tallet². Her brukte Steen sakefallslistene fra lensregnskap. Deretter gikk det flere tiår uten at det ble gjort noen omfattende studier av kriminalitet i tidlig nåtid. Det var først med Hans Eyvind Næss³ og hans doktoravhandling om trolldomsprosessene i Norge at det ble satt nytt fokus på forskning på kriminalitetsforskninga. Næss bygget forskninga si på lensregnskap og tingbøker fortrinnsvis fra Rogaland, selv om Næss ønsket å beskrive utviklinga i hele Norge⁴.

Jørn Sandnes gav et oversiktlig bilde av kriminalitetsutviklinga i det norske samfunnet på 15 og 1600-tallet i boka «Kniven, ølet og æren», som ble utgitt i 1990. Sandnes støttet seg til lensregnskapenes sakefallslistar når han hevdet at kriminalitet, og da særlig grov kriminalitet, var nedadgående fra slutten av 1500-tallet og utover på 1600-tallet⁵. Sandnes sammenligner norsk og engelsk kriminalitetsutvikling og kommer fram til at England var preget av tyveri og Norge var preget av vold.⁶ Her hevder også Sandnes at tyveri faktisk var uvanlig i Norge helt

² Steen, Sverre, «*Det norske folks liv og historie*», Oslo 1935 ”Tidsrummet fra omkring 1500 til omkring 1640”.

³ Hans Eivind Næss. Tidligere statsarkivar. Relevant publikasjoner: *Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600-tallet*(doktoravhandling) 198

⁴ Mer om Næss i kapittel 1.1.3

⁵ Sandnes, Jørn, «*Kniven, ølet og æren*», Oslo 1990:62

⁶ Sandnes: 1990:49

fram mot 1800-tallet⁷, og dette blir begrunnet med at en tyv var en person uten ære, som ble jaget bort fra lokalsamfunnet. «Kniven, ølet og æren» konsentrerer seg i all hovedsak om 1500-tallet og overgangen til 1600-tallet, noe som gjør at bokas undertittel «Kriminalitet og samfunn i Norge på 1500-og 1600-tallet» blir litt misvisende.

Erling Sandmo⁸ utga i 1999 boka «Voldssamfunnets undergang, om disiplineringsen av Norge på 1600-tallet». Denne utgivelsen er en bearbeiding av dr.art-avhandlingen «Slagsbrødre: en studie av vold i to norske regioner i tiden fram mot eneveldet» fra 1998. Som man leser av tittelen har Sandmo satt fokus på voldskriminalitet, men behandler også delvis andre former for kriminalitet, da særlig æreskrenkelser. Sandmo gir allerede i innledningskapittelet uttrykk for at han vil komme med et nytt syn på utviklinga av voldskriminalitet på 1600-tallet og han peker på de uenighetene som vises i forbindelse med Sandnes og Næss. Det er særlig tidfestingen til når endringsprosessen mot et mer «sivilisert» samfunn starter Sandmo trekker fram. I følge «Voldssamfunnets undergang» ser Næss på 1620-årene som et vendepunkt, mens Jørn Sandnes viser til at endringsprosessen må ha startet allerede på slutten av 1500-tallet.⁹ Sandmo kommer derimot fram til at man må se på rettskildene med nye øyne og ikke gå seg fast i moderne begreper.

Terje Sødal gav ut «Til skræk og exempel» i 2008¹⁰. Denne boka sikter på å beskrive kriminaliteten og utviklingen av denne i perioden mellom 1550 og 1700. Sødal begrenser seg til Agderfylkene og baserer seg på egne undersøkelser av sakefallslister og tingbøker samt annen relevant forskning.

I nyere tid har historikeren Nils Johan Stoa publisert to populærhistoriske bøker «I hine hårde dager» (2008) og «Kjødets lyst» (2010), der han bruker tingbøker, sakefallslister samt andre kilder til å fortelle om tidligere kriminalsaker.

1.1.1 Tingbokprosjektet

⁷ Sandnes: 1990:117

⁸ Erling Sandmo. Professor ved UiO. Relevante publikasjoner: *Tingets tenkemåter : kriminalitet og rettssaker i Rendalen 1763-97*. Hovedoppgave i historie 1991, *Voldssamfunnets undergang*. 1999

⁹ Sandmo, Erling, «*Voldssamfunnets undergang*», Oslo 1999, side 22

¹⁰ Terje Sødal. Førstelektor UiA. Relevant publikasjon: *Til Skræk og Exempel. Trolldom, dødsstraff og kriminalitet på Agder ca. 1550-1700*. 2008

Bruken av tingbøker som historisk kildemateriale i Norge, er sterkt knytte til Tingbokprosjektet¹¹ ved Universitetet i Oslo. Dette prosjektet ble startet opp i 1987 med Hilde Sandvik og Sølvi Sogner som drivkrefter. Tingbokprosjektet har gitt ut en stor mengde kildemateriale, herunder tingbøkene for «Finnmark» 1620-1633. Over 20 hovedoppgaver/masteroppgaver har blitt publisert i samarbeid med tingbokprosjektet. Flere av disse oppgavene har tilknytting til forskning på kriminalitetsutvikling på 1600-tallet. Her må man da særlig trekke fram Margit Løyland og hennes hovedfagsoppgave «Slagsmål, leiermål og bøtelagte egder»(1992)¹². Løyland undersøker kriminaliteten i Agder på mellom 1600 og 1700 med særlig blick på tre momenter. Hun vil finne den typiske lovbrøyteren, hun vil peke på regionale ulikheter, samt se på kvinners kriminalitet og da også i forhold til trolldomsprosessene. Andre relevante hovedoppgave er «Blant granner og myndigheter. Konfliktløsning og disiplinering på bygdetinget i Nordhordland 1642-55» av Jorunn Dobbe¹³ og «Kriminalitet og rettsvesen i Kristiania på slutten av 1600-tallet» av Bodil Chr Erichsen¹⁴.

Som en direkte konsekvens av tingbokprosjektet publiserte Hilde Sandvik i 1987 en artikkel i tidsskriftet «Heimen» med tittelen «Tinget i Finnmark 1620-1633»¹⁵. Artikkelen forsøker å gi et bilde på kriminalitetsutviklingen i Finnmark ved å bruke tingbøker og sakenfallslister. Sandvik vier stor plass i artikkelen til diskusjon vedrørende tingboka som kilde. Sandviks artikkel er en viktig inspirasjonskilde til denne oppgaven.

Tingbokprosjektet ble faset ut rundt 2011 og det er i dag ingen organisert forskning rundt tingboka som historisk kilde selv om nettstedet til prosjektet fremdeles er tilgjengelig. En litt nyere masteroppgave som har tilknytting til min undersøkelse er «Æren på tinget», der Henrik Oterhals beskriver konflikter og lovbrudd i det da norske området Jemtland mellom 1621 og 1643¹⁶. Oppgaven til Oterhals har ingen tilknytting til Tingbokprosjektet.

¹¹ <https://www.hf.uio.no/iakh/tjenester/kunnskap/samlinger/tingbok/>

¹² Margit Løyland. Førstearkivar Riksarkivet. Relevant publikasjon: *Slagsmål, leiermål og bøtelagte egder 1600–1700*.

¹³ Jorunn Dobbe. Relevant publikasjon: *Blant granner og myndigheter. Konfliktløsning og disiplinering på bygdetinget i Nordhordland*. 1996

¹⁴ Bodil Chr Erichsen. Relevant publikasjon: *Kriminalitet og rettsvesen i Kristiania på slutten av 1600-tallet*. 1993

¹⁵ Hilde Sandvik, professor ved UiO. Relevante publikasjoner er «Tingbok for Finnmark 1620-1633, Oslo 1987, «Tinget i Finnmark 1620-33» i tidsskriftet Heimen nummer 4 1987.

¹⁶ Henrik Oterhals. Relevant publikasjon er «Æren på tinget, konflikter og lovbrudd i Jemtland 1621-1643», masteroppgave, Trondheim 2016.

1.1.2 Annen relevant forskning

Det har også vært gjort relevant forskning på kriminalitet i tidlig nytid av jurister. Det er særlig «Lagmann og lagting i Hålogaland» av Aage Thor Falkanger¹⁷, som kan knyttes til kriminalitetsutviklingen i Vardøhus len på 1600-tallet. En annen rettshistorisk utgivelse som kan relateres til denne oppgaven er «Speculum legale» fra 2005 av rettshistorikeren Jørn Øyrehagen Sunde¹⁸; dette er en bredt anlagt innføring i rettshistorie beregnet hovedsakelig på jusstudenter. Det er særlig kapitlene som omhandler rettskulturen på 1600-tallet som er sentral for arbeidet med denne oppgaven.

Steinar Imsen utga i 1994 bind 2 av «Norsk bondekommunalisme», med tittel «Lydriketiden»¹⁹. Imsen forsker ikke på kriminalitetsutvikling, men fokuserer på hvordan det lokale administrasjon og rettssystemer utvikler seg i tidlig nytid.

Flere lokalhistoriske/regionalhistoriske utgivelser må også trekkes fram som relevante og jeg vil her særlig trekke fram Einar Niemi sin bok «Vadsøs historie. Bind 1. Fra øyvær til kjøpstad.»²⁰ og «Altas historie. Bind 1. De glemte århundrene 1520-1826» av Jens Petter Nielsen²¹. For å få et utfyllende bilde av perioden må jeg også nevne «Norges fiskeri og kysthistorie. Bind 1. Fangstmenn, fiskerbønder og værfolk, fra de eldste tider til 1720»

1.1.3 Trolldomsforskning

For mange er trolldomsprosessene det de forbinder med kriminalitet på 1600-tallet, og derfor er mye av trolldomsforskningen sentral for denne oppgaven, da særlig på grunn av det faktum

¹⁷ Aage Thor Falkanger, jurist. Relevant publikasjon er «Lagmann og lagting i Hålogaland gjennom 1000 år», Oslo 2007.

¹⁸ Jørn Øyrehagen Sunde, professor ved UiB. Relevant publikasjon er «Speculum legale: rettsspegele». Oslo 2005.

¹⁹ Steinar Imsen, professor emeritus ved NTNU. Relevante publikasjoner er «Norsk bondekommunalisme bind 2, lydriketiden» Trondheim 1994, *Grenser og grannelag* (sammen med Lars Ivar Hansen), Oslo 2005.

²⁰ Einar Niemi, professor emeritus UiT. Relevante publikasjoner er «Vadsø historie bind 1, Fra øyvær til kjøpstad (inntil 1833)», Vadsø 1983, «Finnmark på 1600-tallet» i Sandvik(red.) og Winge(red.), Tingbok for Finnmark 1620-1633, Oslo 1987

²¹ Jens Petter Nielsen, professor ved UiT. Relevant publikasjon er «Altas historie bind 1, de glemte århundrene 1520-1826», Alta 1990.

at Vardøhus len hadde om lag 30 % av alle kjente trolldomsprosesser i Norge. Tidligere nevnte Hans Eyvind Næss står sentralt med «Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600-tallet» som regnes som standardverket på området. Forskning på trolldom i tidlig nytid har ført til at det har kommet ut en rekke hovedoppgaver/masteroppgaver samt annen forskning. Her må særlig arbeidene til Liv Helene Willumsen²², Rune Blix Hagen²³ og Ellen Alm²⁴ trekkes fram som særlig relevante i forhold til forskning på kriminalitetsutviklingen i vårt nordligste fylke.

1.1.4 Internasjonal forskning

Forskning på kriminalitet i tidlig nytid har siden 1970-tallet vært særlig utbredt i Storbritannia, der det har kommet en rekke publikasjoner som tar for seg kriminalitetsutvikling i tidlig nytid. Her må J.A Sharpe²⁵ og J.S Cockburn²⁶ trekkes fram.

I Sverige har kriminalitetsforskning i tidlig nytid gjerne vært knyttet opp til Eva Østerberg²⁷. Her vil jeg trekke fram «People Meet The Law» fra 2000, som relevant for denne oppgaven. Her må man også fremheve Per Sørlin sin studie av kriminalitetsutviklingen i Jemtland på 1500 og 1600-tallet. «*Sakören, soning och soldater. Om fogdemakt, rättskiping och kriminalitet i Jämtland under 1500- och 1600-talen*» er gitt ut som en del av tingbokprosjektet.

1.2 Problemstilling

²² Liv Helene Willumsen, professor ved UiT. Relevant publikasjon er «*Dømt til liv og bål, trolldomsprosessene i Skottland og Finnmark*», Tromsø 2013

²³ Rune Blix Hagen, førsteamanuensis ved UiT. Relevante publikasjoner er «*Ved porten til helvete. Trolldomsprosessene i Finnmark*», Oslo 2015, «*Samer er trollmenn i norsk historie. Trolldomsforfølgelse av samer*», Karasjok 2005.

²⁴ Ellen Alm, førstebibliotekar NTNU. Relevant publikasjon er «Statens rolle i de danske og norske trolldomsprosessene på 1500- og 1600-tallet. En komparativ undersøkelse» Hovedoppgave UiT 2000.

²⁵ James A. Sharpe, professor emeritus ved University of York. Relevante publikasjoner: «*Crime in Seventeenth-Century England*», 1983, «*Crime in Early Modern England 1550 – 1750*», 1984, «*Judicial Punishment in England*», 1990.

²⁶ James S. Cockburn, tidligere professor ved University of Maryland. Relevante publikasjoner er «*Crime in England 1550-1800*», 1977 og «*A History of English Assizes 1558-1714*», 1972.

²⁷ Eva Østerberg, historiker. Relevant publikasjon er «*People Meet the Law*», 2000.

Jeg ønsker med denne oppgaven å granske kriminalitetsutviklingen i daværende Vardøhus len i perioden fra 1610 til 1660. Det er flere underliggende problemstillinger som også må trekkes frem.

Hovedproblemstillingen er å kartlegge hvordan kriminaliteten utviklet seg i Vardøhus i løpet av 50 år ved inngangen til tidlig nytid. Det som da står sentralt er å se om det er endringer som kan spores i perioden. Hvorvidt den totale forekomsten av kriminalitet stiger eller synker vil så bli diskutert ut fra ulike eksisterende teorier.

En underliggende problemstilling er å vise de ulike typene av kriminalitet som framkom i Vardøhus i denne perioden. Skjer det endringer her i forhold til kriminalitetstypene? Får vi for eksempel mer eller mindre voldskriminalitet?

Trolldomskriminalitet er et av kjennetegnene for epoken og oppgaven vil også forsøke å vurdere trolldomskriminalitetens plass i det totale kriminalitetsbildet i Vardøhus len. Noe slikt har aldri tidligere vært gjort og har vært et savne ved tidligere trolldomsforskning.

Oppgaven vil også vise regionale forskjeller i lenet. Er det en ulik utvikling i kriminaliteten i Øst-Vardøhus enn den man finner i Vest-Vardøhus? Er det regionale ulikheter når det kommer til former for kriminalitet? Vardøhus len hadde en betydelig samisk befolkning og det vil også bli gjort en kartlegging av kriminalitetsbildet i de samiske områdene. Utarter kriminaliteten her seg annerledes enn i de norske fiskeværene langs kysten?

En annen underliggende problemstilling er forskjellen mellom kjønnene. Er det noen kriminalitetsformer der det ene kjønn var betydelig sterkere representert? Til slutt vil jeg forsøke å gi et bilde over hvordan kriminaliteten i Vardøhus len framstår sammenlignet med andre områder av Norge.

1.3 Avgrensing i tid og rom

Oppgavens undersøkelsesperiode strekker seg fra 1610 til 1660. Av kildemessige årsaker betyr det egentlig at den strekker seg fra 1 mai 1609 til 1 mai 1660²⁸. Valget av 1660 som

²⁸ Dette blir forklart grundigere i kapittel 1.4

avslutning av undersøkelsesperioden har sammenheng med de omveltninger i stats og administrasjonsapparatet som skjer fra 1660 og utover. Kong Fredrik 3. innførte eneveldet i Danmark/Norge i 1660/61.²⁹ I forbindelse med innføringen av det absolutte monarkiet ble også statens administrasjonsapparat drastisk endret.

Valget av 1610 som startår på undersøkelsen har også sammenheng med tilgangen på kilder. Fra regnskapsåret 1609/10 starter en lang rekke med uavbrutte sakefallslister i lensregnskapene for Vardøhus. Jeg velger i undersøkelsen å referere til at undersøkelsesperioden er 1610-1660, noe som gir 50 undersøkelsesår, selv om perioden egentlig er fra 1. mai 1609 til og med 30. april 1660. Denne avgrensingen gjelder bare sakefallslistene. Bruken av tingbøker forholder seg til 1. januar 1610 til og med 31. desember 1660.

Oppgaven har som formål å belyse kriminaliteten i Vardøhus len og er derfor naturlig avgrenset til det geografiske området som i dag heter Finnmark fylke. Nå kan man diskutere om denne generaliseringen er helt korrekt. På den tiden eksisterte det to begreper som omfattet undersøkelsesområdet; det tidligere nevnte Vardøhus len samt det noe svevende begrepet «Finnmarken». Den kan være nærliggende å anta at Finnmarken dekket Vardøhus len, samt de omstridte innlandsområdene. Sivert Grubbe³⁰ skriver i sin dagbok noe som kan illustrere hvordan man definerte Finnmark og Vardøhus len tidlig på 1600-tallet.

«10.mai. Vinden ble svært gunstig, og vi seilte forbi øya Loppa og Loppkalven. Her begynner Finnmark som hører under Vardøhus len»³¹

1.4 Kilder

Oppgaven er basert på to hovedkilder, sakefallslistene fra lensregnskapet og justisprotokollene fra bygdeting. I tillegg har jeg brukt de aktstykker³² fra fylkesmannsarkivet for Finnmark som dekker undersøkelsesperioden.

Jeg har valgt å modernisere alle stedsnavn og bruker derfor eksempelvis Vadsø i stedet for Wadzø. Delvis gjør jeg dette for å kunne gjøre stoffet levende og dels fordi stedsnavn gjerne

²⁹ Formelt innført 10 januar 1661.

³⁰ Grubbe deltok på Christian 4. tokt til Vardø og Kola våren og sommeren 1599.

³¹ Hagen, Rune og Sparboe, Per, «Kongens reise til det ytterste nord», Tromsø 2004 side 67.

³² Aktstykkene som er kilde til denne oppgaven er transkribert av Per Einar Sparboe.

ble skrevet forskjellig; du vil finne Wadzø, Wadtzøe og Wadtsø om en annen. Samiske stedsnavn er delvis modernisert og skrevet på norsk, der det har vært mulig.

Personnavn har også blitt modernisert; dette har blitt gjort i samsvar med hvordan slik modernisering har blitt gjort i kildeutgivelsen «Tingbok for Finnmark» fra 1987³³. Verken personnavn eller stedsnavn har blitt modernisert i direkte sitater.

Når det gjelder bruken av Vardøhus og Finnmark er bruken av Vardøhus brukt konsekvent i alle offisielle juridiske sammenhenger, mens Finnmark av og til blir brukt i en mer geografisk kontekst, selv om det også her fremkommer overlappinger. I kapitlet «Finnmark på 1600-tallet» vil jeg gjøre en grundigere forklaring vedrørende bruken av de to begrepene.

1.4.1 Sikt og sakefallslister

Sakefallslistene var fram til 1661 en del av lensregnskapet³⁴. Dette regnskapet ble godkjent av lensherren og sendt til Rentekammeret for revisjon. Det er viktig å presisere at lensregnskapet ikke følger kalenderåret, men blir beregnet fra 1.juni til 31. mai det påfølgende år³⁵. I lensvilkårene for Vardøhus het det at lensherren skulle betale en årlig avgift til kongen, men deretter kunne han beholde alt som kom inn av jordbokinntekt og tiende selv. Sakefall ble regnet som uviss inntekt, og her skulle kongen ha 20% av inntekten.³⁶

Sakefallslistene er den oversikt som futen gjorde over alle registrerte og bøtelagte lovbrudd. Saker som medfører annen straff enn pengebot blir ikke tatt med i sakefallslisten. Heller ikke saker som ender opp i en høyere rettsinstans kommer med i dette regnskapet. Vi får heller ikke kjennskap til de sakene som ikke ender med dom, eller saker der utfallet blir et forlik mellom partene. I den sammenheng må det presiseres at pengebot var den vanligste straffen for mindre alvorlig kriminalitet på 1600-tallet. Andre typer straff, som fengselsstraff, forvisning, straffarbeid, kroppsstraff og dødsstraff hører med til unntakene i rettssystemene.

³³ Sandvik, Hilde(red) og Winge Harald(red), *Tingbok for Finnmark 1620-1623*, 1987.

³⁴ Fra regnskapsåret 1661-1662 var sakefallslistene en del av futeregnskapet

³⁵ Phillipi Jacobi også kjent som "gauksmesse". Faller på 1.mai og ble brukt som betegnelse på regnskapsårets start og slutt på 15 og 1600-tallet.

³⁶ Fladby, Rolf, «*Hvordan Nord-Norge ble styrt*», Tromsø 1978, side 65

Sakefallslisten er ført slik at de forskjellige lovbrysterne blir ført inn under sine respektive tingsteder. Det gir oss muligheten til å se på kriminalitetsutviklingen i hvert enkelt lokalområde innenfor Vardøhus len.

Sakefallslistene gir opplysninger om de involverte i saken og litt om lovbruddet.

Sammenlignet med tingbokas fyldige referater, er sakefallslista betydelig mer kortfattet. For Vardøhus len er det i perioden 1609-10 til og med 1659-60 ført inn 2043 forbrytelser i sikt og sakefallslistene. Sakefallslisten for Vardøhus var i tillegg periodevis oppdelt i norsk og samisk sakefall. Det medfører at 395 av de 2053 sakene er ført inn under kategorien «findernes sagefall».

1.4.2 Tingbøker

Ordningen med lokale bygdeting har lang tradisjon i Norge, og kan sies å ha eksistert så lenge vi har historiske kilder³⁷. Ifølge Aage Thor Falkanger er det tidligste bevis på bygdeting i Vardøhus en innføring i sakefallslistene fra 1566-67. Der blir Rasmus Nielsen fra Finndefjell bøtelagt for at han ikke kom på vårtinget det året³⁸. Derimot er det uklart når det ble vanlig å føre rettsprotokoller fra bygdetingene, men i sakefallslistene for 1566-67 kommer det fram at det ble betalt to daler til «en dreng som schreiff(skrev) ved sommer thing»³⁹. Formelt ble føring av tingbok lovbestemt ved kongelig forordning den 15. mars 1633, men opprettelsen av sorenskriverembete i 1591 var med på å formalisere føringen av tingbøker. Tingbokserien for Vardøhus er bevart fra 1620, noe som er unikt i norsk sammenheng da de fleste andre tingbøker har forsvunnet i løpet av årene. Tingbøkene fra Finnmark er en del av Norges kulturarv og fra 2012 anerkjent som dette på UNESCO sin liste over Norges dokumentarv.⁴⁰ Det ble i perioden 1620-1660 ført inn 174 kriminalsaker i tingbøkene for Finnmark og disse er sentrale kilder for denne oppgaven.

Serien for Vardøhus har minimale lakuner for perioden 1620 til 1633, men deretter har man ikke noen bevarte tingbøker før i 1648. Deretter er det kun små lakuner fram til starten av 1800-tallet. Vi vet at det har eksistert tingbok for perioden 1633 til 1648, og dokumentasjonen

³⁷ Sandmo: 1999, side 29

³⁸ Falkanger, Aage Thor, «Lagmann og lagting i Hålogaland», Tromsø 2007, side 122

³⁹ Falkanger: 2007, side 122

⁴⁰ Hagen: 2015, side 263

for dette finner vi i en annen tingbok. På tingsamlinga i Vardø 7. august 1655 må Hans Jensen Ørbech legge fram tingboka for 1633-48 slik at den kan brukes som referanse i en sak. Det finnes ingen opplysninger om at noen har sett tingboka for 1633-48 etter den augustdagen i Vardø.⁴¹

Betegnelsen tingbok blir fram til 1633 brukt som en fellesbetegnelse over justisprotokollene fra bygdetinget og protokollene fra lagtinget. Etter 1633 ble det ført egen tingbok for lagtinget og det ble et klarere skille mellom bygdeting og lagting. Dette skillet var ikke absolutt og vi ser at det i hele perioden dukker opp enkeltsaker hos lagtinget som egentlig burde vært behandlet av bygdetinget.

Denne lemfeldigheten ser vi også ved et tilfelle i forhold til sakefallslistene. På tinget i Vardø 1. desember 1651 blir sakefallslista for regnskapsåret 1650-51 ført inn i tingboka da man hadde glemt å føre den inn i lensregnskapet.

1.4.3 Aktstykker

Fra lakuneperioden 1633-48 er det bevart noen enkeltsaker⁴². Dette er såkalte aktstykker, som ble nedtegnet i forbindelse med tingsesjonen. Disse har underskriften eller bumerket til lagrettsmennene og inneholder ifølge Rune Blix Hagen mer detaljerte opplysninger enn det vi finner i tingboka.⁴³ I denne oppgaven har jeg brukt 14 aktstykker. Disse aktstykkene fordeler seg slik:

15. mars 1634. Vadsø tingsted. Munnbruk

29. mars 1634. Vardø tingsted. Trolldomssak.

9. april 1634. Vardø tingsted. Trolldomssak.

21. april 1634. Makkaur tingsted. Trolldomssak.

6. mai 1634. Kjelvik tingsted. Trolldomssak, to drapssaker og en tyverisak

⁴¹ Hagen, Rune B, «*Ved porten til helvete*», Oslo 2015, side 267

⁴² Det er også noen aktstykker fra perioden etter 1660.

⁴³ Hagen: 2015, side 269

5. august 1634. Makkaur tingsted. Trolldomssak.
28. november 1634. Vardø tingsted. Trolldomssak.
3. juni 1635. Vardø tingsted. Drapssak.
16. september 1635. Skjøtingberg tingsted. Drapssak.⁴⁴
31. mai 1636. Loppa tingsted. Sedelighetssak.
30. april 1638. Gåsnes tingsted. Sedelighetssak
7. juni 1639. Vardø tingsted. Tyverisak.
18. juni 1639. Omgang tingsted. Sedelighetssak.

Det virker som om kun de mest alvorlige sakene er bevart som aktstykker. Denne påstanden kan underbygges med at det i alle sakene endte med at de tiltalte ble henrettet.

1.4.4. Tingreisen

Bygdetingene var annerledes organisert i Vardøhus enn i de andre len i Norge. Sorenskriveren gjorde hvert år minst én reise rundt til tingstedene. Denne reisen var langvarig og kronglete da man skulle reise innom en rekke fiskevær i løpet av sommerhalvåret. Ved enkelte tilfeller ble sorenskriveren supplert med lensherren på tingreisen. Det ble også avholdt ting om vinteren, men disse ble som regel avholdt i Vardø, med noen små avstikkere til nabobygdene Vadsø og Kiberg. Med ujevne mellomrom ble det også avholdt egne tingsamlinger for den samiske befolkningen.

Det er vanskelig å se noe klart system i gjennomføringen av disse tingreisene. Antall samlinger per år virker tilfeldig og det er ikke noen klar tråd i hva de ulike tingsamlingene ble benevnt som. Her finner man betegnelser som vårting, sommerting, høstting, i tillegg til ting

⁴⁴ Er omtalt som lagting, men må her sees i sammenheng med den da eksisterende praksis vedrørende forholdet bygdeting/lagting.

som bare ble nevnt som «ting». I tillegg måtte befolkningen forholde seg til skatteting, der det ble inndrevet skatt og fastsatte skatteplikten til befolkningen.

I tingbokrekken fra 1620-33 ser vi at det ble satt ting på følgende steder:

Vardø (Vardøhus), Vadsø, Kiberg, Makkaur, Syltvik, Omgang, Skjøtningberg, Sværholt, Kjelvik, Stappen, Hjelmsøy, Gåsnes, Medfjord, Hammerfest, Hasvåg, Sørvær og Loppa. Det ble også avholdt ting for den samiske befolkninga på Varanger tingsted. Det betyr at det ble holdt ting på 17 steder.

I perioden 1648 til 1660 ser vi at det holdes ting på følgende steder: Vardø (Vardøhus), Vadsø, Kiberg, Omgang, Makkaur, Skjøtningberg, Gamvik, Kjelvik, Ingøy, Hammerfest, Hasvåg, Alta, Loppa, samt tingsamling for samer i Varanger. Vi ser at antallet tingsteder har blitt redusert til 13 stykker, noe som må ha sammenheng med endret bomønster i lenet samt en generell nedgangsperiode for fiskeværene langs kysten.

1.4.5 Tingsamlingen

Bygdetinget var sett på som en sosial arena og var et avbrekk fra de daglige rutinene i fiskeværene langs kysten. På bygdetinget ble kunngjøringer og bestemmelser fra kongen i København kunngjort for allmuen, noe som førte til at bygdetinget ble en administrativ arena der statsmakta nådde fram til befolkninga. Det ble tatt opp skussmål og tatt stilling til eiendomstvister og spørsmål vedrørende gjeld og skyld. Dette kom som et tillegg til tingets hovedformål, nemlig å dømme etter den gjeldende lov. Det var også tingsamlinger der fokus var innkreving av skatt. Disse bar navnet ledingsting, men det er mange eksempler på at det ble tatt opp straffesaker og andre juridiske spørsmål på ledingstingene. Man må nesten kunne driste seg til å påstå at det administrative apparatet kanskje ikke var så veldig nøye på formalitetene rundt avviklingen av tingsamlinger på 1600-tallet.

Som før omtalt var sorenskriveren et resultat av et kongebrev datert 1591, som tilgodeser bøndene en egen tingskriver.⁴⁵ Sorenskriveren refererte alle hendelsene på tinget i kronologisk rekkefølge. Han startet med dato og sted, deretter ble den tilstedeværende presentert etter rang. Hvis lensherren og/eller lagmannen var tilstedeværende, ble de presentert først. Deretter ble kongens fogd presentert, og han ble etterfulgt av sorenskriveren,

⁴⁵ Næss, Hans Eivind, «Forbrytelse og straff» i «Tingboka som kilde» Oslo 1991, side 20

før man presentert underfogd og tingstedets lagrettemenn.⁴⁶ Allmuen som var tilhørere blir aldri referert til som annet enn «allmuen». Etter at sorenskriveren har presentert aktørene følger forkynnelse av offentlige dokumenter. Disse dokumentene var lover og forordninger fra kongen samt befalinger fra lensherren. Det neste punktet på tinget var fremsetning av skussmål. Privatpersoner kunne be tinget om skussmål, da gjerne i forbindelse med flytting. Skussmål ble også brukt i forbindelse med kriminalsaker. I henhold til kongebrev av 1622 skulle sorenskriveren deretter føre inn pantebrev, kjøpebrev, odelsbrev og lignende dokumenter i tingboka⁴⁷. Deretter tok tinget en ny vending og man gikk over til å behandle «kongens saker» om det som i dag gjerne refereres til som straffesaker.

1.4.6 Lagting

Tingfarebolken i Christian 4s Norske Lov sa at det skulle holdes lagting hvert tredje år i Finnmark⁴⁸, men det tok lang tid før man klarte å gjennomføre denne bestemmelsen. Fra den første tingbokserien vet vi kun om to lagting, disse ble avholdt i 1620 og i 1625. I 1634 ble det bestemt at lagtingsprotokoll og bygdetingsprotokoll skulle føres i adskilte tingbøker. Hva som ble gjort i perioden mellom 1634 og 1646 vet vi ikke, men fra 1647 ble det holdt lagting hvert tredje år og det ble brukt en egen tingbok til dette. Den eneste lagtingssamlingen vi kjenner til mellom 1625 og 1647 ble avholdt 3. juni 1635. Grunnen til at vi kjenner til denne tingsamlingen er at det eksisterer et aktstykke fra denne samlingen.⁴⁹

Lagtinget skulle i utgangspunktet behandle saker som ikke ble avgjort på bygdetinget. Dette er ikke tilfellet for de lagting som avholdes i Finnmark mellom 1620 og 1633. Her er det ingen forskjell i saksmateriale og struktur fra bygdetinget. For perioden mellom 1647-1660, ser vi derimot at lagtinget har begynt å få en rolle som ankeinstans. Et eksempel på dette finner vi i 1653. På tinget i Vardø den 12. mai 1653 ble Hans Pedersen dømt til døden for drapet på sin svoger Samuel Henrichsen Scharff. Selv om sammenhengen ikke helt kommer fram av rettskildene, så ser vi at dommen ikke blir utført med det samme. To uker senere 24. mai 1653 er det nemlig tid for lagting i Vardø, og lagmann Schønnebøl har tatt turen opp fra Steigen. Av referatet i lagtingsprotokollen var det to saker som ble tatt opp den dagen. En av disse var drapssaken fra den 12. mai. Her kan vi lese at etter nye rettsforhandlinger, bestemte

⁴⁶ Disse blir omtalt som lagrettemenn også i forbindelse med bygdeting, leidangsting og andre ting.

⁴⁷ Næss: 1991, side 23

⁴⁸ ”Stegens laugting, skal holdis S. Botolphi dag. Oc huer tredie aar, skal holdis laugting, udi huert fiskewær, udi Findmarcken”

⁴⁹ Aktstykket omhandler drapssaken mot Rasmus Jensen og ble holdt ved Vardø tingsted.

lagmannen å endre dommen slik at resultatet ble at Hans Pedersen ble reddet fra galgen. Den nye dommen gav han 30 dager på å rømme landet.

Saken over viser at lagtinget nå var i gang med å transformeres til en ankeinstans, men kildene forteller oss ikke hvordan saksgangen var i en slik ankesak. Det var også teknisk sett mulig å få en sak behandlet av en høyere instans enn lagmannsretten. I undersøkelsesperioden som dekkes av denne oppgaven, var det «Kongens Retterting» som var øverste instans i rettssystemet. Det var ingen saker fra Vardøhus len som fikk behandling av Rettertinget på 1600-tallet og faktisk var det nesten ingen kriminalsaker som ble anket dit. Rettertinget forsvant som øverste rettsinstans etter overgangen til eneveldet og ble erstattet av Overhoffretten fra 1667.

1.5 Lov

Den gjeldende loven for undersøkelsesperioden er Christian 4s Lov av 1604. Denne loven kan regnes som en dansk oversettelse/bearbeiding av Magnus Lagabøtes Landslov fra 1274.

Utover på 1600-tallet kommer det ulike forordninger og recesser(bearbeidelser). Formålet med disse recessene var å gjøre et komplisert og uoversiktlig lovverk lettere å forstå.⁵⁰ Den viktigste og mest omfattende av disse recessene kom i 1643 og går under navnet Christian 4s Store Recess.

Christian 4s lov bygget på mosaisk rett, noe som var vanlig på 15-1600-tallet. En enkel forklaring på begrepet mosaisk rett er at det betegner brudd på Moseloven, med andre ord «de ti bud». Innførselen av mosaisk rett skjer gradvis etter reformasjonen og er en reaksjon på de endringene som oppstår i de protestantiske landene. I lovverket ser man at innflytelsen fra mosaisk rett medfører en innskjerping i straffeutmålingen. Drap, som tidligere ikke nødvendigvis medførte dødsstraff, ble nå behandlet mye strengere. Tanken om at mennesker skulle utfordre Guds Lov ble sett på som utenkelig og selvsagt som et forferdelig lovbrudd. I denne oppgaven vil vi se at mosaisk rett hele tiden er tilstede i lovverket.

1.6 Metode

⁵⁰ Dyrvik Ståle, *Truede tvillingriker*, 1998, side 296

I denne oppgaven er kildekritikk en sentral metodisk tilnærming. Først og fremst har jeg valgt å støtte meg til Knut Kjeldstadli som trekker fram tre punkter som ansees som sentrale når man forholder seg til kilder. Først og fremst må man stille seg spørsmålet om det er en første- eller annenhåndskilde og hva som er kildens formål. Det andre punktet går ut på å tolke hva kilden egentlig forteller meg. Det siste punktet til Kjeldstadli går ut på at man må vurdere om kilden har relevans for problemstillingen; om kilden er troverdig.

Kildene som denne oppgaven er basert på er av ulik karakter. Tingbøkene gir inntrykk av å være den «der og da»-skildring av tingforhandlingene i kronologisk rekkefølge. Det er også et sterkt innslag av referanse til direkte dialog. Men tingboka blir ofte skrevet etter at tingreisen er gjennomført, hvilket kan medføre at referatene kan ha blitt påvirket/endret i ettertid. Det var først i 1643 at Christian 4s store Recess påla at alle tingbøker skulle skrives på tinget og ikke renskrives i ettertid. Det er delte oppfatninger blant norske historikere om 1600-tallets tingbøker er skrevet på tinget eller etterpå. Erling Sandmo mener at graden av skrivefeil, overstrykninger og lignende forstyrelser bekrefter at bøkene ble ført på tinget⁵¹. Hans Eivind Ness er av en annen oppfatning og mener at det er den sirlige og detaljerte føringen av teksten i tingbøkene som beviser at disse har blitt ført i rolige omgivelser og ikke under en stressende tingforhandling⁵². Uansett hvordan man velger å tolke problemstillingen med føring av tingbøker er hovedpersonen i behandlingen av kilden sorenskriveren. Han velger ut og noterer den informasjon som han anser som viktig i saken. Bruken av direkte sitat i teksten kan medføre at sorenskriveren kan ha omformulert og feiltolket hva som har blitt sagt på tinget og på den måten være en kilde til misforståelser.

Sikt og sakefallslistene må også betraktes med samme kritiske blikk. Disse har blitt ført inn i lensregnskapet når dette ferdigstilles ved regnskapsårets slutt, som på den tiden var natt til 1.mai. Her er det ingen garanti for at regnskapet ikke er feilført, da enten med overlegg eller av vanvare.

Foruten tingbokrekke 1 og 2 og aktstykkene er alt primærkildemateriale transkribert/lest av meg. Selv om jeg har brukt flid og nøysomhet, er det likevel mulig at jeg har feiltolket eller misforstått tekst i min omgang med kilden.

⁵¹ Sandmo: 1999, side 39

⁵² Næss: 1991, side 22

2. Hva forstår vi som kriminalitet?

Denne oppgaven har fokus på kriminalitet og følgelig er det på sin plass å forsøke seg på en definisjon av begrepet «kriminalitet», og da i en historisk kontekst. Den alminnelige oppfatningen av kriminalitet er å oppfatte begrepet som synonymt med lovbrudd som er i konflikt med straffeloven. I den sammenheng er det da slik at alle som bedriver kriminalitet er kriminelle. I dette kapitlet vil jeg først presentere ulike oppfatninger rundt kriminalitetsbegrepet satt i sammenheng med historisk forskning. Jeg vil også gi trekke frem at det ikke var alle som begikk kriminelle handlinger som i ettertid måtte stå til ansvar for dette. Kvinner kunne i flere tilfeller begå kriminelle handlinger, men de måtte ikke nødvendigvis stå til ansvar og bøte for dem. Vi ser også at barn ble behandlet annerledes med tanke på kriminalitet, og dette var ikke nedfelt i lov.

Begrepet kriminalitet var ikke mye brukt på 1600-tallet og jeg har ikke funnet at det har vært brukt i noen av primærkildene til denne oppgaven. Begrepet «crimen/criminell» dukker opp i det germanske språk på 1500-tallet⁵³, og stammer nær sagt selvfølgelig fra latin.

Historiker Jørn Sandnes presenterer ulike forståelser av begrepet i «Kniven, ølet og æren». Her blir historikerne J.A Sharpe og G.R Elton satt mot hverandre. Sharpe regner alt som den gang ble betraktet som et lovbrudd for kriminalitet. Elton lager derimot et skille mellom forbrytelse og synd, som han argumenterer for i artikkelen «Crime and the historian»⁵⁴. I henhold til Elton kan ikke forbrytelser som havner i kategorien synd, regnes som kriminalitet. Følger man tolkningen til Elton, vil for eksempel trolldomssaker ikke bli regnet som kriminalitet, men heller falle inn under begrepet synd.

Sandnes ender opp med å vende ryggen til teorien til Elton, som han finner umulig å bruke på norske forhold. Derimot støtter Sandnes seg til Sharpe når han definerer kriminalitet i tidlig nytid som «handling og ytringer som var i strid med loven som gjaldt i et gitt samfunn, og som skulle straffes eller bringes for retten når de ble oppdaget»⁵⁵

⁵³ Erichsen, Bodil Chr, *Kriminalitet og rettsvesen i Kristiania på slutten av 1600-tallet*, Oslo 1993, side 99

⁵⁴ Elton, «*Crime and the historian*» i Cockburn(red) 1977, side 2-6

⁵⁵ Sandnes: 1999, side 33

2.1 Kriminalitet og kjønn

Man kan få inntrykk av at kvinner på 1600-tallet knapt var strafferettslig tilregnelig, men at det skjer en utvikling i løpet av århundret. På 1600-tallet ble kvinner behandlet annerledes enn menn i kriminalsaker, men vi ser også at dette århundret er en periode preget av endring på dette feltet. I de mest alvorlige forbrytelsene virker det som om kjønnene ble behandlet med større likhet. Det er også en tendens til at stadig flere kvinner måtte stå til ansvar for egne handlinger utover i århundret,

Spørsmålet må her være om kvinner kunne straffes for sine handlinger? Vi ser at i trolldomssaker og de mest alvorlige sedelighetssakene ble kvinner og menn behandlet likt og i slike saker måtte kvinnen selv stå til ansvar for sine kriminelle handlinger. Men ser man på mindre alvorlig sedelighetslovbrudd, munnbruk, og annen kriminalitet som havnet i sakelistslista er situasjonen annerledes. Her ser vi at det er mannen som i må stå til ansvar for kvinnene. Er kvinnen ugift er det faren eller arbeidsgiveren som framstår som den som er ansvarlig for kvinnens handling, er hun gift er det ektemannen. Det er ektemann, far eller arbeidsgiver som må betale bot, og dermed påtar seg et juridisk ansvar for kvinnens lovbrudd.

2.2 Kriminalitet og alder

Fra dagens lovgivning kjenner vi til begrepet *den kriminelle lavalder*, altså at det er en aldersgrense for kriminalitet. Personer som er under denne aldersgrense kan stjele, slå og komme med falske beskyldninger, men handlingene kan ikke defineres som kriminelle, da personene er under kriminell lavalder. En kobling mellom kriminalitet og alder eksisterte imidlertid nærmest ikke i lovverket på 1600-tallet. Det eneste eksempelet der vi ser at lovverket skiller mellom barn og voksen finner vi i tyvebolken kapittel 7 fra Christian 4s norske lov fra 1604. Her heter det « Stjæler barn eller vmyndig: da skal bødis hans giærning, men konningen fanger der icke bøder for». Dette betyr at barn og umyndige måtte bøte for det de stjal til den de stjal fra, men de behøvde ikke bøte til kongen. Barn og umyndige hadde altså et erstatningsansvar i tyverisaker, men ble ikke straffet av statsmakta. I alle andre forhold var det ingen forskjell på voksne eller barn i forbindelse med lovverket og barn kunne bli dømt og straffet for kriminalitet. Det må også nevnes at det var en bevegelse i lovverket

utover på 1600-tallet. Loven som etterfølger Christian 4s lov har klarere definisjoner når det gjelder kriminell lavalder og kvinners straffeansvar⁵⁶.

Vi må følgelig regne med at også barn ble straffet for kriminalitet i Vardøhus på 1600-tallet. Det kanskje best kjente eksemplet er knyttet opp mot trolldomskriminalitet. I den store kjedeprosessen i 1662/63 vet vi at barn ble anklaget for alvorlige forbrytelser. Denne prosessen involverte 30 tiltalte; av disse fikk 20 bålstraff. Alle tiltalte var kvinner, men noen av disse var veldig unge. Av kildematerialet kan vi se at seks av de tiltalte var det som vi i dag oppfatter som barn. Maren Oelsdatter fra Vadsø var 12 år og Karen Iversdatter var bare 8 år da de ble tiltalt for trolldomsforbrytelser. De andre fire vet vi ikke alder på, men fra kildene kommer det fram at de ble oppfattet som barn. Et eksempel på dette er Ingeborg Iversdatter som i rettsprotokollen blir betegnet som «Jt lidet Pige Barn»⁵⁷. I ettertid ble flere av barna friggitt og det ble stilt spørsmål fra lagmannen Schønnenbøl om barna virkelig hadde forstått at de begikk lovbrudd.⁵⁸

Vi finner også betegnelser som «meget ung person» og «kun en dreng» i sakefallslistene fra perioden 1610-60, noe som må tolkes slik at personer som vi i dag ville definert som barn, ble behandlet som voksten i rettssystemet på 1600-tallet.

I denne oppgaven vil definisjonen til Sandnes bli brukt som en underliggende definisjon på hva vi regner som kriminalitet i undersøkelsesperioden. Det betyr at alle forhold som var ulovlige i henhold til Christian 4s norske lovbok, vil bli behandlet som kriminalitet. Denne oppgaven behandler trolldomssaker, helligdagsbrudd og leiermål på lik linje med tyveri, vold og drap.

2.3 Kriminalitet og siviliseringsprosessen

I boka «Voldssamfunnets undergang» refererer Erling Sandmo til hvordan norske forskere som Sverre Steen, Hans Eyvind Næss og Jørn Sandnes betegner Norge i tidlig nytid som et

⁵⁶ Loven heter Christian 5. lov og kom i 1687.

⁵⁷ Statsarkivet i Tromsø, Sorenskriveren i Finnmarks arkiv, løpenr. 10, fol. 242b.

⁵⁸ Hagen: 2025 side 226

voldelig samfunn.⁵⁹ De tre overnevnte forskerne er også enig i at det utover på 1600-tallet skjer en «siviliseringsprosess» i Norge. Denne prosessen knytter Sandmo opp mot den tyske sosiologen Norbert Elias og hans monumentale verk «Über den Prozess der Zivilisation». Dette verket omhandler siviliseringsprosessen i Vest-Europa fra middelalderen og fram til vår tid.

Ifølge Sandmos tolkning av Elias er det to hoved-teser som kan forklare utviklingen(nedgangen) i norsk kriminalitet på 1600-tallet. «For det første hevder han at menneskenes væremåte forandret seg gjennomgripende i løpet av middelalderen og de nærmest påfølgende århundrene»⁶⁰. Elias hevder at samfunnet endres ved at det utvikles en ny type mennesker som er i stand til å kontrollere følelsene sine på en annen måte. Denne mennesketyper er mindre spontan og mer reservert og lukket.

Den andre teorien til Elias er at endringene i kriminalitetsmønsteret har sammenheng med framveksten av en «moderne» stat.⁶¹ Her tenker man særlig på at staten etablerer/bygger ut et maktmonopol. «Etter hvert som borgerskapet vokser frem og streber mot den politiske innflytelsesrike sosiale sfæren, blir den siviliserte atferden et opptakskriterium også for dem»⁶². Senere i oppgaven vil jeg diskutere teorien til Elias opp mot de funnene som jeg har gjort vedrørende kriminalitetsutviklinga i Vardøhus len.

⁵⁹ Sandmo: 1999, side 40 og 41

⁶⁰ Sandmo: 1999, side 47 og 48

⁶¹ Sandmo: 1999, side 48

⁶² Sandmo: 1999, side 48

3. Finnmark på 1600-tallet

Begrepene Vardøhus len og Finnmark oppfattes i mange sammenhenger som synonyme, men dette er ikke helt korrekt. Finnmark i middelalderen var i «geografisk og politisk henseende et atskillig mer omfattende begrep enn det den seinere amts- og fylkesbetegnelsen dekker på norsk side»⁶³. Finnmarkskysten ble fra seinmiddelalderen regnet som norsk interesseområde, noe som bekreftes ved at det i 1307 ble anlagt en kirke på Vardøya og samtidig ble det anlagt en liten befestning som kan sees på som første versjon av Vardøhus. Dette indikerer starten på en koloniseringsperiode av Finnmark samt at stedet Vardø blir gitt en viktig funksjon i området. I løpet av de neste drøye 200 årene ble Finnmarkskysten sakte kolonisert, og det blir anslått at kystkolonisasjonen ble fullført fram til Varangerfjorden tidlig på 1500-tallet⁶⁴. I 1536 ble det forfattet et brev fra bondeallmuen i Trøndelag til innbyggerne i Bergen vedrørende riksrådets valg av kong Kristian 3 til norsk konge. I dette brevet blir det snakket om «alle gode mendt oc menige Noriiges allmuge indtill Wardehuss»⁶⁵. Man kan her se at landets grense mot nord ble definert ved Vardø av brevskriverne, og dette kan sees på som et bevis på at kyst-Finnmark nå kunne regnes som en del av Norge.

Finnmarks-kysten ble kolonisert av fiskere sørfra samt utenlandske bosettere allerede på seinmiddelalderen.⁶⁶ Disse kolonistene bosatte seg i fiskevær, som var lokalisert tett opp til fiskefeltene i havet, og da gjerne på de mest værharde utposter. Kolonistene var en blanding av nordmenn og utlendinger. «Den utenlandske bakgrunnen blir særlig dokumentert i navnebetegnelsene i skattemanntallene på 1500-tallet, hvor vi ofte finner betegnelser som skott, tysk, hollender, færsk.»⁶⁷

Det tok i midlertidig lang tid før den dansk-norske staten hadde full kontroll over Finnmark. Avstanden til statsmaktene var enorme og områdets statstilknytting var uklar. Norge, Sverige og Russland var enig om en ting når det gjaldt Finnmark: De var enige om å være uenige.

Det er nærmest umulig å oppgi et korrekt befolkningstall for området, men man kan anslå at det på midten av 1600-tallet, bodde rundt 3200-3500 mennesker i Vardøhus len. Dette tallet er svært unøyaktig, noe som selvsagt henger sammen med kildesituasjonen. Et annet moment er

⁶³ Imsen, Steinar, og Hansen, Lars Ivar, «Grenser og grannelag i nordens historie», Oslo 2005, side 364

⁶⁴ Niemi, Einar, «Hekseprosesser og økonomi» i «Tingbok for Finnmark», Oslo 1987, side 7

⁶⁵ Opsahl, Erik, og Sogner, Sølvi, «Norsk innvandringshistorie, bind 1», Oslo 2007, side 209

⁶⁶ Niemi: 1987, side 7

⁶⁷ Niemi: 1987, side 7

at befolkningstallene svinger sterkt fra tiår til tiår, og ofte i sammenheng med utviklingen i fiskeriene. Befolkningen bar preg av mobilitet og var derfor ikke spesielt knyttet til området. En av grunnene til dette var at befolkningen langs Finnmarkskysten ikke eide jordeiendommer. Privat eiendomsrett ble ikke forsøkt innført i Finnmark før på slutten av 1700-tallet.

3.1 Næring og økonomi

Hoveddrivkraften for den norske koloniseringen av Finnmarkskysten var fiskeriene. Fisket langs Finnmarkskysten var ikke bare matauk, men var del av en internasjonal eksportøkonomi der tørrfisk var en etterspurt handelsvare i Europa. Et generelt trekk ved fiskeriene i Finnmark var at fiskerinæringen ekspanderte på 14 og 1500-tallet, for så å oppleve en brutal stagnasjon rundt år 1600. Begrepet «storfisketida» brukes ofte om det voldsomme oppsvinget av salgsfiske «som foregikk fra slutten av høymiddelalderen og fremover i seinmiddelalderen, med sikte på avsetning på det europeiske markedet»⁶⁸. En studie av kriminalitetsutvikling i Finnmark på 1600-tallet er da også en studie av hverdagen til en kriserammet befolkning.

Det eksisterer ikke skriftlige kilder som kan tidfeste når området fikk en helårbosatt fiskeribefolkning, men fra slutten av 1200-tallet kan det virke som om Finnmarkskysten hadde fått sine første helårsfiskevær.⁶⁹ Den første skriftlige kilden som kan tallfeste fiskeribefolkning på Finnmarkskysten finner vi i listene over «tiendepenningskatten». Denne tallfester at det i Finnmark var 350 skatteyttere fordelt på om lag 30 fiskevær.⁷⁰

Den bygdefarsordninga som ble etablert mellom Bergen og Nordland/Troms i løpet av 1500-tallet, ble bare delvis gjennomført for befolkninga langs Finnmarkskysten. «I Nordland og Troms ble den i århundrenes løp nærmest enerådende i tørrfiskhandelen, men i Finnmark kom direktehandel i fiskeværene til å få større betydning»⁷¹. I følge lista over «tiendepenningskatten» ser vi at det i 1520 var 35 jekter fra Finnmark som seilte Finnmark-Bergen med fisk, og som brakte tilbake korn og andre nødvendigheter⁷². Denne jektfarten er

⁶⁸ Hansen, Lars Ivar, «Nordisk og nordeuropeisk innvandring til Nord-Norge på 1500-tallet» i tidsskriftet «Ottar», utgave 3, Tromsø 2001, side 12

⁶⁹ Nielssen, Alf Ragnar, i «Norsk fiskeri og kysthistorie», bind 1 «Fangstmenn, fiskerbønder og værfolk», Bergen, 2014, side 321

⁷⁰ Nielssen: 2014, side 343

⁷¹ Nielssen: 2014, side 331

⁷² Nielssen: 2014, side 330

sterkt synkende i løpet av 1500-tallet, og på 1600-tallet er det ikke lenger selvstendige jekter igjen i Finnmark. Området er fra da av hundre prosent avhengig av tilførsel av varer utenfra.

Handelen i Finnmark hadde vært privilegert handelsborgere fra Bergen siden seinmiddelalderen, og samme privilegier ble tildelt handelsmenn fra Trondhjem fra 1455. Disse privilegiene forhindret ikke utenlandske kjøpmenn å drive ulovlig handel langs kysten av Finnmark. Mange av disse kjøpmennene var hollendere og engelskmenn, noe som har sammenheng med de respektive landenes næringsinteresser i det arktiske området. Det ble gjort ulike tiltak i løpet av 1500-tallet for å få kontroll over den uautoriserte handelen langs kysten av Finnmark samt befeste den dansk-norske stats dominans i området. Det kanskje beste eksemplet på dette er ekspedisjonen som Christian 4 gjennomførte sommeren 1599 langs norskekysten helt fram til Vardø og et stykke langs Kola-kysten.

Kjøpmennene i Bergen (og delvis Trondhjem) organiserte handelen i Finnmark etter et ”utredersystem”. En utreder var en representant for handelsmannen, som ga fiskerne kreditt på fiskeredskaper, korn og andre varer. Det skapte et gjeldsforhold mellom fiskerne og utrederne, som på sin side stod i gjeld til handelshuset i Bergen. Utrederne hadde full kontroll over fiskeribefolkningen langs kysten. Kunne man ikke betale gjelda si, så ble man straffet og tingbøkene gir oss mange eksempler på det. På 1620-tallet hadde Anders Smidt på Ingøy opparbeidet seg gjeld til den lokale utrederen som bare blir benevnt som «herr Peder». Løsningen på gjeldskrisa er at Anders Smidt lar sin stesønn Joen gå i tjeneste hos ”herr Peder” og ”hans pengeløn som er 2 daller, schall aarligen affkortis i schylden”⁷³. Anders får dermed tilgang til å handle på ny kredit hos «herr Peder», men nå kreves det at «hand schall roe huoer Her Peder vill, och hannem till beste, jindtill schylden er betalt»⁷⁴.

Utrederene kunne også bestemme bosted til fiskerne og de ønsket selvsagt at befolkningen skulle bo i fiskeværerne slik at de kunne holde kontroll med befolkningen og forhindre eventuell uautorisert handel med hollendere eller engelskmenn. I følge Einar Niemi⁷⁵ ble utredersystemet først avviklet på 1800-tallet, og «lokalt mange steder fortsatte den i praksis helt til 1900-tallet.»⁷⁶

⁷³ Tingbok for Finnmark, bok 1, 26 mai 1624, Gåsnes tingsted

⁷⁴ Tingbok for Finnmark, bok 1, 26 mai 1624, Gåsnes tingsted

⁷⁵ Niemi, Einar, i tidsskriftet «*Ottar*» utgave 5, Tromsø 2012, side 24

⁷⁶ Niemi, 2012, side 24

3.2 Kampen om Finnmark

Kyst-Finnmark var som tidligere nevnt ferdig kolonisert tidlig på 1500-tallet, og etter hvert ser vi at koloniseringen brer seg innover fjordene.

Området hadde siden seinmiddelalderen hatt status som et noe uoversiktlig fellesdistrikt mellom statene i nordområdet. Grensene i nord mellom Danmark-Norge og Sverige ble ikke definert før i 1751, og vi måtte vente til i 1826 før en liknende avtale var på plass mellom Norge (Sverige-Norge) og Russland.

En fredsavtale mellom Sverige og Russland i 1595 (Teusinafreden) førte til at Sverige ikke lenger gjorde krav på Kolaområdet, men at landet i motytelse overtok de tidligere russiske skattekravene i Finnmark og Troms. Dette førte til en kraftig eskalering av grensestriden mellom Danmark-Norge og Sverige i det første tiåret av 1600-tallet. I korte trekk gikk striden ut på at Sverige krevde 2/3 av territoriet på strekninga fra Malangen til Varanger, samt 2/3 av skatteretten over den samiske befolkningen.⁷⁷ Dette kravet ble ikke godtatt av den dansk-norske staten, og det ble iverksatt en mindre militær opptrapping i området, samt andre grep for å sikre interessene til Danmark-Norge. Kalmarkrigen (1611-13) og den etterfølgende fredsavtalen førte til at Sverige gjorde frafall på alle økonomiske og territorielle krav på fjord- og kystområder i Nord-Norge.

3.3 Koloniseringen av fjordene

En av konsekvensene som krisen i fiskerinæringa på tidlig 1600-tall medførte var kolonisering av Finnmarksfjordene. Fjordene ga mulighet for februk og dermed en overgang fra den rent fiskeribaserte leveveien i fiskeværene til en «fiskarbond», som man traff på lenger sør langs kysten. Denne koloniseringsprosessen kom snart i konflikt med den samiske næringsutøvelsen i området, og vi kan se tegn til disse konfliktene i tingbøkene. Vi ser også at 15-1600-tallet markerer et forsiktig skille i samisk kultur fra det gamle veidesamfunnet til et sjøsamisk/kystsamisk fiske og februks-samfunn.

3.4 Vardøhus len og de lokale styresmaktene

Vardøhus len ble utskilt som eget hovedlen i 1568/1576 etter at det tidligere hadde vært et underlen under Bergenhus hovedlen fra midten av 1540-tallet. Denne administrative

⁷⁷ Hansen og Imsen: 2005, side 378.

inndelingen fortsetter fram til innføringen av eneveldet og overgangen til amtsordningen. Den første som satt som lensherre på Vardøhus i min undersøkelsesperiode var Claus Gagge. Gagge hadde fått lenet i 1608 og satt med det til 1619. Etterfølgeren var Hans (egentlig John) Cunningham, som må kunne påståes å være den mektigste figuren i Finnmark på 1600-tallet. Cunningham satt formelt som lensherre fram til Jørgen Friis overtok lenet i 1651, noe som da betyr at Cunningham styrte lenet i store deler av perioden som dekkes av denne oppgaven.⁷⁸ I de siste årene av perioden som lensherre fikk den aldrende Cunningham assistanse fra brødrene Knud og Hans Jensen Ørbech. Sistnevnte var også gift med Cunninghams datter, noe som gjorde at Jensen Ørbech-familien var en betydelig maktfaktor i Vardøhus len på midten av 1600-tallet. Selv etter at Friis overtok i 1651 fortsatte Jensen Ørbech å ha en sentral posisjon i lenet.

En annen person som også må sees på som mektig i Vardøhus len var Thomas, nevøen til Hans Cunningham. Thomas Cunningham var først kommandant over festningen på Årøya i Altafjorden i perioden under og etter Kalmarkrigen før han blir militær leder over Vardøhus festning. På bakgrunn av disse opplysningene må man kunne se at Hans Cunningham og hans slekt/familie hadde meget god kontroll over Vardøhus len gjennom flere tiår.

Overgangen til eneveldet medfører at Christopher Orning blir den første amtmannen i Vardøhus amt i 1661, selv om valgte å titulere seg som lensherre fram til amtmannsbegrepet var ordentlig etablert⁷⁹

3.4.1 Fogd og underfogd

Vardøhus len er i perioder delt i to fogderier, og andre perioder opptrer lenet som et fogderi. Når lenet er delt er inndeling øst og vest. Grensen mellom Øst-Vardøhus og Vest-Vardøhus gikk ved Sværholt i Porsanger. Fogden har i tillegg ulikt antall underfogder rundt omkring i lenet. Underfogden var hjelperen til fogden, men underfogden hadde som regel også en viktig rolle ovenfor tinget og satt som regel som lagrettsmann. Underfogder hadde ofte en slags ledende rolle blant sambygdingene. Stillingen underfogd finner vi bare i Vardøhus, da resten av Norge brukte betegnelsen lensmann eller bondelensmann om de personer som utøvde omtrent de samme arbeidsoppgavene som det underfogden gjorde. Steinar Imsen forklarer i bind 2 av «Norsk bondekommunalisme» litt om bakgrunnen til betegnelsen underfogd og hvorfor det ikke er helt synonymt med lensmannsbegrepet. Imsen skriver «Underfogden i

⁷⁸ Cunningham er faktisk den som har sittet lengst som administrativ leder i Finnmark. Ingen lensherre/amtman/fylkesmann har sittet like lenge som han.

⁷⁹ Dette ifølge tingbokreferat fra 1662 der Orning titulere seg som lensherre.

Finnmark har manglet lensmannens bondesamfunnsbakgrunn og det feste i tradisjonen som bygdelensmannen ble født inn i»⁸⁰I tillegg nevner Imsen at underfogden i Vardøhus len stod nærmere lensforvaltningen enn det lensmenn gjorde i resten av Norge. Her er årsaken den særskilte stillingen Finnmark hadde i perioden fram til 1500-tallet, der området ikke ble sett på som en del av det norrøne Norge og nærmest ble oppfattet som et skattland eller provins. Imsen skriver også at stillingen underfogd ellers kun finnes i de gamle skattlandene ute på Vesterhavsøyene.⁸¹

Det var også en egen «Fjellfogd», som hadde ansvar for de samiske områdene. Denne stillingen ble opprettet i 1602, men det er tegn på at den kan ha eksistert på et tidligere tidspunkt⁸². I følge Roger Tronstad var den første fjellfogden Bertel Herikssøn og han fungerte som fjellfogd fram til starten av 1620-tallet⁸³. Det er uklart hvem som overtok for Henrikssøn, men fra skattelisten fra slutten av 1620-årene nevnes det en «Knud field fougidt» som bodde på Ekkerøy⁸⁴. Tronstad kommer fram til at det ikke ble utnevnt nye fjellfogder fra midten av 1600-tallet og at dette har sammenheng med at stillingen ble overflødig, da den vanlige fogden var i stand til å dekke de samiske bostedene.

Fogder i Vardøhus len i perioden 1609-1660

Lars Dampessøn: Fogd over Øst-Finnmark 1608-1610

Tomas Riiber: Fogd over Vest-Finnmark 1609-?

Per Kristenssøn: Fogd over Øst-Finnmark 1610-1615

Viconius Jenssøn: Fogd over Finnmark 1617-1620

Dines Jensen: Fogd over Øst-Finnmark 1620

Søren Nilssøn. Fogd over Øst-Finnmark 1620-22, 1623-26 og 1631-32.

Bastian Hess: Fogd over Vest-Finnmark 1621-23.

⁸⁰ Imsen: 1995, side 226

⁸¹ Imsen: 1995, samme sted

⁸² Viser her til kongebrev av 1594, som omhandler Finnmark. Der det står»gamle fjellfogder, som tilforn have hentet hvis Skat og Rettighed os og Kronen kunde tilkomme»

⁸⁴ Tronstad: 1995, side 12

Jens Hanssen: Fogd over Vest-Finnmark 1623-24

Nils Knudsson: Fogd over Vest-Finnmark 1624-26 og hele Finnmark 1626-31.

Hans Jenssen Ørbech: Fogd over Finnmark 1641-1653.

Jørgen Nilssen: Fogd over Finnmark 1653-54 og Vest-Finnmark 1654-57.

Abraham Lockert: Fogd over Øst-Finnmark 1654-57

Lars Kolding: Fogd over Finnmark 1658-61.

3.4.2 Sorenskriver

Opprettelsen av sorenskriverembete skjedde ved lov av 1591. Sorenskriveren fikk dommerfunksjon ved Christian 4 store Recess i 1634. Fram til da var sorenskriverens formelle funksjon kun å være protokollfører. Det er uklart når Vardøhus fikk egen sorenskriver og hvem som ble tilsatt i den posisjonen. Søren Bondesson blir omtalt som «slotzskriver» på Vardøhus slott i perioden 1604-09, men det er uklart om hans oppgaver også innbefattet rollen som sorenskriver. Den neste vi vet navnet på er Nils Jenssen Zahl⁸⁵ som senere Amtmann Liljenskjold referer til som den første sorenskriver i Finnmark⁸⁶. Han var sorenskriver fram til 1627, men vi vet ikke helt når han begynte i jobben. Zahl er mannen som skrev mesteparten av tingbok 1, så han var i posisjon i hvert fall fra 1620. Johan Borkenfeldt tar over som sorenskriver 28. mars 1627 og er fremdeles i jobben når tingbok 2 slutter i 1633. I det siste året av tingbok 2 ser vi at Nils Jenssen Zahl har gjort noen gjesteopptredener som sorenskriver, og det er mulig at han tok over som sorenskriver i lakuneperioden mellom 1633-48. Grunnen til at jeg drister meg til å komme med en slik antagelse finner vi i tingreferatet fra tinget i Vardø 15. august 1648. Der står at «Niels Jenssen forrige Schriver» er «thimelig død» og ny sorenskriver blir Anders Christensen, som da sitter som sorenskriver fram til sin død i 1660. Det siste året av min undersøkelsesperiode er Laurits Nilsen Bøgvad som er sorenskriver i Vardøhus len.

Sorenskrivere i Vardøhus len 1610-60:

Nils Jenssen Zahl 1620-1627

⁸⁵ Etternavnet er også skrevet «Sal» i kildene.

⁸⁶ Hagen: 2015, side 77

Johan Borkenfeldt 1627-1633(?)

Nils Jenssen Zahl 1633-1648

Anders Christensen 1648-1660

Laurits Nilsen Bøgvad 1660-1662

3.4.3 Tingsteder og tingmenn

Antallet tingsteder i Vardøhus len var relativt høyt sammenlignet med områder lenger sør i landet. Mange av tingstedene var tynt befolket og det var stadige rulleringer på hvilke steder som ble besøkt i forbindelse med de årlige tingreisene. Det var også tilfeller der man måtte låne tingmenn fra et annet tingsted. Gruppen med tingmenn ble ledet av underfogden på stedet som dermed hadde en funksjon som kan minne litt om vår egen tids «juryformann». Det er flere eksempler på at tingmenn ikke nødvendigvis var personer med plettfri vandel⁸⁷. Ved enkelte krevende saker ser vi at tingmennene ble forsterket med egne ressurspersoner.⁸⁸

⁸⁷ Viser her til kapittelet «Kriminelle finnmarkinger» og biografien om Nils Haarbulder som et eksempel.

⁸⁸ For eksempel i den senere omtalte munnbrukssaken mot Niels Sich i 1634

4 Kriminalitet i Vardøhus

Jeg ønsker å vise hvordan kriminalitetsbildet i Vardøhus len var på 1600-tallet. I tillegg vil jeg vise utviklingen av kriminaliteten i lenet over tid. For å gjøre dette på en troverdig måte må jeg finne en måte å gruppere kriminaliteten. Her har jeg valgt å bruke følgende inndeling:

- 1) Voldskriminalitet.**
- 2) Vinningskriminalitet.**
- 3) Sedelighetsforbrytelser.**
- 4) Munnbruk og æreskrenkelser.**
- 5) Forbrytelser mot kirke og gud**
- 6) Forbrytelser mot konge og stat.**
- 7) Annet.**

Hver kategori blir presentert på følgende måte: Først vil det komme en generell presentasjon av den typen kriminalitet som er knyttet opp mot kategorien. Deretter vil det komme en beskrivelse av hvilke lover og bestemmelser som ble brukt mot kriminaliteten i de respektive kategoriene. Til slutt vil fokuset være på Vardøhus len og her er det vektlagt hvordan denne kriminalitetskategorien var plassert i kriminalitetsbildet og om det skjer en utvikling i løpet av undersøkelsesperioden. Det vil selvsagt bli trukket fram empiriske eksempler for å illustrere funnene i undersøkelsen.

Kategoriseringen følger etablert praksis fra tidligere kriminalitetshistoriske arbeider og er stort sett selvforklarende. Jeg har valgt å plassere troldomskriminalitet i kategorien «Forbrytelser mot kirke og gud». Dette gjør jeg fordi troldomsvirksomhet ble sett på som en forbrytelse mot gud og kristendommen. Rune Blix Hagen skriver «Hekseri betydde gudsopprør og framstod som den verste form for avgudsdyrkelse».⁸⁹

4.1 Voldskriminalitet

⁸⁹ Hagen, Rune B, «1617 Forordningen mot troldom og dens betydning for hekseforfølgelsen i Finnmark» i tidsskriftet «Ottar» nummer 3 2017, side 20

Hanns Thyggesem boendis Vdj Lappfiorden for hand offuerfald Olluff Baardsen, och hanns hustrue med hug och slaugh vdj hanns egen stuffue, Pennding – 4 daller (Hjelmsøy tingsted, sakefallslista 1609-1610)

Kategorien som her har fått betegnelsen vold omfatter handlinger mot en annen person som fører til fysisk og/eller psykisk skade, eller kan føre til noe slikt. På 1600-tallet var det ikke noe spesifikk definisjon på hva som lå i begrepet vold, og dagens historikere er uenig i hvordan man definerte vold på den tiden. Erling Sandmo skriver i «Voldssamfunnets undergang» at vold er et historisk konstruert begrep og at det derfor kan være upresist å plassere handlinger utført på 1600-tallet inn i en voldskategori.⁹⁰ Det som kommer fram av kildene, er et totalt fravær av ordet «vold». Det er ikke brukt i sakefallslistene og er ikke å finne i tingbøkene. Det trenger selvsagt ikke bety at ordet ikke ble brukt av folk på 1600-tallet, men det viser at det ikke var et begrep man brukte i offisielle dokumenter.

Jeg har valgt å dele inn voldskriminalitet i tre underkategorier: «Mild vold» som omfatter slag, spark, hårdrag og annen fysisk vold uten bruk av våpen. «Grov vold» er vold med bruk av våpen. Min definisjon på hva et våpen er omfatter alle redskap som blir brukt til å skade en annen person. Det betyr at kniv, øks, stein og et stykke tre alle er eksempler på våpen. Den siste kategorien er «drap», som egentlig er mild og/eller grov vold der man ikke har stoppet i tide.

4.1.1 Hva loven sier om voldskriminalitet

Mannhelgebolken i Christian 4s Lov sier i første kapittel at ”Dræber mand anden, da miste hand sin fred, oc hafuer forbrudt alt hand eyer, uden sin odelsjorder allene”.⁹¹

Selv om hovedtanken om hvordan man skal straffe drap var «liv skal straffes med liv», så ser vi at det ikke var noen automatikk med dødsstraff for hvert drap. Dette kan ha sammenheng med at drapslovgivingen var under utvikling og endret seg i løpet av 1600-tallet. Christian 4s Norske lov var som tidligere nevnt sterkt inspirert av gamle røtter, og tradisjoner fra tidlig middelalder. Dette endrer seg og innflytelse fra dansk og mosaisk rett endrer snart lov og praksis. I løpet av 1600-tallet blir kravet om dødsstraff og eksekusjon gjort absolutt.

⁹⁰ Sandmo: 1999, side 267-68

⁹¹ Christian 4s Norske lov, 3,2

Hva så med den volden som ikke endte med at offeret døde? Det var på 1600-tallet ingen felles lovparagraf som regulerte all vold, og man må plukke ut forskjellige paragrafer for å finne den juridiske plattformen.

Mannhelgebolken rommer de fleste lovene som er relevant for voldskategorien. Kapittel 19 heter «Om pust og næffehug» og her ville man finne de lovtekstene som regulerer mye av det jeg har definert som mild vold. Kapittelet omhandler blant annet slag, spark og hårdrag, men man kan også finne typer av vold som jeg kategoriserer som grov. Her faller slag med gjenstand som en stein eller ei bøtte inn under kategorien grov vold.

Kapittel 19 i mannhelgebolken regulerer straffen for lovbrudd til bøter og de aller fleste voldssakene i sakefallslisten faller inn under disse lovparagrafene.

Mannhelgebolkens kapittel 14 heter «Om man bider anden». Dette kapittelet starter med «Det er vtilbørligt at bidis som hunde oc heste», og loven kommer med streng straff for den som biter en annen. Hvis det er slik at du har bitt med overlegg skal du møte på tinget og der få fortennene trukket ut. Er det slik at dette har blitt gjort i nødverge, så venter det en bot.

Knivbruk var også regulert i mannhelgebolken. Kapittel 13 heter «Om knife at bære, oc om kniffsting» og regulerer ulike grader av knivbruk. Bare det å trekke kniv resulterte i en liten bot, da måtte man bøte tre ører sølv. Hvis man stakk noen med kniv, var straffeutmålingen satt til at den samme kniven skulle stikkes igjennom gjerningsmannens hånd. Hvis dette ikke var fristende, så kunne gjerningsmannen komme seg unna den fysiske straffen med å betale en pengebot til kongen. Bruk av øksehammer og lignende gjenstander faller også inn under dette kapittelet.

Nidingsverk var regulert av kapittel 4 i mannhelgebolken og gav streng straff for den som begikk en slik forbrytelse. Voldtekt, mordbrann og grov lemlestelse er eksempler på nidingsverk og endte med at forbryteren ble erklært fredløs og forvist fra landet. Man tapte i tillegg all ære, noe som på 1600-tallet var sett på som veldig alvorlig.

Mannhelgebolkens kapittel 7 definerer at slagsmål, knivbruk og lignende i forbindelse med tingsamlinger, brylluper, helligdager og lignende endte med at bøtesatsen i verste fall ble fordoblet.

4.1.3 Vold i Vardøhus len

Henrick i Krogenn for hannd sloug enn anndenn mannd paa Munden gaff der for penngge – 3 Rix ort: (Vardø tingsted, sakefallslista 1641-42.)

Henrik fra Krogen i Vardø slo en annen mann på munnen en gang i 1641 eller 1642. Den vanligste forbrytelsen i Vardøhus len i perioden 1609-60 var å slå en annen person. Rundt det tidspunktet da Henrik havnet i slagsmål var voldskriminaliteten kraftig på retur i Vardøhus.

Tabellen under viser alle registrerte tilfeller av voldsbruk i Vardøhus len.

Voldssakene er gruppert i tiår og det er også regnet ut en prosentandel der det fremkommer hvor stor prosentdel voldskriminaliteten utgjorde.

Tiårsperiode	Antall	Prosentandel av total kriminalitet
1610-1620	429	49%
1621-1630	241	46%
1631-1640	132	34%
1641-1650	18	25%
1651-1660	49	31%
Total	869	

Det vi ser er at i andelen voldskriminalitet synker i Vardøhus len utover på 1600-tallet. I årene mellom 1609-10 og 1630 ligger voldsandelen på nærmere 50% av all kriminalitet. Ser man på årene mellom 1630 og 1660 så synker voldsandelen til å ligge på et gjennomsnitt rundt 30%. På 1640-tallet er kildetilgangen en utfordring og en kvalifisert antagelse er at voldstilfellene er noe underrapportert da det ikke ble ført sakefall i noen år.

4.1.3.1 Vold uten våpen/mild vold

Vold uten våpen er mer enn bare slag, selv om det å slå en annen er vanligst. Kildene er veldig spesifikke i å beskrive selve voldshandlingen. Vi finner munnslag, nevepust og hugg med neven oftest i kildene. I tillegg kommer bryting, spark, og flere tilfeller av hådrag.⁹² Et annet begrep som brukes i kildene er «blodvide», som går ut på at man får en annen person til å blø.

Tabellen under viser antall tilfeller av vold uten våpen samt hvor stor prosentandel dette utgjør av den totale voldskriminaliteten. Data er gruppert i tiårsperioder.

Periode	Antall	Prosentdel av totalt antall voldskriminalitet.
1610-1620	403	95%
1621-1630	223	91%
1631-1640	131	93%
1641-1650	16	91%
1651-1660	46	95%
Total	819	

4.1.3.2 Vold med våpen/grov vold

Som vi ser av tabellen ovenfor var det veldig få tilfeller av vold der det ble brukt våpen i Vardøhus len. Prosentandelen lå på mellom 5 og 9 prosent i løpet av undersøkelsesperioden. Når det ble brukt våpen i Vardøhus var det oftest kniv som ble brukt, men også øksehammer, bømme, bein fra dyr og trestykker er gjenstander som har blitt brukt som våpen. Skytevåpen er omtalt i kildene og var i omløp blant befolkningen, men disse er ikke brukt i forbindelse med vold mot mennesker.

⁹² Hådrag er det som man i dag kaller lugging. Det vil si at man drar en person i håret for at vedkommende skal føle smerte.

4.1.3.3 Vold med døden til følge/drap

«...Efter forberørte sags beschaffenhed, saa vell som hans egen bekiendelse, satte fougden vdi rette omb forn Eilert Andersenn icke burde att lide paa kroppen til steill och jull och var endelig domb begierendids. Daa effter hans egen bekiendelse at saaledes ganget er, kunde vil ey rettere kiende end joe for slige moerdische gierninger, joe bøer att lide paa kroppen till steill och juell.»

Utdrag fra drapssaken mot Eilert Andersen også kjent som Jenns Christenssen. Saken ble ført på tinget i Vardø 1.juni 1654.

Eilert Andersen skiller seg ut fra resten av voldskriminaliteten i Vardøhus len på 1600-tallet. Grunne til dette er at Andersen ender opp med å ta livet av en annen person. Det skjer ikke ofte på 1650-tallet, og vi finner bare en annen drapsmann i perioden 1651-1660. Denne personen var Hans Pederssen som blir dømt for drap på tinget i Vardø den 12.mai 1653. Det siste tiåret av undersøkelsesperioden for denne oppgaven er preget av synkende voldsbruk og det var litt flere drap tidligere i perioden.

Tabellen under viser de 16 drapene som ble begått i perioden mellom 1610 og 1660. Det er også ført inn hvor mange av disse drapene som også medførte dødsdom for drapsmannen. Data er gruppert i tiårsperioder.

Tidsperiode	Antall drap	Drapssaker som endte med dødsdom	
1610-1620	3	1	
1621-1630	3	3	
1631-1640	5	5	
1641-1650	2	1	
1651-1660	2	2	
Totalt	15	12	

Det var som kjent ikke noen automatikk i at drapssaker endte med at drapsmannen ble dømt til å miste livet. Dette skjer selv om den overordnede rettsfilosofien som ligger bak lovverket var hentet fra Mosebøkene «øye for øye og tann for tann».⁹³ Eksempelet under er hentet fra Tingbok 1 og viser at man fremdeles kunne behandle drapssaker slik de hadde blitt gjort i middelalderen og i periodene som lå enda lenger tilbake.

Tirsdag 29 august 1623 var det tid for ting på Loppa. Denne gangen var den mektige lensherren Hans Cunningham tilstede på tingstedet. Denne sensommerdagen hadde man bare én sak til behandling, men denne saken var til gjengjeld ganske alvorlig. Det dreide seg om drap, og de involverte var alle fra lokalmiljøet. Niels Lauritzen fra Loppa stod tiltalt for drapet på Peiter Cornellisen fra Nødtzfjord. (Nuvsfjord)⁹⁴ Det var Ingeborg, enka etter Cornellisen, som sammen med sin sønn Jacob hadde stevnet Lauritzen for tinget. Det var ingen tvil om at Niels Lauritzen var drapsmann, men straffen som ble utmålt er for oss vanskelig å forstå. For Niels ble ikke dømt til galgen slik drapsmenn skulle. Under forhandlingen på tinget kom det fram at på dødsleiet hadde Peiter Cornellisen tilgitt Lauritzen for drapet, og han hadde også bedt om at man skulle spare Loppamannens liv. Drapsmannen og Cornellisens etterlatte ble forlikt med at Lauritzen skulle betale enken og hennes barn åtte slettedaler, samt gi enken en «kledetrøye», en «sengh i goduillig» og verdien av 23 våg med fisk som hun hadde krav på.

Sett med dagens øyne fikk Niels Lauritzen en mild dom og hadde man befunnet seg i noen tiår seinere på 1600-tallet, er det mulig at straffen hadde blitt annerledes for Lauritzen. Noen år seinere treffer vi Niels igjen på tinget i Loppa. Nå har han blitt underfogd (noe han hadde vært siden 1627) og på tinget 13. mai 1630 tar han opp drapssaken fra 1623 igjen. Nå vil Lauritzen at tinget skal få vite at han, enken Ingeborg og hennes barn, nå er vel forlikt. Lauritzen referer til hennes mann Pieter Cornellisen som han dessverre slo i hjel i 1623. Etter at Ingeborg Cornelissen har bekreftet at Lauritzen har gjort opp for seg, er Loppamannen fri ifølge loven.

Eilert Andersen, mannen som blir omtalt først i dette delkapittelet får en annen behandling. Hva er det som kan ligge bak en slik forskjellsbehandling? Saken mot Eilert Andersen skiller seg litt fra de andre drapssakene som ble behandlet på tinget i Finnmark på 1600-tallet. Eilert

⁹³ Forenkling av 2. Mosebok 21,24. Egentlig tekst: «øye for øye, tann for tann, hånd for hånd, fot for fot, brannså for brannså, brent for brent, sår for sår, skramme for skramme»

⁹⁴ Nuvsjord ligger på fastlandet i Loppa kommune.

Andersen het egentlig Jenns Christenssen og kom opprinnelig fra Trondheim. Han ble framstilt som en «vng person» som også fortalte at han forlot Trøndelag for fire år siden. Den unge trønderen hadde opplevd sjømannslivet og fortalte om steder som «Dunkercken» og «Burdeus».⁹⁵ Det frie livet til sjøs var derimot ikke like enkelt bestandig og den unge trønderen havnet i alvorlig klammeri med skipets offiserer. Dette utviklet seg til et ekte mytteri, der Eilert Andersen fortalte at han hadde rollen som anfører og oppsøkte Carsten Grubbe, skipets kaptein. Eilert slo kapteinen i hodet med et redskap og kapteinen «størertte strax, och bleff død» som det står i Tingboka. Deretter ble skipets styrmann slått i hjel og mytteristen tok kontroll over skipet. På et fellesmøte ble de enig om å fortelle at det var et engelsk kaperskip som hadde tatt kapteinen og styrmannen til fange. En av de andre lederskikkelsene i mytteristgjengen var Christian Jackobsen fra Kristiansand. Jackobsens lokalkunnskaper gjorde at han nå får en viktig rolle i dramaet. Skipet tar kurs for Korshavn rett utenfor Lyngdal i Vest-Agder. Når de kommer frem dit tar Jackobsen kontakt med noen handelsmenn i Kristiansand som kjøper lasten. Etter noen disputer vedrørende betaling for last får mannskapet passerseddel av borgemesteren i Kristiansand. Det viser seg etter hvert, at noen av kjøpmennene begynner å stille spørsmål med mannskapets historie og om det var noen hold i denne kaprerhistorien. Hva som har skjedd kommer ikke klart fram, men Eilert Andersen blir tilslutt pågrepet og stilt for retten på et av de mest bortgjemte stedene i Danmark-Norge nemlig det forblåste fiskeværet Vardø. Dette skjer selv om han har skiftet identitet og sikkert gjort sitt beste for å komme seg unna de alvorlige anklagene. Men sommeren 1654 er flukten over og steilebenken venter unge Eilert. Denne henrettelsesmetoden finner vi bare brukt i denne ene saken i perioden 1610-1660.

Andersen-saken viser at det dansk-norske rettssystemet fungerte og at det ikke skulle være lett å slippe unna lov og rett. Selv om Eilert Andersen skiftet navn, la på flukt og endte opp nesten 2000 kilometer unna Kristiansand, så ble det likevel umulig å rømme unna lovbruddet. Tingmennene i Vardø måtte denne junidagen i 1654 ta stilling og dømme i en sak som hadde skjedd på åpent hav med personer som ikke var dansk-norske borgere og som ikke hadde funnet sted på et dansk-norsk skip. Selv med disse faktorene i bakhånd, var det mulig å dømme Eilert fra livet for «slige moerderische gierninger».

⁹⁵ Dunkerque og Bordeaux

4.2 Vinningskriminalitet

En Smeld ved Naffn Peder Rassmussen haffuer Taget en gammel bösse fra Iffuer Aslakssen I kiölfjord er til funnden at böde – 8 örtuger och – 13 mark Sölff er Penнге – 7 Rixdr: (Skjøtningberg tingsted. Fra sakefallslista i lensregnskapet 1658-59)

Enn fattige mannd Johanness Arenntzenn, for Nogenn lidenn thiffuerij afftuinget der for, for penнге – 4 Rixdr: (Kiberg tingsted. Fra sakefallslista i lensregnskapet 1646-47.)

Vinningskriminalitet var sett på som en alvorlig kriminell handling på 1600-tallet. Dette var en naturlig videreføring fra eldre tider, der tyveri var sett på som en «grov og tarvelig forbrytelse».⁹⁶ Det fantes derimot ulike nyanser av vinningskriminalitet, der tyveri med eneste formål å berike seg selv var sett på som mest alvorlig, og der «tak» og andre mindre tyverier blir behandlet annerledes i rettssystemet.

Eksempelene fra sakefallslista illustrer dette. Smeden Rasmussen som tok geværet til Aslakssen i Kjøllefjord blir straffet betydelig hardere enn fattige Johanness Arenntzenn i Kiberg, som ble bøtelagt for «et lite tyveri». Hvorfor ble dette behandlet ulik?

4.2.1 Hva loven sier om vinningskriminalitet

Tyveri ble regulert av en egen bolk i Christian 4s lov, noe som gjenspeiler alvorlighetsgraden av slike forbrytelser. Tyvebolken har 17 kapitler som gir detaljerte bestemmelser for hvordan man skulle straffe personer som begikk slike forbrytelser.

Lovverket skiller mellom ulovlig tak og tyveri. Tar man noe av nødvendighet for å berge livet, så skal man ikke straffes. Er man derimot en tyv er straffen annerledes. Da skal man «miste sin hud til kagen», med andre ord piskestraff. De som var bemidlet kunne unngå piskene med å betale 3 mark sølv. Ble man tatt for tyveri nok en gang, ble boten doblet, og kunne man ikke betale ventet piskene. I tillegg ble man brennmerket på kinnet, for nå skulle alle se at den personen de nå møtte på var en tyv. Tredje gang man ble tatt for tyveri, så mistet

⁹⁶ Sandnes, 1999, side 87

man alt man eide, og det ventet i tillegg enten pisk eller bot. Ble man tatt en fjerde gang, så ble man hengt. Det var nyanser av denne praksisen som var avhengig av verdien på det man stjal. Stjal man noe som ble vurdert som verdifullt kunne man miste livet selv om dette var første gang man ble tatt for tyveri.

4.2.2 Vinningskriminalitet i Vardøhus len

Tyveri er den av kriminalitetskategoriene som holder et stabilt nivå i løpet av undersøkelsesperiode, med unntak av det siste tiåret der den halveres i forhold fra tiårene før.

Tabellen under viser antall saker som knyttes opp mot vinningskriminalitet i perioden mellom 1610 og 1660. Sakene er gruppert i tiårsperioder og tabellen viser også den prosentvise andelen vinningskriminalitet har av den totale kriminaliteten i lenet.

Periode	Antall saker	Prosentdel av total kriminalitet
1610-1620	43	6%
1621-1630	57	7%
1631-1640	32	6%
1641-1650	11	8%
1651-1660	10	3%
Total	153	

De aller fleste sakene endte med at tyven fikk en bot, men noen tyverisaker endte med strengere reaksjoner. I perioden 1609-60 var det 18 personer som ble henrettet for tyveri; dette utgjør 13% av alle som ble straffet for tyveri i løpet av undersøkelsesperioden. Disse personene var gjerne tidligere tatt for tyveri og brøt dermed med tyvebolkens detaljerte bestemmelser om hvordan slike forbrytelser skulle straffes. Perioden mellom 1621-30 var en periode der tyveri ble særdeles strengt straffet, og vi ser at mer enn halvparten av de som ble henrettet for tyveri fikk dommen sin i den perioden. Vi ser også at samtlige som ble pisket/forvist ble dømt i perioden 1621-30. Det er ingen enkel forklaring på dette, da det ikke

var en økning i antall forbrytelser i løpet av denne perioden. Det er også en markant nedgang i antall tyverier fra rundt 1640; dette har sammenheng med en generell nedgang i kriminalitet i denne perioden.

Tabellen under viser straffereaksjoner i forbindelse med vinningskriminalitet.

Data er gruppert i tiårsperioder.

Tidsperiode	Tyveri som straffes med dødsstraff	Tyveri som straffes med pisking/forvisning	Tyveri som straffes med bot
1610-1620	4	0	39
1621-1630	10	9	38
1631-1640	2	0	30
1641-1650	2	0	9
1651-1660	0	0	10
Totalt	18	9	126

4.3 Sedelighetsforbrytelser

«Oppeborret Aff Anders Jensenn i omgang, for leiermaall med hanns Quinde, for Rette tid, penge – 2 dr:» (Omgang tingsted. Sakefallslista for 1633-34)

Willom Jonsen i omgang for leiemall med Gurrj Jonsdatter ibd:, penge – 6 dr:» (Omgang tingsted. Sakefallslista for 1633-34)

De to sakene ovenfor er teknisk sett samme forbrytelse, men noen små nyanser gjør at det fører til at den ene forbrytelsen straffes tre ganger hardere. Willom, Guri, Anders og «hanns Quinde» er ikke alene om å bli straffet for en lignende kriminalitet det året. I 1633-34 var det 9 lignende innførsler i sakefallslista, og i tillegg var det en leiermålsak på tinget i Vadsø

sommeren 1633. På 1630-tallet utgjorde sedelighetsforbrytelser 25% av den totale kriminaliteten i Vardøhus len.

4.3.1 Hva loven sier om sedelighetsforbrytelser.

Hvordan ble seksuallivet regulert i lovverket i denne perioden? I 1617 kom Christian 4 med en forordning om løsaktighet som presiserte og strammet inn straffenivået på sedelighetsforbrytelser. Denne forordningen var en videreføring av lovverket fra 1604. Bakgrunnen for en slik innstramning var at man ønsket å gi et klart signal til befolkningen om at ekteskapet var det rette stedet for seksuelle aktiviteter og de som avvek fra dette ville bli straffet hardt.

Lovverket delte sedelighetsforbrytelser opp i en rekke kategorier med ulike nyanser av straffenivå. Leiermål ble definert som seksuell omgang mellom to ugifte personer og straffen var satt til 12 daler for mannen og 6 daler for kvinnen. Hvis paret giftet seg med hverandre ble boten redusert til 3 ¾ daler. Ved flere gangers leiermål, og da særlig med forskjellige partnere endret straffenivået seg

«Hor» ble definert som seksuell omgang der minst den ene parten var gift med en annen. Her ble begrepet «dobbel hor» brukt om både mannen og kvinnen var gift. Straffen her kunne være brutal.

«Leiermål i forbudt ledd» og «blodskam» var særdeles alvorlige forbrytelser, som nesten bestandig endte med dødsstraff. Forskjellen på disse to forbrytelser er at «leiermål i forbudt ledd» innbefatter seksuell omgang mellom personer som er søskenbarn, tremenninger eller er inngiftet.

«Blodskam» eller incest betegner seksuell omgang mellom slektninger til og med tredje ledd, samt inngiftete personer. I tillegg til dette kommer forbrytelser som homoseksualitet og bestialitet; disse fikk som regel fellesbetegnelsen sodomi.

4.3.2 Sedelighetsforbrytelser i Vardøhus len

Tabellen under viser antall saker som er tilknyttet sedelighetsforbrytelser i sakefallslistene og tingbøkene mellom 1610 og 1660. I tillegg er det regnet ut en

prosentandel utfra den totale andelen av kriminalsaker. Data er gruppert i tiårsperioder.

År	Antall	Prosentandel
1610-1620	140	20%
1621-1630	139	22%
1631-1640	110	23%
1641-1650	56	45%
1651-1660	73	30%
Total	518	

Som vi ser av tabellen var sedelighetsforbrytelser en sentral kriminalitetskategori i Vardøhus len. Om lag 20 prosent av kriminaliteten var knyttet til sedelighetslovbrudd. Som jeg skal komme nærmere inn på i kapittelet «Kriminelle kvinner» er det også en betydelig underrapportering innenfor denne kategorien.

Leser man tabellen ukritisk kan man kanskje få inntrykk av at folk ble mer usedelig i løpet av 1600-tallet. Men den prosentvise økningen har samsvar med at annen kriminalitet sank, og da særlig voldskriminaliteten.

Den vanligste sedelighetsforbrytelsen var leiermål, og omtrent 75 prosent av all sedelighetskriminalitet faller inn under denne kategorien. Deretter faller om lag 20 prosent av sakene inn under kategorien hor, mens de resterende prosenten fordeler seg på de mest alvorlige sedelighetsforbrytelsene. I de to påfølgende kapitlene vil jeg presentere noen av de mer alvorlige sedelighetsforbrytelsene

4.3.2.1 Blodskam.

Jonn Oellsenn i Ansnes som bleff Rettet formedellst hand besoffⁿ sinn Affdöde Broders hustrue, Eftter hannem fandtis som bleff Registerrett och Wurderett goedtz for Penge – 34 dlr: (Loppa tingsted. Sakefallslista for 1635-36)

Kilden over forteller at en mann med navn Jon (Jonn/Joen) ble henrettet fordi han hadde hatt seksuell omgang med sin avdøde brors kone. Vi har også andre kilder som kan forklare mere

om saken mot Jon Oellsenn og Kari Joensdatter.⁹⁷ Avskrift av tingboka for 31. mai 1635 forteller at Jon og Kari hadde hatt samleie minst to ganger rundt jul i 1634. Dette var nok til at de begge ble halshugget, da de hadde brutt kongens forordning av 1617.

En lignende sak finner vi i 1620. Der ble Anders Fjeldfind tiltalt for at han i 1613 hadde hatt et seksuelt forhold til en kvinne med navn Gurren. Dette forholdet ble avsluttet og Anders hadde i 1619 innledet et forhold med datteren til Gurrens søster og han hadde tilslutt fridd til henne. Ifølge tingboka hadde Gurren advart sin søster og niese om at niesen ikke skulle fortsette forholdet til Anders. Dommen i saken endte med at Anders Fjeldfind ble dømt til å miste livet, og samme straff fikk niesen til Gurren. For Gurren endte saken med at hun ble forvist fra lenet og det hun eide skulle tilfalle kongen. Vi ser her at selv om Anders og Gurren ikke var formelt gift, så er det ikke et hinder for at forholdet mellom disse tre ble regnet som blodskam.

Det er også saker som omfatter de vi i dagens Norge betegner som incest. Sommeren 1639 ble Aslak Jonsen og Gertrud Aslaksdatter dømt til å miste livet på bålet i fiskeværet Omgang. Aslak var faren til Gertrud og bygdetinget hadde nettopp fått høre at disse hadde brutt «Guds Lough» og kongens lov. Selv om det kommer fra at Aslak tok datteren og kastet henne på senga, så var bruken av makt ikke noen formildende faktor. Begge ble dømt til samme straff.

4.3.2.2 Sodomi.

Sodomi var ingen vanlig forbrytelse og vi finner bare én slik sak i kildene. Den 30. april i 1638 ble Thamis Oelsen tiltalt fordi Chrisopher Lauritzen som var underfogden i Tufjord hadde tatt Thamis i å begå en «slem och forargeligh» gjerning. Denne gjerning gikk ut på at Thamis hadde «beblandet sikh med et faar», altså at han hadde hatt seksuell omgang med en sau. Dette ble sett på som en forferdelig forbrytelse og Thamis Oelsen endte sine dager på et bål på Gåsnes. I tingboka står det at denne forbrytelsen var en skammelig gjerning som brøt mot Guds lov og all menneskelig fornuft.

⁹⁷ Disse var ikke far/datter, selv om Kari het Jonsdatter.

4.4 Munnbruk og æreskrenkelser

Thommis Villumssön, for hand haffde skiellitt hanns broder Erlannd Villumssön, hans quinde for en hore och kunde det ikke beuise bött istedenfor hans 4 march sölff Epther Lougen om domb haffde givedt vdi Sagenn Pendinge – 100 dr. (Kjelvik tingsted. Sakefallslista 1611-12)

Jens Anndersen formedellst hand, wbeuisligt, haffde schielltd Niells Pederssenn ibm at haffue omkommert Nogle börn, Affsonett med hannem for Penge – 15 Rdldr: (Vadsø tingsted. Sakefallslista 1636-37)

Kategorien «munnbruk» omfatter fornærmelser, beskyldninger, usannheter, skjellsord og lignende verbale utsagn som brøt med loven. Begge eksemplene over inneholder beskyldninger som man ikke kan bevise og derfor er nivået på bøtene høye. Brødrene Willumssen på Magerøya hadde havnet i uvennskap etter at Thomas (Thommis) hadde kalt kona til broren Erlannd for en hore. Dette kunne han ikke bevise og det faktum at boten ble satt til 100 daler viser at slike beskyldninger ble det slått hardt ned på.

Jens Anderssen og Niels Pedersenn hadde også havnet i en trette, da førstnevnte beskyldte Pedersenn for å ha skyld i at noen barn hadde druknet på sjøen. Også i denne saken mangler det bevis og Andersenn må betale 15 daler i bot. Dette må regnes som en høy sum selv om den ikke kan måle seg med beløpet fra det første eksempelet.

4.4.1 Hva loven sier om munnbruk og æreskrenkelser

Begrepet «æreskrenkelse» eksisterte ikke på 1600-tallet⁹⁸, men dekker mye av den kriminaliteten som faller inn under kategorien «munnbruk». Den sentrale lovteksten som regulerer dette forholdet finner vi i Christian 4s Norske lov Mannhelgebolken kap 21. Der står det «Ingen skal anden wærlig sag tillegge, vden han lowligen kand beujse, at han er skyldig i slig gierninger, som hand tillegger hannem»⁹⁹. Det stiller her krav om at man må kunne bevise påstander og beskyldninger som man kommer med om andre personer. I loven benytter man seg av begreper som «ømmel», «fjølmele» og «mummesak». Det kan være vanskelig å skille

⁹⁸ Nedkvitne, Arnved, «Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år», Oslo 2011, side 99

⁹⁹ Christian 4s Norske Lov:63-65

mellom begrepene, men fjolmæle må forstås som det vi i dag kaller sladder. Ømmel og mummesak er derimot nærmest synonyme og betyr «sette ut rykter» og/eller «bakvaskelser». Straffen for slik munnbruk kunne strekke seg fra mindre bøter til fogden til kroppslig avstraffelse. I de groveste tilfellene ser vi også at dødsstraff kunne bli brukt.

4.4.2 Munnbruk og æreskrenkelser i Vardøhus len

Kriminalitetskategorien «munnbruk og æreskrenkelser» var en kategori med relativ få forbrytelser. Dette var også en kategori der antall tilfeller sank dramatisk etter de to første tiårene av undersøkelsesperioden.

Tabellen under viser forekomsten av munnbruk og æreskrenkelser i Vardøhus len, samt hvor stor prosentandel av den totale kriminaliteten dette utgjør.

Periode	Antall tilfeller	Prosentdel av total kriminalitet
1610-1620	48	7%
1621-1630	40	6%
1631-1640	21	4%
1641-1650	6	5%
1651-1660	8	4%
Total	123	

De aller fleste som ble straffet for munnbruk fikk sone med fogden og betalte kun mindre bøter, men det er noen unntak. På tinget i Hammerfest 15. september 1630, måtte kona til Mogens Olsen i Medfjord møte. Vi vet at hun het Ellen og at hun hadde kommet med noen forferdelige beskyldninger mot en Dagfind Pedersenn. Ellen hadde påstått at Pedersenn hadde hatt «beblandelse med en koe», altså at han hadde hatt samleie med ei ku. Sodomi var en forferdelig forbrytelse som ble straffet med dødsstraff, og det kan forklare straffen som Ellen måtte unngjelde. Det endte med at Ellen ikke kunne bevise sine påstander og hun måtte derfor straffes med pisking.

Foruten denne saken er det bare sakene mot Jonn Tip i 1627 og Niels Sich i 1634, som straffes med annet enn bøter. Tip ble også dømt for falsk beskyldning og han måtte «straffis paa hans krop i søenn». Det vil si at Tip ble straffet med «flomål»¹⁰⁰.

Saken mot Niels Sich ble ført for retten i Vadsø 15. mars 1654. Sich var same og bosatt i Varanger. Det kom fram at han hadde kommet med alvorlige trolldomsanklager i form av det vi i dag må kunne kalle for ryktespredning. En som var offer for anklagene var Sidtzell(Sissel) som var gift med Amund Steffensen. Det kom fram at Sich hadde fortalt at hun kunne trolldom og beviset på dette var at hun satte et horn fast i kua når hun skulle melke den. Selv om denne anklagen kan framstå som uskyldig og noe merkverdig, så var den ikke det. Slike anklager som innebar horn og melking av kyr var et soleklart tegn på at man drev med trolldom. Niels Sich nektet ikke for at han hadde kommet med disse beskyldningene og det kom fram at presten i Vadsø hadde tatt trolldomsryktene såpass seriøst at han hadde nektet Sidtzell sakrament i kirka.

Det ble ført en rekke vitner som ga Sidtzell et godt skussmål og det kom også fram at Niels tidligere var straffet for lignende forhold med piskestraff. Det må også her nevnes at Niels Sich dukker opp ved flere tilfeller i sakefallstestene fra 1620 og 30-tallet, noe som medfører at han må ha vært kjent for det lokale rettsapparatet. Saken der Niels Sich blir dømt til piskestraff fins ikke i de bevarte rettsprotokollene og må derfor ha skjedd i en av lakunepriodene.¹⁰¹

Etter at vitneforklaringen var unnagjort, ble det tid for dom. Retten fant ut at siden Nils Sich hadde kommet med helt ubegrunnede beskyldninger og at han tidligere var straffet og var æresløs, så hadde Niels Sich «intet videre at bøde med, end halsen». Saken mot Niels Sich er et spesielt tilfelle og må sees i sammenheng med at Niels kom med grove trolldomsbeskyldninger.

For å forstå hvorfor man kunne få slike reaksjoner på munnbruk og rykter, så må man tenke seg at begrepet ære hadde en annen betydning for menneskene på 1600-tallet enn det vi i dagens Norge legger i æresbegrepet. Det å miste sin ære var ikke noe som man traktet etter. Det medførte en sosial utfrysing samt at det medførte juridiske komplikasjoner. I tingbøkene

¹⁰⁰ Flomål var en straffemåte der den som skulle straffes ble lenket fast nederst i fjæra når det var lavvann. Der måtte man stå til det ble flo, og man måtte gjerne stå enda en runde med flo og fjære før straffen var fullbyrdet. I et område der temperaturen i havet holder seg kjølig året rundt, var flomål en fryktet straff.

¹⁰¹ Enten etter 29.august 1633, eller i løpet av de korte lakunepriodene i 1626 og 1627.

er det flere referanser til at tiltalte personer som har mistet sin ære i forbindelse med tidligere kriminelle handlinger blir behandlet ekstra strengt i rettssystemet.

Det å krenke noens ære ble sett på som et grovt overgrep og det ble derfor slått hardt ned på de som gjorde noe slikt uten å kunne føre bevis for beskyldningene/krenkelsene.

4.5 Lovbrudd mot kirke og gud

Oluff Pedersen for helligbrøde bötte Penng – ½ Rdlr: (Vardø tingsted. Sakefallslista 1643-35)

Oluff Pedersen måtte bøte for et brudd mot kirkas skrevne eller uskrevne lover. Pedersen har ikke gjort seg skyldig i et veldig alvorlig brudd da han ble ilagt en liten bot for sin ugjerning. Han kan ha unnlatt å gå til gudstjeneste, han kan ha drukket alkohol på en helligdag eller han kan ha gjort noe mindre arbeid på hviledagen. Alle disse religiøse bruddene ble betegnet som helligbrøde og havner innenfor den kategorien som dette kapittelet fokuserer på. Religiøse brudd kunne også bli sett på som veldig alvorlig. En av disse alvorlige lovbruddene var trolldomskriminalitet.

4.5.1 Hva loven sier om lovbrudd mot kirke og gud

Som tidligere nevnt stod mosaisk rett sentralt hos de som lagde lover og forordninger på 1600-tallet. Den dansk-norske staten var en protestantisk stat, som stod fast på den protestantiske siden i det konfliktfylte 1600-tallet der kampen mellom katolisismen og protestantismen stod sentralt.

Enkelte av bruddene på religiøse lover er ikke klart nedfelt i spesifikke lover, mens andre lovbrudd har helt klare lovtekster som regulerer hva som er lov og ikke lov. Vi må derfor kunne si at det ligger et element av sedvane i forbindelse med lovbrudd i denne kategorien.

4.5.2 Lovbrudd mot kirke og gud i Vardøhus len.

Lovbrudd mot kirke og gud innbefatter følgende underkategorier: Helligdagsbrudd, brudd på andre religiøse lover og trolldom. Jeg har valgt å presentere de ulike kategoriene hver for seg i dette kapittelet.

Tabellen under gir oss en oversikt over ulike kategorier innenfor lovbrudd mot kirke og gud i lenet, samt fordelingen av lovbrudd innenfor kategorien.

Periode	Helligdagsbrudd	Brudd på andre religiøse lover	Trolldom	Totalt
1610-1620	7	2	8	17
1621-1630	24	0	25	49
1631-1640	19	2	15	36
1641-1650			6	6
1651-1660	9		21	30
Totalt	59	4	75	138

Helligdagsbrudd: Dette lovbruddet er knyttet opp mot Bibelens tredje bud som i moderne form lyder «Du skal holde hviledagen hellig». Fra kildematerialet ser vi eksempler på at helligdagsbrudd kunne bli bøtelagt etter hvor alvorlig brudd man hadde gjort seg skyldig i. Eksempelet under viser at det å jobbe i skogen på en helligdag medførte en høy bot.

Ingebret i Haab, for hand drog hans lunner wor frue dag bötte – 9 march (Omgang tingsted. 1617-18)

Ingebret i eksemplet over var i skogen og hentet lunner.¹⁰² Han valgte å gjøre dette på «vår frue dag»¹⁰³ som var en religiøs helligdag, hvilket medførte at Ingebret hadde brutt en bestemmelse. De fleste tilfellene av helligdagsbrudd i sakefallslista blir bare omtalt som helligdagsbrudd og vi får ikke forklart hva selve bruddet gikk ut på.

¹⁰² Lunner brukes i forbindelse med (båt)stø. Lunner er trestammer som legges på tvers i fjæra, og som dermed gjør det lettere å trekke opp mindre båter og lignende fra sjøen.

¹⁰³ «Vår frue dag» ble brukt om flere religiøse helligdager. Se <https://kalkarsordbog.dk/ordbog?select=Frue%20dag&query=dag> for utfyllende informasjon.

Brudd på andre religiøse lover: Denne kategorien består egentlig av to saker som gjaldt påkledning under gudstjeneste, samt to saker som vi i dag vil betegne som selvmord.

Det å ta sitt eget liv var i middelalderen regnet som «ubotamål», altså noe som ble sett på som en svært alvorlig forbrytelse som skulle straffes med inndragning av løs og fast eiendom. I tillegg var det slik at den som hadde tatt sitt eget liv ikke fikk lov til å gravlegges i vigslet jord. Christian 4s Norske lov av 1604 viderefører middelalderens bestemmelser vedrørende selvmord.

I perioden 1609-1660 finner vi to saker fra Vardøhus len, som kan knyttes opp mot selvmord.

Jenns Jennssenn aff Bergen, formedellst hanns Quindis moder Magrette Oelsdatter stach sig 3 kniffsting i dend Meening hun willde drebe Sig Sellff, och döde 20 wger och 4 dage der eftter, deraff eftter høyeste Pris thill Kongl: Maytt: Penge – 200 dlr:
(Vardø tingsted. Sakefallsliste 1635-36)

I saken over ser vi at Jens Jensen endte opp med å betale en meget stor sum i bot. Grunnen til at Jensen måtte ut med 200 daler var at hans svigermor Magrette Oelsdatter stakk seg selv med kniv tre ganger og endte da opp med å dø av skadene om lag fem måneder seinere. Ifølge sakefallslista var grunnen til knivstikkene, at hun «vilde drebe Sig Sellff». Fogden har derfor vurdert det slik at 200 daler representerte de verdier som Oelsdatter etterlot seg og at Jens Jensen følgelig, siden svigersønnen var den som var familiens overhode, av den grunn var ansvarlig for svigermoras handling.

Det andre eksempelet er hentet fra sakefallslista for Hasvåg. Der finner vi følgende innskriving.

Fantis eftter en dreng, som for komb sig sielff i siöen wed Söeruer, Nogen kleder, bleff worderitt for Pendinge – 4 Rdldr: (Hasvåg tingsted. Sakefallslista 1639-40.)

Her får vi opplysning om at en ung gutt som ender opp med å drukne seg selv i havet. Dette er ikke en drukningsulykke, så vi må nesten anta av teksten at det var klare bevis på at dette var en bevisst handling. Fogden har her fulgt gjeldende rettspraksis og inndratt løs og fast

eiendom til inntekt for staten. I akkurat dette tilfellet var det som var guttens jordiske gods og kronens eiendom noen klesplagg, som ble vurdert til fire daler.

Trolldom:

Som tidligere nevnt har det blitt gjort en god del forskning på trolldomskriminalitet i Finnmark i perioden, noe som da også medfører at dette er den delen av kriminalitetsbildet, som vi har mest oversikt over. Som kriminalitetstype er da også trolldomskriminalitet noe som skiller seg ut fra annen kriminalitet, mye på grunn av at vi ser på trolldomskriminalitet i sammenheng med dagens samfunn, der trolldom blir sett på som en absurditet.

Trolldomskriminalitet ble sett på som en meget alvorlig forbrytelse i Norge på 1600-tallet og dette synet hadde vart siden kristenretten fikk innflytelse i landet. Bibelens påstand om at «En trollkvinne skal du ikke la leve»¹⁰⁴, fikk innflytelse over landskapslovene fra 1000- og 1100-tallet. Både her og i den senere Magnus Lagabøtes Landslov fra 1274 kommer det fram at «trolldom er en alvorlig forbrytelse som skulle straffes med fredløshet».¹⁰⁵ Noe endret seg i synet på trolldomskriminalitet på slutten av 1500-tallet. Det kom inn en påvirkning fra demonologien i lovverket og trolldomskriminalitet ble for alvor en religiøs forbrytelse. Dette blir formalisert gjennom Christian 4s Norske Lov fra 1604, der det står i Mandhelgebolken kapittel 2 Om *skemderuig oc nidingsværck* at trolldom var ubotamål. Det nordligste Norge trengte kanskje en ekstra påminnelse om trolldomstrusselen, for Christian 4 sendte et brev i 1609 til den relativt ferske lensherren på Vardøhus slott Claus Gagge.¹⁰⁶ Dette brevet hadde også et særlig fokus på samisk trolldom og kan sees i sammenheng med den spente utenrikspolitiske situasjonen som hersket mellom Danmark-Norge, Russland og «den onde nabo» Sverige. Kanskje var tanken at trolldom blant samene bremsset den norske innvandringen til nordområdene.¹⁰⁷ Dette brevet satte fart i kampen mot trolldom i nord. Neste steg var «Om trolldfolck oc deres Medvidere», som var en forordning datert 12. oktober 1617 og som var Christian 4 felles trolldomslov for Danmark og Norge. Det er her startskuddet går for de voldsomme trolldomsprosessene som preger 1600-tallet og som særlig er merkbare i Vardøhus len. Jeg vil komme tilbake til trolldom i senere kapitler, da i

¹⁰⁴ Bibelen 2.mosebok 22:18

¹⁰⁵ Willumsen: side 250

¹⁰⁶ Brevet gikk også til befalingsmannen over Nordlandene Hartvig Bille. Hagen: 2015 , side 207

¹⁰⁷ Alm, Ellen, *Statens rolle i trolldomsprosessene I Danmark og Norge på 1500- og 1600-tallet*, 2000, s. 104

forbindelse med trolldomskriminalitet som kvinneforbrytelse og trolldomsdømte blant den samiske befolkningen.

Periode	Trolldomsdømte
1609-1620	8
1621-1630	25
1631-1640	15
1641-1650	6
1651-1660	21
Totalt	75

4.6 Forbrytelser mot konge og stat

Wiricke Hendrichssen udj Vaardöen for hand icke vilde i Mandtal med böndene och ei kiöbstedt, Noget Til hanss kongl: Maj – schatter, er tilfunden at böde Penge – 5 Rixdlr: (Vardø tingsted. Sakefallslista 1658-59)

Jenns Danske for en falsck Alen hand vdj nogle Aars thid, haffuer brugdtt ehr samme hanns groffue forseellsse, Affsonnidt eftter Dannemendtz sigellsse for Penndingh – 100 daller (Kjelvik tingsted. Sakefallslista 1610-11)

Eksemplene over er to eksempler på forbrytelser mot statsmakten. Wiricke Hendrichssen nektet å stå i skattemanntallet, men hvorfor han valgte dette kommer ikke fram i kildene.¹⁰⁸

Statens reaksjon på denne typen ulydighet var å kreve inn en bot på fem riksdaler.

Befolkningen i Vardøhus len hadde enkelte forpliktelser ovenfor statsapparatet, og oppfylte

man ikke disse ble det reaksjoner fra statens representanter. Det å betale skatt var en slik

forpliktelse. Andre forpliktelser gikk ut på å oppfylle skyssplikten, møte opp på

tingsamlinger, utføre militærtjeneste samt å ikke være «ulydig». Staten satte en rekke

begrensinger og retningslinjer for næringsvirksomhet og handel på 1600-tallet. Jeg har derfor

valgt å ta med brudd mot disse lover og regler i denne kategorien. Valget om å inkludere

¹⁰⁸ Kildene forteller derimot at Hendrichssen ved flere tilfeller måtte bøte for lignende tilfeller.

brudd på tjenesteforhold kan virke merkelig, men her er argumentet at de som unnlot å utføre tjeneste gjorde en handling mot det eksisterende samfunn. Samfunnet var autoritært og tanken var her at strukturen ville nærmest kollapse hvis maktforholdene ble forskjøvet. Derfor forstår jeg tjenesteforsømmelse som beslektet med ulydighet og pliktforsømmelse. For staten var det viktig å opprettholde den naturlige orden, før utviklingen gikk i retning av konspirasjon og opprør, som da er den siste underkategorien.

Det var også andre typer forbrytelser mot statsmakta. Disse kunne i verste fall omfatte konspirasjon og opprør.

4.6.1 Hva loven sier om forbrytelser mot konge og stat.

Borgere, bønder, oc almues folck, skulle suerge konningen saadan eed: Jeg N: loffuer oc tilsiger, at ieg skal vere min naadigste herre oc konning N. Huld oc tro». Slik lyder Tingfarebolkens kapittel 11 og det kan være naturlig å ta utgangspunkt der når man skal presentere hvilke lover som regulerte forholdet mellom folk og stat på 1600-tallet.

Landsforræderi og opprør ble regnet som ubotamål i de gamle lovene, men det var sjelden at det kom så langt på 1600-tallet. Ulydighet, unnaluring og lignende aktiviteter var derimot vanlig og ble straffet med bøter.

4.6.2 Forbrytelser mot konge og stat i Vardøhus len

Tabell over antall saker innen for kategorien kriminalitet mot staten gruppert i tiårsperioder. Tabellen viser også hvor stor prosentandel disse sakene utgjør i forhold til det totale kriminalitetsbildet.

Periode	Antall saker	Prosentdel av total kriminalitet
1610-1620	123	17%
1621-1630	80	12%
1631-1640	65	14%
1641-1650	4	3%
1651-1660	24	12%
Totalt	296	

Tabellen over viser oss at forbrytelser mot statsmakta utgjorde en betydelig del av kriminalitetsbildet i Vardøhus len. Vi ser at prosentandelen var relativt stabil gjennom hele perioden, hvis vi vel å merke ikke tar med perioden 1641-50. Denne perioden er flere ganger blitt trukket fram som en periode med kildemessige utfordringer.

Tabellen under gir et innblikk i hvilke kategorier som vi kan dele «kriminalitet mot statsmakta» inn i og hvordan utviklinga var innenfor disse kategoriene utover på 1600-tallet.

Tabell over kriminalitet mot statsmakta i Vardøhus len

Periode	Stevnefall	Opposisjon/ ordrenekt	Skatt/ Avgift	Ulovlig næringsvirksomhet
1610- 1620	18	35	28	42
1621- 1630	24	19	16	21
1631- 1640	12	24	15	14
1641- 1650	0	1	2	1
1651- 1660	2	10	3	9

Stevnefall: Innenfor denne kategorien finner vi personer som ikke møtte opp til tingsamlinger. Det er på sin plass å reflektere over om dette ble gjort som en protesthandling mot statsmakta, eller om det var rent pragmatiske grunner til at folk ikke møtte til tingsamlingene. Lange avstander og reiser som krevde bruk av båt var nok en utfordring for befolkningen i et område der værforhold har og hadde stor betydning for hverdagslivet. Stevnefall forsvinner nærmest ut av kildene i de to siste tiårene sammen med flere av de andre underkategoriene.

Opposisjon/ordrenekt: Denne underkategorien omfatter ulike forbrytelser. Det å «nekte» ble slått hardt ned på av statsmakta. Innbyggerne hadde en rekke plikter ovenfor staten som gikk på andre ting enn det å betale skatt. Skyssplikt av tjenestemenn, rapporteringsplikt

vedrørende funn av verdier samt militærtjeneste er noen av pliktene som ikke bestandig ble overholdt.

Som tidligere nevnt var de første tiårene av 1600-tallet preget av konflikten mellom Danmark-Norge og nabolandene som blant annet dreide seg om grensene i nord. Den sikkerhetspolitiske spenningen har også innvirkning på kriminalitetsbildet i Vardøhus len, noe som kommer tydelig fram i eksempelet under.

«Gilbrett Rasmussön, for hand i mod Slodzherrens Vilge forloffuid en dreng att bliffue hiemme, der hand skulle haffue veridt med till Wagdtt Ved Konng: Mäjz: huuss vdj Aldten. Bött Pendinge – 4 dr.» (Tunes tingsted. Sakefallslisten 1611-12)

Her ser vi at Rasmussøn i Tunes lar en av «drene» sine slippe unna vaktjeneste ved den nybygde festninga kjent som «Kongshus» på Årøya i Altafjorden. Fra den samme perioden er det flere tilfeller av at personer nekter å stille på vakt eller nekter andre pålegg som kan relateres til en slags militærtjeneste/vaktjeneste.

Vi finner også eksempler på at innbyggere reagerte mot avgjørelser tatt av rettssystemet. I 1610 ble Peder Mand fra Laksefjord dømt for trolldomsforbrytelser og straffen for slikt var som kjent bålstraff. Olluff Knudssen bodde i nærområdet og fant ut at han skulle informere Peder om hva som ventet. Ifølge sakfallslista førte denne informasjonen til at Peder Mand gjorde seg klar til å flykte fra den ventede straffen

Olluff Knudzssen i Brandegamme, for hannd Vnderuiste och saugde Peder Mand i Laxefjordt att hand schulde brendis och der offuer bleff flögtagtig och vilde haffue VdRömpdtt. Penninghe – 10 daller (Sværholt tingsted. Sakefallslista 1610-1611)

Selv om den gode nabo handlet etter beste mening fikk handlingen konsekvenser. Peder Mand endte opp med bålstraff og Knudssen fikk en bot på 10 daler fordi han hadde motarbeidet rettssystemet.

Østen i Krogen, slodtz Olluff Christenn och Olluff Jonsen bötte for dj forsömmidt at fölge en trolldquinde till Rettersteden huer ½ drl: Er Penge – 1 ½ daller (Vardø tingsted, Sakefallslista 1634-35)

Et annet eksempel på ordrenekt i forbindelse med utøvelse av lov og rett finner vi i eksempelet som vi ser ovenfor. En kvinne var kjent skyldig i trolldom og bålet ventet henne.

Vi ser av fogdens nedtegnelse at tre menn nektet å følge kvinnen¹⁰⁹ til retterstedet. Dette var må ha blitt sett på som ulydighet og de tre måtte bøde ½ riksdaler for å unnlate å utføre denne oppgaven.

Skatt/avgift: Denne underkategorien omfatter personer som ikke betalte skatten sin.

Systemet for innkreving av skatt blant kystbefolkningen var veletablert gjennom flere hundre år og andelen av personer som unnlot å betale skatt var relativt liten sett i forhold til de mange som betalte.

Den samiske befolkningen hadde som vi har sett i tidligere kapitler, andre utfordringer vedrørende skattleggingen, men også her virker det som om de aller fleste betalte skatt til lensherren på Vardøhus. Av underkategoriene som presenteres i dette kapittel er det denne kategorien som minker mest utover på 1600-tallet. Og fra 1640-tallet er slik kriminalitet nærmest fraværende i kildematerialet.

Ulovlig næringsvirksomhet:

Thommis Pederssen i Kiberg formedelst hannd gjorde Wlouglig kiøb imod privilegierne, Affsonet for Penge – 1 Rdlr:

[I margen] Annammit som er Indkiöpt for penge: vlfvue schind – 12, Graa Verch – 12 tomer (Vardø tingsted. Sakefallslista 1637-38)

Kibergmannen Thomas Pederssen tok sjansen på at ingen ville oppdage at han kjøpte skinn hos noen som ikke hadde de rette tillatelsene. Straffen var en liten bot, samt at skinnvarene ble konfiskert. Det var mange lokale reguleringer av handel og annen næringsvirksomhet i Finnmark. Det var reguleringer for hvem som kunne drive næring og hvor man kunne utøve næringsvirksomhet. Handel med utenlandske skip var forbudt noe vi ser av eksempelet under.

Hermant Bessling for forseelsse med et fremmit Nations schiff och der effter Liggendis Goetz Bötte Penndinge – 18 dlr (Kjelvik tingsted. Sakefallslista 1617-18.)

Hermant Bessling drev handel i området ytterst i Porsanger, og man må anta at han var handelsborger i Bergen. Grunnen til at vi vet litt ekstra om Bessling er at han aldri betalte

¹⁰⁹ En må kunne anta at kvinnen var Birgitte som fikk trolldomssaken sin utsatt etter å ha blitt behandlet første gang i Vardø 11. september 1632.

boten på 18 riksdaler. Hele denne saken ble nemlig tatt opp på tinget i Sværholt den 19. mai 1620. Her ble hele historien om hvordan et hvalfangerskip fra Nederland lå inne i fjorden uten tillatelse. Skipet ble tatt til fange av underfogden, men flyktet når det fikk sjansen til det. Men kapteinen flyktet fra varer til en verdi av 20 riksdaler og det var disse varene Bessling solgte i nærmiljøet. Det framgår at Hermand *Bessling* ikke lengre oppholdt seg i Vardøhus len og det ble derfor bestemt at all eiendom som Bessling hadde i lenet skulle beslaglegges inntil noen kom opp og ordnet opp.

Dette eksempelet viser at statsmakta slo hårdt ned på uregulert handel, samt at det var strenge reguleringer for besøkende skip. Lignende regler gjaldt da også for norske skip og mannskap som ønsket å oppsøke nabolandet.

Elling Knudssenn, Lauridtz Michellssenn och Jonn Pederssenn, for femb ordtz værd de thog huer wdj Mad paa Rjydtzlanndtz side, bötte samtlige Penge – 16 dlr: (Vardø tingsted. Sakefallslista 1635-36)

Eksempelet over viser at tre menn fra Vardø måtte ut med 16 riksdaler etter en tur til Russland.

Utenlandsreiser var ikke hverdagskost på 1600-tallet, og en aktivitet som selvsagt var kontrollert av styresmaktene. Det er flere eksempler på at båter fra Øst-Vardøhus ble tatt for å ha dratt til Russland for å kjøpe eller selge varer.

Forbrytelser mot tjenesteforhold:

Sonne Olluffssenn, Söffrenn Söffrenssenn och Jesper Ottessenn, Römbte fraa dieris hussbonnd, med enn Gammell Baad, och bleff strax paa grebenn, och förtt tilbage igienn, bleff for gott folkes forbönn, paa hanns Maittz: Naadigste Behaug benaadet och effter dieris ydderste formue bötte huer 12 dallr ehr Penndinge – 36 dallr (Hjelmsøy tingsted. Sakefallslista 1618-19)

Det å stikke av fra tjeneste eller på annen måte misligholde et tjenesteforhold ble sett på som en relativt alvorlig forbrytelse. Eksempelet ovenfor er en av de sakene som endte med en høy bøtesats, da særlig med tanke på at de skyldige var i et tjenerforhold og mest sannsynlig ikke hadde økonomi til å dekke en bot på hele 12 daler. Leser vi kilden nøye så kan det virke som om det tre guttene kunne endt opp hengende fra galgen, men at de ble benådet av lensherren på grunnlag av «gott folkes forbønn». Det å stikke fra tjeneste kvalifiserte ikke til dødsstraff, så det var nok det påfølgende tyveriet av en gammel båt som det ble reagert på. Den normale

reaksjonen på tjenesteforsømmelse var en mindre bot. Gjennomsnittsbotten ser ut til å ligge på 2 riksdaler.

Andre lovbrudd som kommer inn under denne kategorien er de som ansetter en person ulovlig og personer som bevisst skaffer seg flere tjenesteforhold. Tabellen under viser kriminalitet knyttet opp mot tjenesteforhold i Vardøhus len på 1600-tallet.

Kriminalitet tilknyttet tjenesteforhold 1610-1660.

Periode	Antall saker
1610-1620	15
1621-1630	21
1631-1640	9
1641-1650	0
1651-1660	7

Som vi ser av tabellen ble det en dramatisk nedgang i denne typen kriminalitet utover på 1630-tallet. Dette har selvsagt sammenheng med den generelle nedgangen i kriminaliteten i perioden, men kan kanskje også knyttes opp mot at kriseperiodene i økonomien førte til et mindre marked for tjenestefolk i perioder.

Konspirasjon: På «ledingstinget» i Hasvåg den 8.juli 1624 ble en av de mer spesielle sakene fra 1620-tallet tatt opp. Saken utviklet seg fra å være en draps- og tyverisak til å omhandle konspirasjon mot staten og en frykt for et samisk opprør i Altafjorden. Sakens hovedperson var Sarfe Finn og navnet gir oss en klar identifikasjon av mannens etniske bakgrunn. Sarfe bakgrunn er uklar. Han hadde jobbet hos Laurits Hansen på Årøya en stund, men av en eller annen grunn begynner han å involvere seg i alvorlige kriminelle aktiviteter. Sarfe er ikke å finne i sakefallslistene i perioden før 1624, men så er da også disse listene litt mangelfulle i perioden 1622-24.¹¹⁰ Fra referatet kommer det fram at Sarfe hadde begått flere tyverier i Altaområdet og det toppet seg med at han drepte Lauritz Erichsen på Langnes i Altafjorden og stakk til fjells med Erichsens kone. På fjellet hadde Sarfe møtt Tosten Nielsen og Niels Lauritzen samt Tosten Nielsens mor; disse to karene ble regnet som

¹¹⁰ To andre aktører «Tosten Nielsen og Niels Lauritzen» dukker opp i sakefallslistene, men da i sedelighetssaker.

samarbeidspartnerne til Sarfe. Dette samarbeidet tok imidlertid brått slutt på fjellet, da Nielsen og Lauritzen endte opp med å drepe Sarfe.

Nielsen og Lauritzen ble tatt til fange og ble da ført fram for retten slik at de kunne gi en plausibel forklaring på disse hendelsene. De to mistenkte la all skyld på Sarfe, og fortalte at Sarfe stod bak mesteparten av tyveriene i Altafjorden. De kunne også forklare at alt tyvgodset som de bar med seg hadde de funnet etter at de hadde drept Sarfe. Så langt hadde saken gitt inntrykk av å være en tyveri- og drapssak, men dette endret seg plutselig ettersom de to tiltalte kom med sjokkerende opplysninger.

Ifølge de tiltalte var grunnen til at de valgte å skyte flere piler i Sarfe oppe på fjellet enkel og helt nødvendig. Nielsen og Lauritzen hadde ikke bare tatt livet av en tyv og morder, men også en rabiatt opprører. Alt dette ifølge de to tiltalte.

De to tiltalte fortalte at Sarfe hadde lansert en dristig plan, der Sarfe sammen med de nå arresterte karene Lauritzen og Nielsen skulle ta full kontroll over Vest-Vardøhus len. Ifølge planen skulle de tre først dra til Årøya og der drepe handelsmann Laurits Hansen. Deretter skulle ferden gå til Hammerfest, der de skulle ta livet av underfogd Jens Hansen. De skulle så ro over til Sørøya og drepe Jens Jensen som var underfogd i Hasvåg. Ekspedisjonen skulle ende i Sørvær, der de skulle henrette underfogd Claus Meyer. Ifølge de tiltalte hadde Sarfe så sagt «faar wi dem aff weyen, saa raader wj med di andre i Vestfindmarchen», men dette ville ikke Nielsen og Lauritzen være med på, noe som gjorde Sarfe sint. Han sa klart fra at hvis de ikke ble med så ble de drept. Dette førte så til at de tiltalte tok affære og stoppet Sarfe slik at han ikke fikk iverksatt planen.

Det må her være på sin plass å trekke fram noen momenter som sår tvil rundt de tiltaltes forklaring. For det første satt alle de mulige attentatofrene unntatt Jens Hansen som lagrettsmenn ved tinget i Hasvik, noe som kunne motivere Nielsen og Lauritzen til å framlegge denne forklaringen. En mulig motivasjon ville her være at de med sin beslutning faktisk reddet flere av de som skulle dømme dem og dermed var det egentlige de som hadde berget både menneskeliv og statens kontroll over Vest-Finnmark. Vi vet ikke hva som ble sagt mellom de ulike lagrettsmedlemmene, fogd og sorenskriver om troverdigheten i forklaringa til Nielsen og Lauritzen, og dette medfører at vi ikke kan si om opplysningene rundt dette opprøret ble tatt på alvor. Selve saken endte med at Nielsen og Lauritzen ble hengt, og samme straff fikk også Merritte, Erichsens kone som ble med på fjellet etter drapet på mannen og Ellin Thostensdatter, moren til Tosten Nielsen.

Spørsmålet her må være om det var mulig at det eksisterte tanker rundt opprør mot statsmakta blant befolkninga i lenet. Jens Petter Nielsen argumenterer for dette i bind 1 av «Altas historie». ¹¹¹ Her blir det vist til at det på 1620-tallet var store spenninger mellom den sjøsamiske befolkningen og kystbefolkningen som sakte hadde begynt å trekke inn i fjordene. Nielsen trekker fram at uansett om de to tiltalte fortalte en oppdiktet historie, så må man ut av dette kunne si at «ideen om et voldelig opprør ikke var fremmed for sjøsamenes tankegang». Opprør mot statsmakta hadde skjedd før i Norge, og dette var noe den dansk-norske staten fryktet.

4.7 Annet

Annammidt aff Hanns Robberdtsönn for en sin dreng for nogen forseelse. Pennding – 3 daller (Kjelvik tingsted, Sakefallslista 1609-10)

Isach Anderssens, aff sonnit for en Liden Arest – 4 Rdr: (Kjelvik tingsted. Sakefallslista 1653-54)

Det er også noen saker som ikke kan plasseres i noen kategori. Grunnen til dette er at vi ikke har noen opplysninger om hvorfor personen har havnet i sakefallslista. Eksemplene over er typisk for slike saker, og viser utfordringen med disse sakene. «En liden Arest» og «nogen forseelse» forteller oss ikke mye om hva som ligger bak de middels høye bøtene som ble innkrevd. Jeg viser i tabellen under en oversikt over disse sakene.

Tabell som viser saker som er registrert under kategorien «annet»

Tidsperiode	Antall saker i kategori «annet»
1610-1620	16
1621-1630	14
1631-1640	5
1641-1650	0
1651-1660	1

¹¹¹ Nielsen, Jens Petter, «Altas historie», bind 1 «De glemte århundrene 1520-1826, Alta 1990, side 127-129.

4.8 Litt om straff og straffenivå

Samtlige kriminalitetskategorier som blir brukt i denne undersøkelsen¹¹² hadde dødsstraff som avstraffelsesmetode for de mest alvorlige lovbruddene, og fra kildene ser vi at slik straff har blitt utmålt i Vardøhus len i perioden 1610-1660.

Dødsstraff ble utført på forskjellige måter, og vi ser at det ble brukt ulike metoder for ulike forbrytelser. De ulike tingsteder hadde egne rettersted og det virker som om lenet hadde en egen mestermann som utførte henrettelsene. Tabellen under viser hvor mange fra de ulike kriminalitetskategoriene som ble dømt fra livet i Vardøhus len i undersøkelsesperioden. Saker som medførte dødsstraff ble behandlet på tinget, men jeg har også hentet data fra lensregnskap, der slikt var mulig å finne. Personer som har blitt dømt for flere forbrytelser er bare oppført under den av kategoriene som blir nevnt først i dommen.

Tabellen under viser fordelingen av personer som ble dømt til døden i Vardøhus len. De dømte er fordelt på type kriminalitet og gruppert i tiårsperioder. Det er også regnet ut en prosentandel som viser andel dømte innenfor de ulike kriminalitetskategoriene.

Periode	Vold	Vinning	Sedelighet	Munnbruk/ æreskrenkelser	Forbrytelser mot kirke og gud	Forbrytelser mot konge og stat
1610-1620	1	4	3		7	
1621-1630	1	11			20	4
1631-1640	5	3	5	1	15	
1641-1650	1				5	
1651-1660	3				19	

¹¹² Med unntak av kategorien «annet».

Total	11	18	8	1	66	4
Prosentandel.	10 %	17 %	7 %	1 %	61 %	4 %

I tillegg ble 1 person henrettet uten at vi kjenner til hva vedkommende ble dømt for. Dette betyr at 109 personer ble dømt til døden i Vardøhus len i perioden 1610-1660, og det er grunn til å anta at nesten samtlige dødsdommer ble utført. Det er bare ett tilfelle der lagmannen har endret på en dødsdom fra bygdetinget og det skjedde i 1653.¹¹³

De aller fleste som fikk dødsdom i Vardøhus len var tiltalt for å ha trolldomsforbrytelser, noe som ifølge lovverket betydde at disse endte opp med å bli brent på bål. Den nest største kategorien er vinningsforbrytelser, og her er samtlige dømt for tyveri. Personer som ble dødsdømt i denne kategorien endte opp i galgen. Vi ser at 10 prosent av dem som ble dømt til døden, var dømt for forbrytelser innen voldskategorien. Her er samtlige dømt for drap, og da endte man sine dager enten ved halshugging eller radbrekning. De mindre kategoriene hadde også halshugging som straffemetode.

De som skulle straffes ble plassert i egnede lokaler, da det ikke var noe system med fengselsvesen. I Vardø-området hadde man fangehullet på Vardøhus festning, og i Alta/Sørøya-området ble festninga på Årøya brukt til oppbevaring av fanger, mens man ellers i lenet satte mistenkte eller dømte i «tiendeboden». En tiendebod var et byggverk som best kan beskrives som et lager for tiende. I et samfunn der skatt som regel ikke ble betalt med penger, var et slikt lager der man lagret tørrfisk, saltfisk, tørket reinkjøtt og andre varer som var ment som skatt helt nødvendig.

De aller fleste kriminelle endte ikke opp med en brutal avstraffelse og kom seg unna med en mindre bot. I saksfallstestene kan man finne størrelsen på hver enkel bot, og det er veldig sjelden noen betaler mer enn 20 daler i bot. Ifølge Hilde Sandvik var snittboten for leiermålsakene mellom 1620-33 på 5 riksdaler¹¹⁴. Den høyeste boten som står i saksfallstestene for min undersøkelsesperiode er på 500 daler, en betydelig pengesum på 1600-tallet. Denne boten stammer fra regnskapsåret 1611-12 og det ble gitt 22 bøter som var høyere enn 20 riksdaler i perioden mellom 1610-1620. I alt ble det gitt 36 bøter på mer enn 20 riksdaler i

¹¹³ Hans Pedersen fikk omgjort sin drapsdom i lagmannsretten.

¹¹⁴ Sandvik, Hilde, Tinget i Finnmark i *Heimen* 1987, side 238.

perioden mellom 1610-1660, den første tiårs-perioden skiller seg følgelig ut med mange høye bøter. Høye bøter ble som regel gitt for økonomiske forbrytelser der en person hadde tjent store verdier på å bryte lover og regler, men det kunne også bli tillagt høye bøter for annen kriminalitet.

Annammidt Aff Ludzie Rickardtt Strangis, borgerske Aff Bergenn, som hun goed Villigen paa Laugtingit vdi Sköttingberg thend 3 Junij haffde Affsonnid for, for nogen værlig sager, hun epther Affsonningens Indhold sielff Vedgick. Pendinge – 500 daller (Skjøtningberg tingsted. Sakefallslista 1611-12)

Eksempelet over er den rekordhøye boten som ble tillagt Ludzie Strangis for kriminelle forhold som ikke framkommer i teksten. Den nest høyeste boten var på 200 daler og den igjen er dobbelt så høy som tredje høyeste bot.

Det er en omfattende jobb å forklare 1600-tallets pengeverdi, men jeg skal gi noen eksempler på priser på varer og tjenester i denne perioden. Eksemplene har jeg hentet fra det regnskapet som Claus Gagge utførte før han overlot lenet til Hans Cunningham. Selve overtakelsen av lenet skjedde først i 1619, men Gagge var litt i forkant og gjorde regnskapet alt i 1617. Her ser vi at en kanne brennevin kostet en daler, og samme pris måtte du gi for en våg med gryn eller erter. For 6 daler fikk man «2 Tønder» brød. En våg røkt kjøtt var verdsatt til 1,5 riksdaler og en våg tørrfisk ble satt til 3 daler. Det ser ut som en vanlig tjenerlønn hos Claus Gagge lå på en daler i uka, men at det selvsagt var et varierende lønnsnivå. Disse opplysningene kan være nyttige å ha i bakhodet når man leser bøtesatser på 1600-tallet, for det kommer fram at bøter for leiermål og slagsmål kunne ende med bøter som tilsvarte flere månedslønner for tjenestefolk.

5.Kriminell i Vardøhus len

Dette kapittelet vil fokusere nærmere på hvem som var kriminell i Vardøhus len. Jeg starter med å presentere to kriminelle finnmarkinger. Jeg har valgt å presentere disse to i form av en slags biografi som jeg har satt sammen av det kildematerialet som vi har fra denne perioden. Biografiene ser jeg som en mulighet til å gi oss en god illustrasjon av kriminalitetsbildet i Vardøhus på 1600-tallet.

Deretter vil jeg gå litt dypere inn i de funnene jeg har gjort og presentere en oversikt over kriminalitet i de ulike regionene av lenet. Kapittel 6.3 vil fokusere på ulikheter og likheter mellom Øst og Vest-Vardøhus. Det etterfølgende kapitlet er en presentasjon av funn fra indre Finnmark, det vil si kriminalitet blant den samiske befolkningen. Jeg har i kapittel 6.4 valgt å presentere et bilde av kriminaliteten blant kvinner i Vardøhus len. Kapittel 6.5 er et forsøk på å sammenligne funnene fra Vardøhus len med undersøkelser fra andre områder av landet. For hvert delkapittel er det lagd relevante tabeller og det blir også presentert relevante empiriske eksempler.

5.1 Den kriminelle løpebanen til Oluff Hur

Vi vet ikke når han ble født og ikke når han døde, men Oluff er en av de menneskene som trer fram ut fra kildene. Oluff er en typisk kriminell finnmarking på 1600-tallet, da han var mann og fra Øst-Finnmark. Oluff dukker opp flere steder i kildene og fra disse kan vi sette sammen en liten biografi om Oluff Hur.

Det første møtet med Oluff skjer nok da han var en ung mann. Vi hører om Oluff for første gang på tinget i Vardø 16. juli 1630, da han var dreng hos enka etter Rasmus Thollessen, en kvinne vi bare kjenner som Thrine. Oluff hadde ikke fått lønning på ett år, og dette vil han få orden på. Oluff har tok opp saken på tinget denne sommerdagen i Øst-Finnmark. Det utartet seg til en lengre diskusjon vedrørende økonomiske avtaler mellom dødsboet til Rasmus Thollesen og andre aktører i Vardø, men utfallet ble at Oluff Hur fikk medhold i kravet.

Vårt neste møtet vårt med Oluff Hur er i sakefallslistene for 1633-34. Her blir Oluff Hur i funnet skyldig i den vanligste forbrytelsen på 1600-tallet, for Oluff har brutt en av de strenge påbudene som gjaldt regulering av kjønnslivet. Oluff blir dømt til å betale 4 daler for å ha leiermål med sin kvinne før «rette tid», noe som betyr at Oluff og «kvinnen» var på vei til å gifte seg.

Som for de aller fleste innbyggerne i Vardø, var dagliglivet en hard kamp for tilværelsen. I 1635-36 regnskapet finner vi ut at Oluff sammen med to andre karer fra Vardø har gjemt unna noen småbusker som blir omtalt som «nogen Ruiss» av fogden. Disse småbuskene var sikkert hentet på lensherrens eiendom og derfor ble karene straffet med bot på to daler.

Samme år finner vi enda en opplysning om Oluff, da det kommer fram at han «willde offerfalde Söffrenn Niellsenn i sitt Egett huus». Mild vold, altså vold uten bruk av «våpen» var ikke uvanlig på 1600-tallet og i et viktig fiskevær som Vardø var det i snitt fem slike saker hvert år på 1630-tallet.

Neste år dukker Oluff opp enda en gang, og nå har han vært i slagsmål med en annen sambygding. Oluff Hur og Hans Niellssenn må begge punge ut med en daler hver i bot. Etter dette virker det som om Oluff har roet seg litt og han dukker ikke opp i kildene før på 1640-tallet. I sakefallslisten for 1640-41 finner vi ut at Oluff Hur har slått høy på sletta som tilhører Vardøhus slott. Folk i Vardø bodde veldig nært statsmakta og det ble derfor slått strengt ned på slike friheter som Oluff her har tatt seg.

Hittil har vi kjent Oluff Hur som en mann som må betegnes som en gjenganger i kriminalitetsbildet i Vardø på 1630-40 tallet, men forbrytelsene var ikke særlig uvanlige for samtiden. Vi vet ikke helt hva som skjedde, men engang i 1642 eller tidlig i 1643 gikk det galt for Oluff. Tingboka for perioden er borte, så vi vet ikke hva han gjorde, men i sakefallslisten for 1642-43 ser vi følgende innføring «En Mand, Oluff Hur, da hand bleff dombt till gaalge, hans halffue bodzlod forbrut, der schylde och giæld bleff betalt oc Beholde penge – 8 Rdr:

Olluf Hur må ha gjort seg skyldig i en forbrytelse som endte med dødsstraff, og det er flere mulige lovbrudd som kunne gi død ved henging eller «galge og gren» som det heter i rettsprotokollene.

5.2 Det kriminelle livet til Nils Haarbulder

Nils Michelsen Haarbulder dukker for første gang opp i sakefallslistene for 1633-34. Store deler av saksmengden for Omgang tingsted handler om forhold som kan relateres til Nils Haarbulder

Niels haarbulder i omgang, for Leiemaall med Peder Pedersens quinde ibd.; istedenfor hans halffue boe, penge – 16 dr:

End Annammet Aff hannem for hand sloeg Ole Willumsen i omgang, penge – 4 dr:

Aff Peder Pedersens quinde ibd, for hendes Löesactige forseelse med Niels harbulder isteden hans boeslod, penge – 2 dr:

Joen Oelsenn i omgang for nogle wbequembs oerd hans Quinde haffde ladet falde om Niels Harbulder, och Laurids Nielsens quinde, som hand iche kunde beuise, penge – 2 dr:

Nils Harbulder hadde altså hatt et forhold til en kvinne som hadde en relasjon til Peder Pedersen. Pedersen var ikke gift med kvinnen, men de var kanskje forlovet eller hadde slike intensjoner. For dette forholdet betalte Nils 16 daler, som da også var standard bøtesats for leiermål. I tillegg til dette måtte Nils Haarbulder betale 4 daler fordi han hadde slått Ole Willumsen. Vi ser også av de andre sakene at den andre kvinnen som Nils hadde hatt et forhold til måtte betale 2 daler i bot, noe som er betydelig lavere enn standardsatsene. Vi ser også at en kvinne som Joen Oelsenn hadde en relasjon til, hadde satt ut et rykte om at Nils Haarbulder hadde hatt et forhold til «Laurids Nielsens quinde», noe som ikke kunne bevises.

I 1636-37 møter vi Nils Michelsen Haarbulder igjen i sakefallslisten. Den første saken dreier seg om munnbruk og nå ser vi at Nils har blitt gift

Niells Michellssenns Quinde for schielldtzord med Lauridtz Mandtz quinde, der samme stedtz, Affsonet for Penge – 5 Rdlr:

Men resten av sakene i lensregnskapet dreier seg om Nils og voldsbruk. Her ser man at Nils Michelsen Haarbulder slår et menneske, hugger en person med øks og blir selv stukket med kniv.

For Niells Mickellssenn for hand slog Peder Anderssenn smelld i köllefjord, Affsonet for Penge – 2 Rdlr:

For^{ne} Niells for hannd hog epter Lauritz Mickellssenn med En Øxe, gjorde dog paa kroppen ingen schade, Affsonet for Penge – ½ ort:

Knud Halluerssenn for hannd stack Niels Michellssenn med en kniff, dog till Liffuet, affsonet for Penge – 5 Rdlr:

Året etter dukker det opp flere saker der Nils Michelsen Haarbulder spiller en sentral rolle. Han havner i klammeri med Rasmus Fyrup, noe som er direkte årsak til at Fyrup brekker beinet. I tillegg må Nils stå til rette for ulovlig handel, da han har solgt tobakk uten tillatelse.

I regnskapet for 1638-39 dukker Nils opp igjen, og denne gangen er straffen betydelig. En bot på 40 riksdaler som tildeles etter at Nils har gjort seg skyldig i mytteri og overfall.

Etter denne saken er det stille rundt Nils Michelsen Haarbulder i noen år. Han dukker opp igjen i regnskapet for 1644-45, og her kommer det fram at han har satt en uskyldig kvinne i «thinnboden»

I tingboka finner vi at Nils Haarbulder måtte møte på tinget i Omgang den 20.juli 1649. Her kan vi lese følgende tekst

«Niels Haarbulder i Omgang bleff thillfunden at betale finde Niels och hans høstrue derres resterende lønn och siete huer tall for huis de haffde thient hannem, som beløbber til 10w fisch»

Slike tvistemål var veldig vanlige og faller innenfor det vi definerer som sivilrett. Det er derfor ikke en kriminell handling som Nils Haarbulder må stå til rette for denne sommerdagen på tinget. Nils Haarbulder var helt sikkert en kjent skikkelse i Omgang-området. Både i sakefallslista og på tingsamlingene var det tilfeller der nærmere 90% av sakene omhandlet hendelser der Haarbulder var involvert. Dette betyr ikke at Nils Haarbulder var et utskudd i lokalsamfunnet. Da lagmann Schønnenbøl var på lagtingsturne i 1650, satt Nils Michelsen Haarbulder blant lagrettsmennene. Det året var det ingen saker som omhandlet Haarbulder ved Omgang tingsted.

Men sagaen om Nils Haarbulder fortsetter og i sakefallslista for Omgang for 1651-52 står det

«Niels Haarbulder for w-louligt thag bött – 2 Rixdr:»

Nå har Nils gjort seg skyldig i ulovlig tak, og selv om dette var en forbrytelse som ble sett på som mindre alvorlig, så var den starten på et vanskelig år for Nils Michelsen Haarbulder.

Den 24.mai 1652 holdes det ting i Gamvik. Lensherren og fogden er tilstede og bygdas lagmenn er på plass.¹¹⁵ På agendaen for dagens ting står det tre saker og to av dem har Nils

¹¹⁵ En av lagmennene er Rasmus Hyrup, som brakk beinet da han havnet i klammeri med Haarbulder i 1637-38.

Haarbulder i hovedrollen. Den første saken er en fæl voldssak der en av de ansatte til fogden Hans Ørbech var den skadelidende. Johan Johansen opplevde høsten 1651 så mye vold at han nå framstod «saa got som et vanfør mennische». Johansen var blitt stukket med kniv og slått flere ganger med et stykke tre. Ifølge tingforhandlingen hadde Johansen syv sår etter denne voldsdåden. Den skyldige Nils Michelsen Haarbulder måtte betale 30 riksdaler som erstatning.

I den neste saken var det Haarbulder som stevnet en ansatt hos en kjøpmann fra Bergen. Her mente Nils Haarbulder at denne mannen hadde ransaket huset hans og tatt fra han «et paar sabbel». Også denne saken endte med en nedtur for Haarbulder, da den stevnede ble frikjent og Nils Haarbulder måtte påta seg straffeansvar for en uriktig beskyldning.

Noe skjer med Nils Haarbulder etter dette. Skattemanntallet for 1652 er siste gang vi ser at Nils Michelsen Haarbulder er ført inn som skattemann i Gamvik. Han dukker aldri mer opp i lensregnskapet under Omgang eller Gamvik, og han blir ikke nevnt flere ganger i tingboka. Det siste vi vet om Nils Michelsen Haarbulder finner vi i sakefallslista for Vardø fra 1652-53.

«Niels Haarbulder ibdm, for Mysterj och Slagsmaall, Affsonitt for – 35 Rdr:»

Etter dette er det ikke flere spor. Nils Michelsen Haarbulder var involvert i 16 saker i løpet av en tjuårsperiode. Av disse var 15 straffesaker og involverte voldsbruk, sedelighetsforbrytelser, tyveri, forbrytelser mot konge og stat samt munnbruk. Men vi ser at alle disse sakene ikke medførte noen særlig stigmatisering av Haarbulder i lokalmiljøet, noe som begrunnes med at han ble funnet verdig til å sitte som lagrettsmann i lagretten.

Hva kan man trekke ut av disse to biografiene? Det første som slår oss er hvor ofte disse to var i søkelyset til fogden. I dag bruker man betegnelsen «gjenganger», når man omtaler personer som stadig vekk er i klammeri med lov og ordensmakta. Hur og Haarbulder var stadig vekk involvert i straffbare forhold og da gjerne innen forskjellige kategorier. De var begge straffet for vold, sedelighetsforbrytelser, ulike nyanser av tyveri samt forbrytelse mot statsmakten.

Hur og Haarbulder ble valgt ut på grunn av etternavnene, som gjorde det relativt enkelt å følge dem i kildene. Fra rettsprotokollene og sakefallslistene er det mange flere eksempler som ligner på Hur og Haarbulder med tanke på at de stadig vekk opptrer i forbindelse med noe straffbart. Patronyme etternavn gjør det nærmest umulig å utarbeide en fullverdig statistikk over hvem som var «vanekriminelle» og hvem som bare dukket opp én gang i

kriminalitetsstatistikken. Det er derimot en tendens til at man ser de samme navnene gå igjen i sakelistsene, slik at en kvalifisert antagelse vil være at de som gjorde noe kriminelt også endte opp med å gjøre lignende handlinger flere ganger.

5.3 Øst mot vest – regionale forskjeller i Vardøhus len

Som vi fikk fortalt i forrige kapittel, var den typiske lovbrøyteren fra Øst-Finnmark, altså fra området øst for Magerøya. Ifølge de beregningene som har blitt gjort var det ingen vesentlige forskjeller i befolkningsstørrelsen mellom de to regionene i undersøkelsesperioden. Derfor er det umiddelbart litt problematisk å forstå hvorfor de var slike ulikheter i kriminalitetsbildet for de to områdene. Tabellen under gir en oversikt over forskjellen mellom Øst og Vest-Finnmark.

Tidsperiode	Vest-Finnmark Antall saker	Vest-Finnmark Prosentandel	Øst-Finnmark Antall saker	Øst- Finnmark Prosentandel
1610-1619	381	60%	244	40%
1620-1630	215	38%	307	62%
1631-1640	139	35%	256	65%
1641-1650	33	31%	72	69%
1651-1660	61	22%	212	78%
Totalt	829		1091	

Som vi ser av tabellen skjer det et brått skifte rundt 1620. Dette var jo en periode med en gryende krise i Finnmark, men det alene kan ikke alene forklare dette plutselige skiftet. En plausibel forklaring på endringen kan være at statsapparatet i Vardøhus strammet inn praksisen relatert til nærområdene. Cunningham overtok lenet i 1619 og kan ha endret og

kanskje sågar effektivisert administrasjonen av lenet. Dette er en teori som også Jens Petter Nielsen nevner i første bind av Altas historie.¹¹⁶ En annen faktor er at fjordene¹¹⁷ i Vest-Vardøhus ble kolonisert av nordmenn på 1620-tallet, mens man i Øst-Vardøhus først startet en slik prosess rundt 1660.¹¹⁸ Dette medførte at man i øst fremdeles hadde samme bosetningsmønster og næringsstruktur som man hadde hatt tidligere. Denne senere koloniseringsprosessen kan være en forklaring på hvorfor kriminalitetsbildet ikke endrer seg i Øst-Vardøhus på samme måte som i vestdelen av lenet. Det var fremdeles fiskevær i Vest-Vardøhus, men den gradvise endringen i hvor folk bodde og hva de levde av kan ha hatt en innvirkning på kriminalitetsutviklingen.

Utover i undersøkelsesperioden øker forskjellen mellom de to regionene jevnt og er på 1650-tallet slik at nesten 80% av all kriminalitet i Vardøhus len skjer i den østlige delen.

Undersøkelsene mine viser at det er liten forskjell i kriminalitetstypene mellom øst og vest. Det er for eksempel ikke hold for å påstå at personer i Øst-Vardøhus var mer voldelige enn naboen i vest. Men det er enkelte særtrekk og et av disse særtrekkene er trolldomssaker. Der viser kildene at det etter 1630-tallet nesten ikke var trolldomskriminalitet i Vest-Vardøhus. I perioden 1641 til og med 1660 var det 26 prosesser i øst, mot bare to trolldomssaker i vest. Begge de dømte i Vest-Vardøhus var menn og en av disse ble dømt som medviter, noe som ikke medførte dødsstraff.¹¹⁹

Tabellen under viser alle registrerte trolldomssaker 1610-60. fordelt mellom Vest og Øst-Finnmark.

Tidsperiode	Vest-Finnmark	Øst-Finnmark
1610-1619	6	1
1620-1630	10	13
1631-1640	4	12
1641-1650	1	5
1651-1660	1	21
Total	22	52

¹¹⁶ Nielsen: 1990, side 118

¹¹⁷ Fjordene var i første rekke Altafjorden med omliggende mindre fjordstrøk.

¹¹⁸ Nielsen: 1990, side 121

¹¹⁹ Peder Svendsen fra Andsnes/Loppa ble dømt til bot for å være medviter i 1650. Anders Aall fra Alta ble dømt til døden for flere lovbrudd i 1656. Ett av disse lovbruddene var trolldomskriminalitet.

5.4 Kriminalitet i de samiske områdene

Peder Lauridzssen och Iffuer Maxessön, for haar drag, bötte Pendinge – ½ dr.

(Varanger tingsted. Sakefallslista 1611-12)

Quive Baardssön for Slagsmaall böt 1 ½ dallr (Langnes tingsted. Sakefallslista 1617-18)

På 1600-tallet ble kriminalitet blant samene i Vardøhus len ført inn under en egen rubrikk i sakefallslistene. Denne praksisen ble ført fram til og med regnskapsåret 1651-52, men innførselen hadde skjedd meget sporadisk fra regnskapsåret 1638-39¹²⁰. Det var en egen fogd som hadde ansvar for de samiske områdene. Denne personen hadde tittelen «fjellfogd» eller «fogd over findene» og hadde i utgangspunktet samme rolle som fogden hadde i kystområdet.

Det virker som det ikke var et system med faste tingsamlinger på det som ble regnet som samiske områder. Det første av den typen ting som man finner i tingbøkene ble holdt den 16.mars 1629 ved Varanger tingsted. Denne tingsamlingen framstår som noe ekstraordinært, og bakgrunnen for at den ble avholdt var at ingen samer hadde vært «tillstede i deris bye denn 7 Febr» da fogden skulle avkreve skatt. Denne tingsamlingen hadde også bare ett tema og det gjaldt innkrevingen av årets skatt.

Det neste tinget som vi kjenner til ble holdt 2.september 1649, men det må nok betraktes som veldig sannsynlig at det har vært arrangert tingsamlinger for samene i lakuneperioden 1633 til 1648, da informasjon fra sakefallslistene tyder på det¹²¹.

¹²⁰ Det er kun ført sakefall for samer i 1642-43 og 1651-52 etter regnskapsåret 1638-39. Praksisen med samisk sakefall dukker ikke opp etter 1651-52.

¹²¹ To tilfeller av personer som bøter for tingfall på sakefallslista 1635-36.

Sakene som ble behandlet bar preg av at tingsamlingen var et informasjonsmøte, der statsforvaltningen gav beskjeder og forordninger til den samiske befolkningen. Det ble også tatt opp kriminalsaker og tinget måtte blant annet ta stilling til drapet på Morten Ackersen. Vi får også høre at samtlige samer i Varanger blir tiltalt for helligbrøde, da de ikke hadde møtt til biskopens visitas tidligere på sommeren.

Et lignende ting ble holdt i Sværholt 26. juli 1651, men da for både «Normend och finder». Samme opplegg som to år tidligere, denne gang med fokus på skatt. Det ble da også holdt enda et ting senere samme høst¹²² for samene, men da på Vardøhus. Disse to tingsamlingene var kun fokusert på spørsmål vedrørende betaling av skatt og omhandlet ikke kriminalsaker. Utover på 1650-tallet var det lignende tingsamlinger i 1653, 1654, 1655, 1656 og 1657. Alle disse ble holdt ved Varanger tingsted. Ifølge Einar Niemi omfattet begrepet Varanger tingsted egentlig to steder: tingsamlingene vekslet mellom kongsgammen nær Karlebotn og kongsgammen på Finnes.¹²³

Det er også viktig å merke seg at det som defineres som indre Finnmark i denne undersøkelsen ikke kan sammenlignes med det vi i våre tider tenker på som indre Finnmark. Mesteparten av Finnmarksvidda medregnet steder som Kautokeino og Karasjok var på 1600-tallet svensk område. Foruten tingsamlingene i Varanger kjenner vi til navnene på de stedene som ble omtalt i sakefallslistene. I perioden mellom 1610 og 1660 ble det innkrevd bøter fra personer som bodde/oppholdt seg på følgende steder:

Varanger, Laksefjord, Østre Porsanger, Vestre Porsanger, Tana, Kvalsund, Klubben, Lerresfjord, Langnes, Altafjord, og Arridzbye.

De fleste stedene er kjent navn på Finnmarkskartet, men det er noen steder som er vanskeligere å plassere. Fellestrekket er at de aller fleste stedene lå langs fjordene og da gjerne i det området som er nærmest fjordbunnen. Unntaket er Arridzbye som i dag er mest kjent som Utsjok. Dette stedet ligger i dagens Nord-Finland, men grenser til Norge og Tana.

Det dukker også opp samer i sakefallslisten fra de ikke-samiske områdene, og det dukker opp samiske forbrytere i forbindelse med tingsamlingene i fiskeværene langs kysten. Dette viser at det ikke var noen absolutt regel at samisk kriminalitet skulle straffes ved samiske tingsamlinger, selv om man i perioden etter 1648 ser en dreining i retning av at flere av

¹²² Tinget ble avholdt 12. september 1651

¹²³ Niemi: 1983, side 211.

straffesakene der både forbryter og offer er av samisk herkomst blir behandlet på den årlige tingsamlingen for samer.

Organiseringen rundt tingforhandlingene og bøteinnekravingen, gir oss et tydelig signal om at segregering stod sentralt i forbindelse med administrasjonen av Vardøhus len. Man separerte bestandig samer fra den øvrige befolkningen uansett om det var snakk om tingbøker, skattelister eller sakefallslister. Personer med annen bakgrunn enn norsk, og her snakker vi om skotter, svensker og folk fra Mellom-Europa¹²⁴, ble alle ført opp sammen med den norske befolkningen.

5.4.1 Kriminelle i de samiske områdene

Kildegrunnlaget for å kartlegge kriminaliteten blant den samiske befolkningen er ujevnt og det er sakefallslistene som gir det beste grunnlaget. Da organiseringen endrer seg rundt innkreving/føring av listene utover på 1600-tallet medfører det at grunnlaget for å beskrive den «den kriminelle samene» nødvendigvis må basere seg på de første tre tiårene av undersøkelsesperioden.

I årene mellom 1609-10 og 1619-20 var det 111 kriminalsaker blant den samiske befolkningen. Her er det som tidligere nevnt kun sakefallslistene vi kan bruke til å kartlegge kriminaliteten. Tabellen under viser en slik kartlegging.

Tabell over kriminalitet blant den samiske befolkningen mellom 1610 og 1620.

Vold mild	Vold grov	Sedelighet	Munnbruk	Drap	Helligbrøde	Statsmakt	Tyveri
93	6	7	6		2	12	1

Av denne tabellen ser vi at mild vold var den vanligste form for kriminalitet blant samene i perioden. Slik mild vold omfatter slagsmål og annen fysisk vold. I de samiske områdene står «hårdrag» i en særstilling. Av de 93 tilfellene av mild vold, så var det 57 «hårdrag». I de ikke-

¹²⁴ Navn som Willum Schott(skotte), Niels Ryss(Russisk eller finsk), Jenns Bakk af Flensborg samt fremmedartede navn som Johan Warnick og Walter Strange gir oss et klart inntrykk av at personene hadde utenlandsk opprinnelse.

samiske områdene av lenet, var det forsvinnende lite «hårdrag», følgelig må man kunne kategorisere dette som et særtrekk i kriminalitetsbildet for den samiske befolkningen.¹²⁵

I perioden mellom regnskapsårene 1620-21 og 1629-30 er det 202 lovbrudd under betegnelsen «sagefald blant finder» og disse fordeler seg slik:

Tabell over kriminalitet i de samiske områdene i perioden 1621 til og med 1630.

Vold mild	Vold grov	Sedelighet	Munnbruk	Drap	Helligbrøde	Statsmakt	Tyveri
141	11	11	3	1	2	17	3

«Hårdrag» har fremdeles en sentral posisjon i kriminalitetsbildet og om lag 60 prosent av all mild vold dreier seg om «hårdrag». Resten av kriminalitetsbildet har ikke endret seg betydelig fra perioden før

For perioden 1630-31 og ut undersøkelsesperioden er tallene 86 saker og da kan vi bruke følgende oversikt:

Tabell over kriminalitet i samiske områder 1631 til og med 1660

Vold mild	Vold grov	Sedelighet	Munnbruk	Drap	Helligbrøde	Statsmakt	Tyveri
47	8	9	0	1	1	17	3

Her ser vi noen endringer i kriminalitetsbildet, men hovedtrekkene fra tidligere perioder er fremdeles til stede. Av den milde volden er fordelingen slik at av 47 saker er det 16 saker som dreier seg om «hårdrag». Det betyr at det er en nedgang i «hårdrag» i denne siste perioden.

Vi finner også bevis på en tidlig variant av reindrift i sakefallslistene. Det dukker opp seks tilfeller av kriminalitet som kan knyttes opp mot reindrift. Eksemplene under viser oss forbrytelser knyttet rundt skattleggingen av reindriften.

¹²⁵ Det var fire tilfeller av «hårdrag» ved Vardø tingsted i 1616-17, samt to tilfeller i 1642-46. Ellers er «hårdrag» bare å finne i de samiske sakefallslistene.

Iffuer Oellssen for thennd Reen hand wlouglig thog Aff Renngaardenn. Pennding – ½ daller

Thommis Siffuertssön for en Reenn hand nest forgangen Aar haffde döldt for Konng: Maytz: flötting. Bött Pennding – 2 daller

Trolldomsforbrytelser i Vardøhus len blir med rette omtalt som kriminalitet dominert av kvinner, men når det gjelder trolldomsforbrytelser blant den samiske befolkningen er det menn som dominerer kriminalitetsbildet. Tabellen under viser at det er fire ganger så mange menn sammenliknet med kvinner som blir dømt for trolldomsforbrytelser.

Tidsperiode	Antall menn	Antall kvinner
1610-1620	4	1 ¹²⁶
1621-1630	4	(1) ¹²⁷
1631-1640	3	1
1641-1650	0	0
1651-1660	1	
Totalt	12	2 (3)

5.5 Kvinnelige kriminelle i Vardøhus len

Aff Raugnild Olluffsdatter for itt Mundslaug Ved Brönild Andersdatter. Pendinge – ½ dr. (Loppa tingsted. 1611-12)

Annammidt Aff en quinde som haffde stollitt nogen fisk, fraa kirchen och bleff for hendis Stoer Armod och smaa börns sköld benaaditt for Pendinge – 5 dr. (Tunes Tingsted. 1612-13)

¹²⁶ Den dømte er Karen Eidsdatter, Omgang tingsted 1620

¹²⁷ Elli Thostensdatter dømt i Hasvåg 1624, ble ført og fremst dømt for konspirasjon. Jeg har valgt å sette henne i parrantes.

Erland Jörgennssenn for hanns Quinde schiellde Barbra i Suerholtt Lögn achtig, Affsonet for Penge – 5 Rdlr:(Kjelvik tingsted 1627-28)

Eksemplene over er hentet fra sakefallstene og representerer tre kriminelle kvinner. Kvinnene har blitt straffet for tre ulike forbrytelser, men felles for dem alle er at de representerer en kategori som er alvorlig underrepresentert i kildematerialet. Ved første øyekast kan det se ut som om det nesten ikke var kriminelle kvinner i Vardøhus på 1600-tallet. Dette stemmer ikke helt, men man må se litt bak kildene for å se det store bildet. Jeg har i dette kapittelet valgt å registrere all kriminalitet begått av kvinner, selv om det var ektemannen eller en annen mann som blir bøtelagt på vegne av kvinnen.

Det første av eksemplene ovenfor er noe så sjeldent som en kvinnelig voldsforbryter. I perioden mellom 1610 og 1660 var det registrert åtte voldsforbrytelser der kvinner var gjerningspersonen. Av de åtte tilfellene er det ett tilfelle av vold med kniv og ett spedbarnsdrap. To av de andre sakene dreier seg om tyveri og munnbruk, men heller ikke dette kan sies å være typiske kvinneforbrytelser.

Når det gjelder sedelighetsforbrytelser gir statistikken et inntrykk av at nesten ingen kvinner var involvert i sedelighetsforbrytelser og det virker ikke riktig.

Kildematerialet forteller at 37 kvinner i Vardøhus len ble dømt eller måtte betale bot for sedelighetsforbrytelser, men vi har jo i tidligere kapitler fått opplyst at det var 530 sedelighetssaker mellom 1610 og 1660. I 493 av disse sakene viser det seg at det bare er mannen som må bøte, selv om loven, som tidligere nevnt, sier at begge skal bøte. Kvinner var tross alt deltakende i 99.9% av samtlige sedelighetssaker¹²⁸ som omtales i denne undersøkelsen. Dette har følgelig gitt et skjevt inntrykk av det totale kriminalitetsbildet, men særlig blir det tydelig når man skal kartlegge kriminalitet blant kvinner.

Tabell. Kriminalitet utført av kvinner i Vardøhus len. Data er gruppert i tiårsperioder

Periode	Sedelighet	Vold	Munnbruk	Trolldom	Tyveri	Annet
1610-1620	11	3	5	3	2	10
1621-1630	10	3	1	19	6	2

¹²⁸ Samtlige saker utenom tidligere omtalt sodomisak fra Tuffjord i 1638.

1631-1640	9	1	6	12	1	2
1641-1650	1	1	0	5	0	0
1651-1660	6	0	3	19	2	0

Som tidligere nevnt var trolldomskriminaliet «en kvinne-forbrytelse» og ser vi på tabellen under kommer dette også tydelig frem. Forskere som har spesialisert seg på trolldomskriminalitet har forsøkt å finne en forklaring på hvorfor trolldomskriminalitet var så kvinnedominert.

Tabellen under viser forholdet mellom trolldomssaker og andre saker med kvinnelig lovbryter i Vardøhus len. Data gruppert i tiårsperioder.

Periode	Trolldomssaker	Andre saker	Total
1610-1620	3	31	34
1621-1630	19	32	41
1631-1640	12	19	31
1641-1650	5	2	7
1651-1660	19	11	30

Vi ser her at det særlig er i de siste tre tiårene av undersøkelsesperioden at trolldomskriminaliteten får en ledende posisjon blant kvinnelig kriminalitet i Vardøhus len.

Jeg har tidligere lansert tanken om at antallet sedelighetsforbrytelser burde vært høyere blant kvinner. Hvis vi konstruerer en tabell der vi legger til de sedelighetssakene der bare mannen ble bøtelagt, så vil fremdeles trolldomskriminalitet framstå som typisk kvinnekriminalitet i Vardøhus len på 1600-tallet. Dette kan kanskje framstå som kontrafaktisk historieforskning, men jeg velger å gjøre dette for på den måten å lansere et alternativt bilde på kvinnelig kriminalitet i vårt nordligste len på 1600-tallet.

Tabellen under er konstruert ut fra kildematerialet. Det er blitt lagt til kvinnelig lovbryter i sedelighetssaker, der dette ikke er blitt registrert i kildene.

Periode	Sedelighet	Vold	Munnbruk	Trolldom	Tyveri	Annet
1610-20	132	3	5	3	2	10
1621-30	117	3	1	9	6	2
1631-40	97	1	6	12	1	2
1641-50	51	1	0	5	0	0
1651-60	52	0	3	19	2	0

5.6 Sammenligning av kriminalitetsbildet i Vardøhus med andre norske regioner

Er det mulig å sammenligne kriminalitetsbildet og -utviklinga i Vardøhus med andre norske regioner? Jeg vil i dette kapitlet forsøke å gjøre noen sammenligninger med andre relevante undersøkelser. Det er en rekke utfordringer i forbindelse med en slik sammenligning. Andre undersøkelser fokuserer på kortere tidsepoker, og det fører til utfordringer med tanke på det kvantitative kildematerialet. Noen undersøkelser har kun sakfallslister som kildegrunnlag, og det medfører at de ikke har registrert de mest alvorlige kriminalitetstypene som drap, sodomi og trolldomsforbrytelser. Dette løser jeg med å lage ulike sammenligninger til hver enkelt av kriminalitetstypene. Jeg har valgt å presentere drapsrater i tillegg til mine egne presentasjoner av rater for volds og sedelighetsforbrytelser. Dette er de to største kategoriene i min undersøkelse og det store tallmaterialet er hovedbegrunnelsen for dette valget.

Jeg har først valgt å fokusere på drap og drapsrater. Det å sammenligne drapsrater gir oss et innblikk i hvor utbredt de groveste voldshandlingene er i et samfunn. Drapsrater brukes i historieforskning i tillegg til ulike grener innen samfunnsforskning. Her har jeg foruten Vardøhus tatt med Jemtland¹²⁹, Agder og Rogaland. En drapsrate viser antall drap pr 100 000 innbygger og jeg kommer til å bruke samme utregningsform for voldsraten og sedelighetsraten.

Tabell som viser drapsraten i fire norske regioner på 1600-tallet.

Område	Tidsperiode	Innbyggertall	Antall drap	Drapsrate pr. år

¹²⁹ Jemtland var et område som på 1600-tallet vekslet mellom å tilhøre Danmark-Norge og Sverige. Undersøkelsen fokuserer på 1620-tallet og da Jemtland var en del av det dansk-norske riket.

Vardøhus	1610-1660	3000	15	10: 100 000
Jemtland ¹³⁰	1621-1628	10 000	3	4:100 000
Agder ¹³¹	1601-1615 og 1646-1660	46000	62	5:100 000
Rogaland ¹³²	1610-1660	24 000	63	5:100 000

På 1600-tallet var det statistisk sett ett drap hvert tredje år i Vardøhus len. Det vil si at sjansen for å bli drept eller ende opp som drapsmann var betydelig større hvis du bodde langs Finnmarkskysten enn om du bodde i Rogaland, Jemtland, eller Agder på 1600-tallet. Drap er en av underkategoriene innen voldskriminalitet, og den neste tabellen viser en utregnet voldsrate. Her vil jeg forsøke å sammenligne det totale voldsbildet fra forskjellige regioner. Utfordringen her er mangelen på undersøkelser som passer inn i tidsepoken og som har et lignende kildemateriale. Fra tabellen som omhandlet drapsrater, har jeg fortsatt med Agder fra Løyland sin undersøkelse. I tillegg har jeg valgt å ta med Jorunn Dobbe sin undersøkelse fra Nord-Hordaland.

Tabell som viser voldsrate i tre norske regioner på 1600-tallet.

Område	Tidsperiode	Innbyggertall ¹³³	Antall voldssaker	Voldsrate pr år
Vardøhus	1610-1660	3000	910	606:100 000
Nord-Hordaland ¹³⁴	1642-1655	11500	131	88: 100 000
Agder	1601-1615 og 1646-60	46000	1108	86:100 000

¹³⁰ Basert på statistikk fra Oterhals: 2016, side 70-71

¹³¹ Basert på statistikk fra Løyland: 1992, side 61-64. Jeg har valgt å slå sammen to av Løylands perioder, for på den måten å kunne lage en statistikk som dekker min undersøkelsesperiode.

¹³² Basert på statistikk fra Næss: 1991, side 34

¹³³ Omtrentlig innbyggertall hentet fra de respektive undersøkelsene.

¹³⁴ Dobbe: 1996, side 29

Her ser vi at det var sju ganger så mye vold i Vardøhus som i Agder og Nord-Hordaland. Dette er med på å underbygge funnene fra utregningen av drapsratene, og tabellen viser oss at det var dramatisk mye mer vold i Vardøhus enn i andre deler av Norge.

Den siste kategorien som skal sammenlignes er sedelighetsforbrytelser. Her har jeg valgt de samme undersøkelsene som i voldskategorien.

Tabell som viser rate for sedelighetsforbrytelser i tre norske regioner på 1600-tallet.

Område	Tidsperiode	Innbyggertall	Antall sedelighetssaker	Sedelighetssaker pr år
Vardøhus	1609-1660	3000	510	340:100 000
Agder	1601-1615 og 1646-1660	46000	444	32:100 000
Nord-Hordaland	1642-1655	11500	117	78: 100 000

Denne kategorien viser også at det var en betydelig høyere kriminalitetsrate i Vardøhus len sammenlignet med de to andre områdene. Nederst, med lavest kriminalitetsrate av de tre områdene, finner vi Agder. Deretter med omtrent dobbelt så høy rate finner vi Nord-Hordaland. Det er altså en mye større forskjell mellom Agder og Nord-Hordaland når vi sammenligner sedelighetsforbrytelser, enn når vi sammenlignet voldskriminalitet. Forskjellen opp til nivået til Vardøhus er også mindre, selv om raten for sedelighetsforbrytelser er mer enn fire ganger så høy i Vardøhus som i Nord-Hordaland.

Konklusjonen på sammenligningen av kriminalitetsbildet fra ulike deler av Norge på 1600-tallet som jeg her har gjort viser et særskilt trekk. Vardøhus len hadde svært høy kriminalitetsrate sammenlignet med andre områder. Denne forskjellen kommer fram i alle de tre kriminalitetstypene som jeg har gjort sammenlikninger av. Men også i Vardøhus skjer det store endringer i kriminalitetsutviklinga utover på 1600-tallet, og det neste kapitlet vil forklare litt om hva som hender og litt om hvorfor det skjer.

6. Mot et sivilisert samfunn?

Annammidt aff Olluff Rasmussen for slaugs maall i Grandstedt Pending – 2 daller
(Loppa tingsted. Sakefallslistene for 1609-1610)

Poul Ollessen for lejer maal med sin feste quinde böt Penge – 2 Rdr 1 ort (Loppa tingsted. Sakefallslisten for 1659-60)

De to eksemplene ovenfor er ikke tilfeldige saker som jeg har plukket fra de 2300 kriminalsakene fra lensregnskapene som utgjør en sentral del av kildematerialet til denne oppgaven. De to eksemplene er nemlig den første og den siste saken fra sakefallslistene. Den første saken er en voldssak og en av de mange voldssakene som ble bøtelagt det regnskapsåret. Det er registrert 81 voldssaker i samme sakefallsliste og disse utgjør 60% av de 135 sakene det året.

Sak nummer to er en sedelighetssak, der to personer som var forlovet har hatt samleie og da de ikke enda var gift måtte de betale bot. Det er totalt 8 slike saker registrert i Vardøhus len for regnskapsåret 1659-60, og disse utgjør 67% av de 12 sakene som ble registrert det året.

Dette er ikke bare tilfeldigheter som slår inn på et vilkårlig valgt regnskapsår. Disse to sakene representerer en utvikling. Tabellen under viser all registrert kriminalitet i Vardøhus len i perioden 1610 til og med 1660, fordelt over tiår.¹³⁵ Her ser vi at antallet kriminalsaker faller kraftig utover på 1600-tallet; det fremkommer faktisk at 62% av registrerte kriminalsaker skjer i løpet av 1610 til og med 1630.

Tabell som viser all kriminalitet i Vardøhus len i perioden 1610-1660 gruppert etter tiårsperioder.

¹³⁵ Se vedlegg 1 for tabell over hvert enkelt år.

Tiår	Antall registrerte kriminalsaker
1610 til og med 1620	732
1621 til og med 1630	652
1631 til og med 1640	496
1641 til og med 1650	122
1651 til og med 1660	239
Total 1610 til og med 1660	2241

Det er nok ikke så enkelt som at befolkningen i Vardøhus nærmest over natta ble lovlydige. Her er det andre faktorer som også er med på å forklare denne nedgangen. Sentralt her står nedgangen i befolkningstallet. Som tidligere nevnt blir perioden fra 1620-tallet og utover regnet som en kriseperiode for befolkningen langs Finnmarkskysten. Befolkningen gikk tilbake og dette er med på å forklare nedgangen i kriminaliteten. Det er jo enkelt å forstå at mindre befolkning betyr færre kriminelle. Men det skjer samtidig andre endringer i kriminalitetsmønsteret som kan underbygge påstanden om at befolkningen i Vardøhus len var i ferd med å gjennomgå en siviliseringsprosess.

6.1 På vei mot et sivilisert samfunn?

Et av målene med denne undersøkelsen var å finne ut om man kan bruke Norbert Elias' sivilisasjonsteori på tendensene i kriminalitetsutviklinga?

I korte trekk går teorien til Elias ut på at menneske går gjennom en prosess der menneskets moral endrer seg. Menneskene ble mer opplyste og siviliserte, og dette kan man spore i kriminalitetsutviklinga. I tillegg til denne mentalitetsendringen hos menneskene, så skjer det en samtidig utvikling av statsmakten, der utbygging av statsmakta står sentralt. Dette ser man særlig i at staten etter hvert opparbeider seg et maktmonopol. Vi kan si at siviliseringsprosessen er endringsdrivende i den historiske utviklingen. Det kan forklares med at siviliseringsprosessen ikke stopper opp etter endringer har funnet sted. Siviliseringen foregår hele tiden og det vil ikke være noen definert slutt. Stopper siviliseringsprosessen så stopper også all samfunnsutvikling.

Det som gjør Norbert Elias og teorien rundt siviliseringsprosessen til en teoretisk byggestein i min undersøkelse er at prosessen rundt siviliseringen har i enkelte perioder akselerert og gått mye fortere enn i andre perioder. En slik akselerering skjer ifølge Norbert Elias i perioden mellom 1500-tallet og 1800-tallet, men da med 1600-tallet som perioden med de mest dramatiske endringene.¹³⁶ Dette er perioden da Europa beveger seg fra middelalderen til den moderne tid, i hvert fall med tanke på mentalitetshistorie.

Ser man på det totale kriminalitetsbildet fra Vardøhus er det lett å konkludere med at teorien til Elias kan anvendes. Det blir mindre kriminalitet i løpet av de 50 årene som jeg har undersøkt. Tabellen på side 80 viser at kriminaliteten i Vardøhus len i perioden 1610-20 lå på 732 kriminalsaker, og at dette tallet sank til 239 saker i perioden 1651-60. Forskjellene ville sannsynligvis vært enda høyere, hvis vi hadde hatt tilgang til opplysninger fra tingbøker fra den første perioden. Utfordringen med å forstå kriminalitetsutviklinga i Vardøhus i denne perioden er imidlertid utfordringene med folketallet. Vi kjenner dessverre ikke de helt nøyaktige tallene, men som tidligere nevnt vet vi at befolkninga minket i løpet av undersøkelsesperioden. Det var ikke slik at den minket jevnt; man regner med at det var en ujevn utvikling og at det i perioder var befolkningsvekst i enkelte områder. Dette ser man da også av å lese rettsprotokoller og sakefallslister, da antallet tingsteder minker utover 1600-tallet. Imidlertid dukker det også opp nye tingsteder, som kan forklare demografiske endringer¹³⁷.

Ifølge beregningen synker kriminaliteten med 70 prosent i perioden mellom 1610-20 og 1651-60. Det er ingen grunn til å anta at befolkningstallet sank like dramatisk i løpet av perioden. Arnved Nedkvitne har regnet ut at det på begynnelsen av 1620-tallet bodde omtrent 3000 «bumenn eller norskættede innbyggere i Finnmark»¹³⁸. I følge «Nordnorsk kulturhistorie»¹³⁹ var det i 1664 omtrent 3000 innbyggere i Finnmark, men her er også den samiske befolkningen i fjordene tatt med. Ut fra disse tallene ser man at befolkningstallet har sunket, men ikke så mye at det alene kan forklare endringen i kriminalitetstallene. Ser vi på tabellen under, så viser den at befolkningstallene både synker og stiger i perioden 1610-60.

¹³⁶ Elias, Norbert: *The Civilizing Process* (1939) engelsk. utgave 2000, side 61-63

¹³⁷ Framveksten av Kjøllefjord på 1640-tallet er et godt eksempel på slik lokal vekst.

¹³⁸ Nedkvitne: 2011, side 428

¹³⁹ Balsvik, Randi Rønning og Drake, Michael: «Menneskene i Nord-Norge, fra istid til nåtid – fra vogge til grav» i Drivenes, Einar Arne(red): «*Nordnorsk kulturhistorie*», bind 1 «*Det gjenstridige landet*», side 89

Tabell som viser antall skattemenn fra ulike perioder av 1600-tallet fram til 1660.

År/periode	Antall skattemenn
1606-1607 ¹⁴⁰	347
1625-1626 ¹⁴¹	500
Første halvdel av 1640-årene ¹⁴²	250
1660 ¹⁴³	317

Det er derfor på sin plass å trekke fram andre mulige forklaringer for at kriminalitetsmønsteret i Finnmark endrer seg, og her kommer Norbert Elias på banen igjen.

For det er jo ikke bare det totale antallet forbrytelser som minsker radikalt utover på 1600-tallet. Et av de mest markerte trekkene er at voldskriminaliteten synker. I perioden 1610-1620 stod voldsforbrytelser for om lag halvparten av alle kriminalitet i Vardøhus len. Bruken av vold synker dramatisk på 1630-tallet, og vi ser at den de neste tiårene synker videre. En slik utvikling kan knyttes til teorien om en siviliseringsprosess. Synkende kriminalitet kombinert med en minkende andel voldsforbrytelser er jo absolutt en bekreftelse på ideen om at befolkningen gjennomgikk en mentalitetsendring på 1600-tallet.

I Vardøhus len virker det som utviklinga går mot økende sedelighetsforbrytelser. Dette er presumptivt ikke noe som automatisk kan kobles opp mot teorien om en siviliseringsprosess. Men tenker man at staten i økende grad overtar disiplineringa av befolkninga, vil det kanskje kunne forklare en slik utvikling. Det kan virke som om staten påtvinger sitt verdigrunnlag på befolkninga gjennom bruk av lovendringer og tvang. Som vi har sett ble det utover på 1600-tallet utarbeidet stadige innstramminger som gjaldt lovverket tilknyttet sedelighetsforbrytelser.

Tabell som viser forholdet mellom sedelighetsforbrytelser og voldsforbrytelser mellom 1610 og 1660. Data gruppert i tiårsperioder

¹⁴⁰ Hutchinson, Alan, «Nord-Norge i krisens tegn» i Kolle, Nils, «Norges fiskeri og kysthistorie», Bergen 2014, side 429

¹⁴¹ Nedkvitne:2011, side 428

¹⁴² Hutchinson: 2014, side 429

¹⁴³ Egen undersøkelse av kontribusjon jonsok og mikkelsmesse fra lensregnskapet 1659-1660.

År	Sedelighet prosentandel	Vold prosentandel
1610-1620	20%	49%
1621-1630	22%	46%
1631-1640	23%	34%
1641-1650	45%	25%
1651-1660	30%	31%

Selv om det skjedde omfattende demografiske endringer i Finnmark på 1600-tallet ser vi ingen indikasjon på noen endring av statsmaktas tilstedeværelse i lenet. Vardøhus len fortsatte å være et område som bestod av fiskevær med liten befolkning. I skattelistingene på 1650-1660 tallet ser man at det var i underkant av 40 bosetninger i lenet som hadde skattemenn. Av disse var det bare Kiberg, Vardø, Kjøllefjord, Kjølvik og Hammerfest som hadde mer enn 10 skattemenn.

Én forklaring av kriminalitetsbildet i Vardøhus len er at den lave befolkningen kombinert med mye gjennomtrekk av folk medførte at kriminalitetsbildet var annerledes enn andre områder i landet. Denne teorien ble blant annet brukt av Jørn Sandnes i boka «Kniven, ølet og æren». Tanken her er at manglende sosial stabilitet medfører at kriminalitetsbildet er annerledes enn i samfunn med høyere sosial stabilitet. Slike tanker kan være med på å forklare kriminalitetsbildet, men det må kanskje kombineres med andre faktorer. En slik faktor kan være at i fiskevær med lav befolkning er det nærmest umulig å stikke seg bort. Du ble lagt merke til og alle kjente alle. Tar vi så med at samtlige fiskevær i lenet med befolkning på over 5 skattemenn var tingsted med egen underfogd og tingsamling flere ganger i året, så skjønner man at det var vanskelig å komme seg unna med kriminalitet i Vardøhus len. Statsmakta fikk med seg det meste som skjedde i lenet. Tidligere i denne undersøkelsen leste vi om Eilert Andersen som etter en drapssak skiftet navn og flyktet til Vardøhus i håp om å slippe unna loven. Andersen slapp ikke unna, og vi må se på den saken som et eksempel på at den tynt befolkede Finnmarkskysten ikke var et sted der man kunne leve ubemerket. Et statsapparat bestående av to fogder og et tjuetalls underfogder hadde etter alt å dømme god oversikt over en befolkning som så vidt overgikk 3000 innbyggere.

Undersøkelsen min har også vist at Vardøhus len var det området i Norge med mest kriminalitet på 1600-tallet. Grunnen til at jeg kommer med denne påstanden er at lenet har de absolutt høyeste drapsratene, voldsratene og sedelighetsratene i Norge for perioden 1610-1660. Samtidig viser undersøkelsen min at kriminalitetsbildet endrer seg radikalt utover på 1600-tallet. Undersøkelser fra andre norske regioner viser også lignende endringer, noe som tyder på at utviklingen i Vardøhus len er del av en større nasjonal og internasjonal tendens.

6.2 Veien videre.

Formålet med denne undersøkelsen var å beskrive kriminalitetsbildet i Vardøhus og vise endringer i dette bildet i løpet av en periode på 50 år i det 17 århundre. Det har aldri før vært gjort en lignende undersøkelse om kriminalitetsutvikling på 1600-tallet med utgangspunkt i Nord-Norge. Dette kan framstå som noe merkelig med tanke på at man har et meget godt kildegrunnlag som kan brukes til slike undersøkelser. Dette gjelder særlig for Finnmark, der det er bevart en imponerende tingbokrekke. For resten av Nord-Norge er situasjonen annerledes når det gjelder bevarte tingbøker. Det eksisterer enkelte tingbøker fra 1690-tallet, men man må et stykke utover 1700-tallet før man kan snakke om bevarte tingbokrekker. Dette vil selvsagt gjøre det vanskelig å utføre en lignende undersøkelse som det jeg har gjort for Vardøhus len.

Det som derimot eksisterer for hele Nord-Norge, og for den saks skyld hele landet, er sakefallslister fra lensregnskapene og senere fogdregnskaper etter 1660. Allerede fra regnskapsåret 1593-94 har vi lensregnskap som dekker Vardøhus len og fra regnskapsåret 1604-05 har vi det første lensregnskap for Nordlandenes len som også har en sakefallsliste. Det er noen korte lakuneperioder i forbindelse med de første bevarte regnskapene fra Nordlandenes len, men fra og med regnskapsperioden 1611-12 starter den bevarte regnskapsrekken fra Nordlandenes len som varer fram til innføringen av eneveldet. Dette er en kilde som har vært brukt i historieforskning, men da i mer avgrensede undersøkelser av for eksempel trolldomskriminalitet. Jeg har selv tatt stikkprøver av sakefallslistene fra noen av fogderiene i Nordlandene og er av den overbevisning at disse kildene er av like god kvalitet som sakefallslistene for Vardøhus len. Det ville derfor være mulig å gjøre undersøkelser ut fra sakefallslistene for Nordlandene. Man ville ikke fått et komplett bilde av kriminaliteten, da det ville for eksempel mangle drapssaker og andre alvorlige saker, men man vil kunne få en god oversikt over mindre alvorlig kriminalitet.

Det ligger også muligheter i lagtingsprotokollene for Steigen lagdømme. En undersøkelse der man sammenligner avgjørelser fra bygdetingene med lagmannens avgjørelse vil være et interessant tema. Jeg har gjort rede for de utfordringene som eksisterte på 1600-tallet i relasjonen mellom lagting og bygdeting, da med tanke på at det ikke var noen konsekvens i utvelgelsen av saker. Da man for Finnmarks del har bevarte tingbok- og lagtingsprotokollrekker, vil det være mulig å gjøre flere typer undersøkelser basert på dette kildematerialet.

I undersøkelsene har jeg også sett litt på kriminalitetsbildet og utvikling i de samiske områdene. Dette temaet er også upløyd mark i forbindelse med kriminalitetshistorisk forskning.

Jeg har valgt å bruke kildematerialet til å gjøre en undersøkelse om kriminalitet, men kildematerialet kan også brukes til andre typer undersøkelser også. Kriminalsaker er bare en mindre del av de forhold som omtales i tingbøkene. De fleste sakene er privatrettslige tvister og lignende saker, samt skussmål. Dette gjør at tingbøkene kan brukes som kilde til undersøkelser innen økonomisk utvikling og til sosialhistoriske undersøkelser. Tingboka er mer enn tørre rettsreferater, og sakefallslistene har langt flere kvaliteter enn hva som kommer fram ved første øyekast.

Kilder

Tingbøker:

Tingbok over Finnmark 1620-1633. Oslo 1987

Tingbok over Finnmark. [SATØ/S-0053/F/Fa/L0008](#)

Tingbok over Finnmark. : [SATØ/S-0053/F/Fa/L0009/0001](#)

Tingbok over Finnmark. [SATØ/S-0053/F/Fa/L0010](#)

Lensregnskap:

Lensregnskaper, regnskaper og jordebøker etter 1670, Vardøhus len

Lensregnskap 1605-1613 L002

Lensregnskap 1608-1623 L003

Lensregnskap 1622-1633 L004

Lensregnskap 1633-1645 L005

Lensregnskap 1645-1653 L006

Lensregnskap 1652-1661 L007

Aktstykker:

Fylkesmannen i Finnmark, arkivstykker 9 og 13.

Christian 4s Norske Lov:

Christian IVs Norsk Lovbog, 1604, Hallager, Fr., Brandt, Fr., Christiania 1855:
<http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/prosjekter/tingbok/lover-reskripter/chr4web/index.html>

Litteratur.

Alm, E.J.) *Statens rolle i trolldomsprosessene i Danmark og Norge på 1500 og 1600-tallet. – En komparativ undersøkelse* (Hovedoppgave) Tromsø 2000

Dobbe, Jorunn, *Blant granner og myndigheter: konfliktløsning og disiplinering på bygdetinget i Nordhordland*, Oslo 1996

Drivenes, Einar Arne, Hauan Marit, Wold Helge A, *Nordnorsk kulturhistorie bind 1, Det gjenstridige landet*, Oslo 1994

Elias. N. *The Civilizing Process*, Oversatt av: Jephcott, E (2000) USA, UK og Australia: Blackwell Publishing

Erichsen, Bodil Chr., *Kriminalitet og rettsvesen i Kristiania på slutten av 1600-tallet*, Oslo 1993

Falkanger, Aage Thor, *Lagmann og lagting i Hålogaland gjennom 1000 år*, Oslo 2007

Fladby, Rolf, *Fra lennsmanstjener til Kongelig Majestets Foged*, Oslo 1963.

Fladby, Rolf, *Hvordan Nord-Norge ble styrt, Nordnorsk administrasjonshistorie fra 1530-åra til 1660*, Tromsø 1978

Gilje, Nils, *Heksen og humanisten*, Bergen 2003

Hagen, Rune Blix og Sparboe, Per, *Kongens reise til det ytterste nord*, Tromsø 2004

Hagen, Rune Blix, *Ved porten til helvete, Trolldomsprosessene i Finnmark*, Oslo 2015

Hagen, Rune Blix, «1617 Forordningen mot trolldom og dens betydning for hekseforfølgelsen i Finnmark», i tidsskriftet *Ottar* nummer 3 2017.

Hansen, Lars Ivar og Imsen, Steinar, *Grenser og grannelag i Nordens historie*, Oslo 2005

Hansen, Lars Ivar og Olsen, Bjørnar, *Samenes historie fram til 1750*, Oslo 2004

Hansen, Lars Ivar, «Nordisk og nordeuropeisk innvandring til Nord-Norge på 1500-tallet, i tidsskriftet *Ottar* nummer 3 2001.

Imsen, Steinar, *Norsk bondekommunalisme, Del 2, Lydriketiden*, Trondheim 1994

- Kjeldstadli, Knut, *Fortida er ikke hva den en gang var – en innføring i historiefaget*, Oslo 1991
- Knudsen, Gunnar W, *Trolldomsprosessene på Østlandet – en kulturhistorisk undersøkelse*, Oslo 1998
- Løyland, Margit, *Slagsmål, leiermål og bøtelagte egder – 1600-1700*, Oslo 1992
- Nedkvitne, Arnved, *Ære, lov og religion i Norge gjennom tusen år*, Oslo 2011
- Nielsen, Jens Petter, *Atlas historie bind 1, De glemte århundrene 1520-1826*, Alta 1990
- Nielssen, Alf Ragnar(red), Kolle Nils, Bjerck Hein, Hutchinson Alan og Larsen, Marion F, *Norges fiskeri og kysthistorie bind 1, fram til 1720*, Oslo/Bergen 2014
- Niemi, Einar, *Vadsøs historie bind 1, Fra øyvær til kjøpstad (inntil 1833)*, Vadsø 1983
- Niemi, Einar, «Hekseprosesser og økonomi» i tidsskriftet «*Ottar*» utgave 5, Tromsø 2012.
- Niemi, Einar, «Finnmark på 1600-tallet», i Sandvik(red.) og Winge(red.), *Tingbok for Finnmark 1620-1633*, 1987.
- Næss, Hans Eyvind, *Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600-tallet: en retts- og sosialhistorisk undersøkelse*, Oslo 1982
- Næss, Hans Eyvind, «Forbrytelse og straff», i Liv Marthinsen (red.), *Tingboka som kilde*, Oslo 1991: side 19-45
- Næss, Hans Eyvind, *Fiat justitia!, Lagmennene i Norge 1607-1797*, Oslo 2014
- Opsahl, Erik og Sogner, Sølvi, *Norsk innvandringshistorie, bind 1*, Oslo 2007
- Oterhals, Henrik, *Æren på tinget*, Trondheim 2016
- Sandnes, Jørn, *Kniven, ølet og æren: kriminalitet og samfunn i Norge på 15- og 1600-tallet*, Oslo 1990
- Sandmo, Erling, *Tingets tenkemåter – kriminalitet og rettssaker i Rendalen 1763-97*, Oslo 1991
- Sandmo, Erling, *Voldssamfunnets undergang*, Oslo 1999
- Sandvik, Hilde, Tinget i Finnmark 1620-33 i tidsskriftet *Heimen* nummer 4 1987.
- Sandvik, Hilde(red) og Winge Harald(red), *Tingbok for Finnmark 1620-1633*, 1987.

Sogner, Sølvi Bauge og Österberg (red.), Eva, *People meet the law – control and conflict handling in the courts*, Oslo 2000

Steen, Sverre, «*Det norske folks liv og historie*», *Tidsrummet fra omkring 1500 til omkring 1640*, Oslo 1935

Stoa, Nils Johan, *I hin hårde dage*, Oslo 2003

Stoa, Nils Johan, *Kjødets lyst*, Oslo 2010

Sunde, Jørn Øyrehagen, *Speculum legale, -rettsspegelen*, Oslo 2005

Sødal, Terje, *Til skræk og eksempel – trolldom, dødsstraff og kriminalitet på Agder ca. 1550 -1700*, Kristiansand 2008

Tronstad, Roger, *Fogd og sorenskriver i Finnmark, upublisert manuskript*. Tromsø 1995

Appendiks 1. Kriminalitet fra sakefallslistene i lensregnskapet for Vardøhus len. Enkel gruppering

År	Sedelighet	Vold	Tyveri	Andre forbrytelser ¹⁴⁴	Totalt
1609-1610	22	81	7	25	135
1610-11	13	99	2	55	169
1611-12	13	33	1	15	62
1612-13	8	35	2	20	65
1613-14	21	6	4	18	49
1614-15	10	14	4	22	50
1615-16	10	21	1	12	44
1616-17	6	14	5	27	52
1617-18	7	24	5	18	54
1618-19	32	28	3	30	93
1619-20	0	34	3	1	38
1620-21	21	22	4	3	50
1621-22	11	27	5	6	49
1622-23	8	18	1	6	33
1623-24	27	38	10	22	97
1624-25	7	45	2	12	66
1625-26	2	24	4	11	41
1626-27	14	27	4	28	73
1627-28	15	22	5	14	56
1628-29	12	9	9	6	36
1629-30	10	19	1	14	44
1630-31	16	37	6	44	103

¹⁴⁴ Her regnes forbrytelser mot kirke og gud, forbrytelser mot konge og stat, munnbruk og kategorien «annet»

1631-32	13	17	1	13	44
1632-33	12	22	1	19	54
1633-34	11	19	6	12	48
1634-35	9	8	3	20	40
1635-36	12	8	5	20	45
1636-37	13	25	3	15	56
1637-38	2	3	1	10	16
1638-39	11	3	1	3	18
1639-40	7	0	0	3	10
1640-41	9	2	2	2	15
1641-42	7	3	0	3	13
1642-43	6	5	2	1	14
1643-44	3	3	1	2	9
1644-45	8	0	0	2	10
1645-46	7	3	1	1	12
1646-47	12	2	3	17	34
1647-48	-				
1648-49	-				
1649-50	-				
1650-51	-				
1651-52	4	12	1	3	20
1652-53	6	2	1	3	12
1653-54	15	10	1	5	31
1654-55	5	7	2	5	19
1655-56	3	10	0	7	20
1656-57	3	0	0	3	6
1657-58	8	6	1	3	18
1658-59	6	0	1	11	18
1659-60	8	2	0	2	12
Total	485	840	124	604	2053

Appendiks 2: Kriminalitet fra tingbøger.

År	Sedelighet	Vold	Tyveri	Andre forbrytelser ¹⁴⁵	Totalt
1620	5	1	1	2	9
1621	4	0	2	5	11
1622	0	0	2	1	3
1623	4	1	3	0	8
1624	3	4	2	4	13
1625	1	0	2	2	5
1626	1	3	2	2	8
1627	1	0	4	4	9
1628	0	1	6	4	11
1629	1	0	1	2	4
1630	0	1	1	2	4
1631	2	2	1	9	14
1632	0	1	0	4	5
1633	1	0	0	1	2
1648	0	0	0	0	0
1649	1	2	0	0	3
1650	0	1	0	0	1
1651	0	0	1	4	5
1652	6	4	0	7	17
1653	0	1	0	0	1
1654	6	3	0	0	9
1655	1	1	0	2	4
1656	2	0	0	2	4
1657	3	1	0	3	7

¹⁴⁵ Her regnes forbrytelser mot kirke og gud, forbrytelser mot konge og stat, munnbruk og kategorien «annet»

1658	1	2	0	4	7
1659	0	1	1	5	7
1660	0	0	0	3	3
Total	47	30	29	72	174

Appendiks 3: Oversikt over aktstykker som er bevart fra lakuneperioden (1633-1648)

- 1) Vadsø tingsted 15.mars 1634. Saken mot Niels Sich.
- 2) Vardø tingsted 29. mars 1634. Saken mot Kirsten Siverson.
- 3) Vardø tingsted 9. april 1634. Saken mot Ingeborg Mogensen
- 4) Makkaur tingsted 21. april 1634. Saken mot Marrantte Thamisdatter.
- 5) Kjelvik tingsted 6. mai 1634. Saken mot Jesper Ottesen og Gunder Siffuerson.
- 6) Kjelvik tingsted 6. mai 1634. Saken mot Peder Andersen.
- 7) Kjelvik tingsted 6. mai 1634. Saken mot Sarve Pedersen
- 8) Makkaur tingsted 5. august 1634. Saken mot Murette
- 9) Vardø tingsted 28. november. Saken mot Anne Mattisdatter.
- 10)Vardø tingsted 3. juni 1635. Saken mot Rasmus Jensen.
- 11)Vardø tingsted 16. september 1635. Saken mot Hans Steensen.
- 12)Loppa tingsted 31. mai 1636. Saken mot Kari Joensdatter og Joen Olsen.
- 13)Gåsnes tingsted 30. april 1638. Saken mot Thamis Olsen.
- 14)Vardø tingsted 7. juni 1639. Saken mot Peder Jacobsen.
- 15)Omgang tingsted 18. juni 1639. Saken mot Aslak Jonsen og Gertrud Aslaksdatter.

Appendiks 4. Avholdte tingsamlinger i perioden 1620-1660.

Tingsamlinger 1620

- Vardøhus 3. mai 1620 Lagting
- Vardøhus 4. mai 1620 Lagting
- Makkaur 11. mai 1620 Lagting
- Omgang 13. mai 1620 Lagting
- Skjøtningberg 17. mai 1620 Lagting
- Sværholt 19. mai 1620 Lagting
- Kjelvik 23. mai 1620 Lagting
- Hjelmsøy 26. mai 1620 Lagting
- Gåsnes 27. mai 1620 Lagting
- Mefjord 29. mai 1620 Lagting
- Hasvåg 2. juni 1620 Lagting
- Hasvåg 3. juni 1620 Lagting
- Loppa 6. juni 1620 Lagting

Tingsamlinger 1621

- Vadsø 17. april 1621 Vårting
- Vardøhus 21. april 1621 Vårting
- Vardøhus 26. april 1621 Vårting
- Vardøhus 28. april 1621 Vårting
- Makkaur 11. mai 1621 Vårting
- Omgang 16. mai 1621 Vårting
- Skjøtningberg 18. mai 1621 Vårting
- Sværholt 24. mai 1621 Vårting
- Kjelvik 26. mai 1621 Vårting
- Vardøhus 24. juni 1621 Ledingsting

- Makkaur 1. august 1621 Ledingsting
- Omgang 9. august 1621 Ledingsting
- Skjøtningberg 13. august 1621 Ledingsting
- Sværholt 14. august 1621 Ledingsting
- Kjelvik 17. august 1621 Ledingsting
- Stappen 20. august 1621 Ledingsting
- Hjelmsøy 23. august 1621 Ledingsting
- Gåsnes 25. august 1621 Ledingsting
- Hammerfest 31. august 1621 Ledingsting
- Hasvåg 6. september 1621 Ledingsting
- Sørvær 11. september 1621 Ledingsting
- Loppa 13. september 1621 Ledingsting

Tingsamlinger 1622

- Vadsø 1. mai 1622 Vårting
- Vadsø 2. mai 1622 Vårting
- Kiberg 3. mai 1622 Vårting
- Vardøhus 7. mai 1622 Vårting
- Vadsø 3. juli 1622 Ledingsting
- Kiberg 5. juli 1622 Ledingsting
- Vardøhus 10. juli 1622 Ledingsting
- Makkaur 19. juli 1622 Ledingsting
- Omgang 22. juli 1622 Ledingsting
- Skjøtningberg 24. juli 1622 Ledingsting
- Sværholt 26. juli 1622 Ledingsting
- Kjelvik 30. juli 1622 Ledingsting
- Gåsnes 10. august 1622 Ledingsting
- Hammerfest 15. august 1622 Ledingsting
- Sørvær 20. august 1622 Ledingsting
- Hasvåg 22. august 1622 Ledingsting

- Loppa 23. august 1622 Ledingsting

Tingsamlinger 1623

- Vadsø 4. juli 1623 Ledingsting
- Kiberg 8. juli 1623 Ledingsting
- Vardøhus 18. juli 1623 Ledingsting
- Skjøtningberg 13. august 1623 Ledingsting
- Sværholt 14. august 1623 Ledingsting
- Kjelvik 18. august 1623 Ledingsting
- Hjelmsøy 20. august 1623 Ledingsting
- Hammerfest 23. august 1623 Ledingsting
- Hasvåg 26. august 1623 Ledingsting
- Loppa 29. august 1623 Ledingsting
- Hammerfest 3. september 1623 Ledingsting
- Gåsnes 5. september 1623 Ledingsting
- Vardøhus 18. september 1623 Høstting

Tingsamlinger 1624

- Vadsø 19. mars 1624 Vårting
- Vardøhus 2. april 1624 Vårting
- Makkaur 13. april 1624 Vårting
- Skjøtningberg 19. april 1624 Vårting
- Sværholt 20. april 1624 Vårting
- Loppa 10. mai 1624 Vårting
- Sørvær 12. mai 1624 Vårting
- Hammerfest 22. mai 1624 Vårting
- Gåsnes 26. mai 1624 Vårting
- Hjelmsøy 29. mai 1624 Vårting
- Kjelvik 3. juni 1624 Vårting
- Vardøhus 14. juni 1624 Sommerting

- Kjelveik 25. juni 1624 Sommerting
- Hasvåg 8. juli 1624 Ledingsting
- Loppa 13. juli 1624 Sommerting
- Skjøtningberg 5. august 1624 Sommerting
- Omgang 7. august 1624 Sommerting
- Vardø 28. august 1624 Høstting

Tingsamlinger 1625

- Vadsø 4. april 1625 Vårting
- Vardøhus 22. april 1625 Vårting
- Vardøhus 20. mai 1625 Lagting
- Makkaur 30. mai 1625 Lagting
- Omgang 31. mai 1625 Lagting
- Skjøtningberg 1. juni 1625 Lagting
- Sværholt 2. juni 1625 Lagting
- Kjelveik 3. juni 1625 Lagting
- Kjelveik 4. juni 1625 Lagting
- Hjelmsøy 8. juni 1625 Lagting
- Gåsnes 9. juni 1625 Lagting
- Hammerfest 10. juni 1625 Lagting
- Hasvåg 13. juni 1625 Ting
- Loppa 14. juni 1625 Ting
- Vadsø 19. august 1625 Høstting

Tingsamlinger 1626

- Kiberg 17. april 1626 Vårting
- Vardøhus 1. mai 1626 Vårting
- Makkaur 20. mai 1626 Vårting
- Omgang 22. mai 1626 Vårting
- Skjøtningberg 23. mai 1626 Vårting

- Sværholt 27. mai 1626 Vårting
- Kjelvik 31. mai 1626 Vårting
- Kjelvik 1. juni 1626 Vårting
- Hjelmsøy 5. juni 1626 Vårting
- Gåsnes 6. juni 1626 Vårting
- Hammerfest 8. juni 1626 Vårting
- Hasvåg 9. juni 1626 Vårting
- Kiberg 29. juli 1626 Sommerting
- Makkaur 8. august 1626 Sommerting
- Omgang 9. august 1626 Ledingsting
- Skjøtningberg 12. august 1626 Ledingsting
- Sværholt 14. august Ledingsting
- Kjelvik 17. august 1626 Ledingsting
- Kjelvik 18. august 1626 Ledingsting
- Hjelmsøy 25. august 1626 Ledingsting
- Hammerfest 5. september 1626 Høstting
- Hasvåg 8. september 1626 Høstting
- Vardøhus 11. oktober 1626 Høstting
- Kiberg 19. oktober 1626 Høstting
- Kiberg 20. oktober 1626 Høstting

Tingsamlinger 1627

- Vardøhus 28. mars 1627 Vårting
- Kiberg 29. mars 1627 Vårting
- Hammerfest 30. mai 1627 Vårting
- Kjelvik 7. juni 1627 Vårting
- Sværholt 9. juni 1627 Vårting
- Vadsø 29. juni 1627 Vårting
- Vardøhus 24. juli 1627 Sommerting
- Vardøhus 25. juli 1627 Sommerting

- Makkaur 2. august 1627 Sommerting
- Skjøtningberg 7. august 1627 Sommerting
- Sværholt 9. august 1627 Sommerting
- Kjelvik 13. august 1627 Sommerting
- Loppa 27. august 1627 Sommerting
- Hammerfest 3. september 1627 Sommerting
- Omgang 17. september 1627 Sommerting
- Vardø 27. september 1627 Høstting
- Vardø 28. september 1627 Høstting
- Kiberg 5. oktober 1627 Høstting
- Vardøhus 21. desember 1627 Høstting

Tingsamlinger 1628

- Kiberg 8. januar 1628
- Vadsø 18. mars 1628 Vårting
- Vardøhus 28. mars 1628 Vårting
- Kiberg 2. april 1628 Vårting
- Vardøhus 3. april 1628 Vårting
- Makkaur 26. april 1628 Vårting
- Omgang 26. april 1628 Vårting
- Skjøtningberg 28. april 1628 Vårting
- Sværholt 29. april 1628 Vårting
- Kjelvik 1. mai 1628 Vårting
- Gåsnes 5. mai 1628 Vårting
- Hasvåg 12. mai 1628 Vårting
- Loppa 15. mai 1628 Vårting
- Makkaur 25. juli 1628
- Loppa 7. august 1628
- Hasvåg 9. august 1628
- Hammerfest 21. august 1628

- Gåsnes 25. august 1628
- Hjemsøy 28. august 1628
- Kjelvik 2. september 1628 Høstting
- Sværholt 5. september 1628 Høstting
- Skjøtningberg 9. september 1628 Høstting
- Omgang 11. september 1628 Høstting
- Vardøhus 27. september 1628 Høstting
- Vardøhus 30. september 1628 Høstting
- Kiberg 15. november 1628
- Vadsø 21. november 1628
- Vardøhus 3. desember 1628

Tingsamlinger 1629

- Varanger 16. mars 1629 Ting for den samiske befolkningen
- Vadsø 24. mars 1629 Vårting
- Kiberg 26. mars 1629 Vårting
- Vardøhus 28. mars 1629 Vårting
- Makkaur 4. mai 1629 Vårting
- Omgang 8. mai 1629 Vårting
- Skjøtningberg 11. mai 1629 Vårting
- Sværholt 12. mai 1629 Vårting
- Kjelvik 15. mai 1629
- Gåsnes 18. mai 1629
- Loppa 27. mai 1629
- Hasvåg 1. juni 1629
- Hammerfest 5. juni 1629
- Kiberg 11. juli 1629
- Vardøhus 17. juli 1629
- Vardøhus 18. juli 1629
- Skjøtningberg 28. juli 1629

- Sværholt 31. juli 1629
- Kjelvik 10. august 1629
- Gåsnes 19. august 1629
- Loppa 31. august 1629
- Hammerfest 10. september 1629
- Omgang 25. september 1629 Høstting

Tingsamlinger 1630

- Loppa 13. mai 1630
- Hasvåg 20. mai 1630
- Hammerfest 27. mai 1630
- Gåsnes 31. mai 1630
- Kjelvik 7. juni 1630
- Sværholt 12. juni 1630
- Skjötningberg 14. juni 1630
- Skjötningberg 15. juni 1630
- Omgang 17. juni 1630
- Makkaur(Syltvik) 19. juni 1630
- Vardøhus 22. juni 1630
- Vardøhus 23. juni 1630
- Vadsø 3. juli 1630
- Kiberg 6. juli 1630
- Vardøhus 16. juli 1630
- Omgang 19. august 1630
- Sværholt 19. august 1630
- Kjelvik 25. august 1630
- Gåsnes 7. september 1630
- Hammerfest 15. september 1630
- Hasvåg 24. september 1630
- Loppa 25. september 1630

Tingsamlinger 1631

- Vadsø 7. mars 1631 Vårting
- Vardøhus 13. april 1631
- Vardøhus 14. april 1631
- Vardøhus 23. april 1631
- Makkaur 27. april 1631
- Omgang 29. april 1631
- Skjötningberg 4. mai 1631
- Sværholt 9. mai 1631
- Loppa 25. mai 1631
- Hasvåg 1. juni 1631
- Hammerfest 7. juni 1631
- Gåsnes 13. juni 1631
- Kjelvik 17. juni 1631
- Kjelvik 18. juni 1631
- Vadsø 4. juli 1631
- Kiberg 23. juli 1631
- Loppa 25. august 1631
- Hasvåg 27. august 1631
- Hammerfest 12. september 1631
- Sværholt 1. oktober 1631
- Skjötningberg 3. oktober 1631
- Kiberg 17. oktober 1631
- Vardø 24. oktober 1631 Høstting

Tingsamlinger 1632

- Vadsø 5. mars 1632
- Vadsø 6. mars 1632
- Vadsø 19. mars 1632

- Vadsø 20. mars 1632
- Kiberg 23. mars 1632
- Vardø 7. april 1632
- Skjøtninberg 11. juni 1632
- Sværholt 12. juni 1632
- Hasvåg 20. juni 1632
- Loppa 23. juni 1632
- Hammerfest 26. juni 1632
- Gåsnes 28. juni 1632
- Kjelvik 3. juli 1632
- Vardøhus 10. september 1632 Høstting
- Vardøhus 11. september 1632 Høstting

Tingsamlinger 1633

- Loppa 17. mai 1633 Vårting
- Hasvåg 20. mai 1633 Vårting
- Hammerfest 24. mai 1633 Vårting
- Gåsnes 1. juni 1633 Vårting
- Kjelvik 4. juni 1633 Vårting
- Kjelvik 5. juni 1633 Vårting
- Kjelvik 6. juni 1633 Vårting
- Sværholt 12. juni 1633 Vårting
- Skjøtningberg 14. juni 1633 Vårting
- Omgang 17. juni 1633 Vårting
- Makkaur(Syltvik) 20. juni 1633 Vårting
- Vadsø 3. juli 1633
- Vardø 16. juli 1633
- Vardø 17. juli 1633
- Skjøtningberg 14. august 1633
- Kjelvik 29. august 1633

Tingsamlinger 1648

- Vadsø 30. august 1648 Høstting
- Kiberg 5. september 1648 Høstting

Tingsamlinger 1649

- Vardø 21. mai 1649
- Loppa 29. juni 1649
- Gåsnes 30. juni 1649
- Kjelvik 7. juli 1649
- Hasvåg 14. juli 1649
- Skjötningberg 17. juli 1649
- Omgang 20. juli 1649
- Varanger 2. september 1649. Ting for den samiske befolkningen i området
- Vadsø 4. september 1649
- Vardø 28. november 1649
- Tingsamlinger 1650
- Vardø 27. mai 1650
- Omgang 11. juni 1650
- Skjötningberg 15. juni 1650
- Ingøy 25. juni 1650
- Hammerfest 27. juni 1650
- Kjelvik 21. juni 1650
- Hasvåg 30. juni 1650
- Loppa 5. juli 1650
- Vardø 8. oktober 1650

Tingsamlinger 1651

- Vardø 21. mars 1651
- Vardø 28. mai 1651
- Omgang 19. juni 1651

- Skjötningberg 20. juni 1651
- Hasvåg 28. juni 1651
- Loppa 4. juli 1651
- Hammerfest 10. juli 1651
- Ingøy 13. juli 1651
- Kjelvik 22. juli 1651
- Sværholt 26. juli 1651
- Kiberg 29. august 1651
- Vardø 9. september 1651
- Vardø 12. september 1651 Ting for den samiske befolkningen
- Vardø 15. september 1651
- Vardø 17. september 1651
- Vardø 1. desember 1651

Tingsamlinger 1652

- Vadsø 24. januar 1652
- Vadsø 5. februar 1652
- Vadsø 6. februar 1652
- Kiberg 11. februar 1652
- Vardø 23. februar 1652
- Vardø 28. februar 1652
- Vardø 4. mars 1652
- Vardø 24. april 1652
- Gamvik 24. mai 1652
- Hasvik 22. juni 1652
- Ingøy 29. juni 1652
- Kjelvik 5. juli 1652
- Skjötningberg juli 1652¹⁴⁶

¹⁴⁶ Ikke skrevet dato i tingboka

- Omgang 14. juli 1652
- Vardø 30. juli 1652
- Vadsø 18. august 1652
- Vadsø 19. august 1652
- Kiberg 1. september 1652
- Vardø 28. september 1652
- Vardø 14. oktober 1652
- Vardø 16. desember 1652
- Vardø 23. desember 1652

Tingsamlinger 1653

- Vardø 5. januar 1653
- Vardø 22. januar 1653
- Vardø 24. januar 1653
- Vardø 27. januar 1653
- Varanger 10. februar 1653 Ting for den samiske befolkningen
- Vadsø 15. februar 1653
- Kiberg 17. februar 1653
- Vardø 28. februar 1653
- Vardø 12. mai 1653
- Hammerfest 19. juli 1653
- Kjelvik 26. juli 1653
- Omgang 4. august 1653
- Vadsø 22. august 1653
- Kiberg 24. august 1653
- Kiberg 12. september 1653
- Vardø 22. september 1653
- Vardø 26. september 1653
- Vardø 4. november 1653

Tingsamlinger 1654

- Vardø 9. februar 1654
- Vardø 13. mars 1654
- Kiberg 1. april 1654
- Vardø 5. april 1654
- Vadsø 19. mai 1654
- Kiberg 23. mai 1654
- Vardø 29. mai 1654
- Vardø 1. juni 1654
- Kiberg 3. juni 1654
- Loppa 3. juli 1654
- Hammerfest 13. juli 1654
- Ingøy 15. juli 1654
- Kjølvik 20. juli 1654
- Skjøtningberg 28. juli 1654
- Varanger 4. august 1654 Ting for den samiske befolkningen
- Makkaur 22. august 1654
- Kiberg 12. september 1654
- Vardøhus 22. september 1654

Tingsamlinger 1655

- Vardøhus 13. januar 1655
- Vardøhus 14. mars 1655
- Vardøhus 28. april 1655
- Vardøhus 7. mai 1655
- Vadsø 15. mai 1655
- Kiberg 18. mai 1655
- Vardøhus 28. mai 1655
- Omgang 23. juni 1655
- Skjøtningberg 25. juni 1655

- Kjelvik 6. juli 1655
- Loppa 11. juli 1655
- Årøya 14. juli 1655
- Hammerfest 18. juli 1655
- Ingøy 21. juli 1655
- Kjelvik 24. juli 1655
- Vardøhus 1. september 1655
- Varanger 6. september 1655 Ting for den samiske befolkningen

Tingsamlinger 1656

- Vardøhus 14. mars 1656
- Kiberg 15. juli 1656
- Varanger 22. august 1656 Ting for den samiske befolkningen
- Vadsø 26. august 1656
- Kiberg 30. august 1656
- Vardø 8. september 1656

Tingsamlinger 1657

- Varanger 12. februar 1657 Ting for den samiske befolkningen
- Vadsø 16. februar 1657
- Omgang 11. juni 1657
- Skjötningberg 6. juli 1657
- Kiberg 13. juli 1657
- Hasvåg 25. juli 1657
- Ingøy 28. juli 1657
- Årøya 4. august 1657
- Hammerfest 7. august 1657
- Ingøy 10. august 1657
- Kjelvik 18. august 1657
- Kiberg 5. september 1657

- Vardøhus 9. september 1657
- Vardøhus 12. september 1657
- Vardøhus 24. september 1657
- Varanger 8. desember 1657 Ting for den samiske befolkningen

Tingsamlinger 1658

- Vardøhus 28. mai 1658
- Kiberg 4. juni 1658
- Ingøy 22. juni 1658
- Hasvåg 29. juni 1658
- Loppa 6. juli 1658
- Hammerfest 15. juli 1658
- Ingøy 22. juli 1658
- Skjøtningberg 26. juli 1658
- Makkaur 9. august 1658
- Vardøhus 19. august 1658
- Vardøhus 9. september 1658

Tingsamlinger 1659

- Vardøhus 24. mai 1659

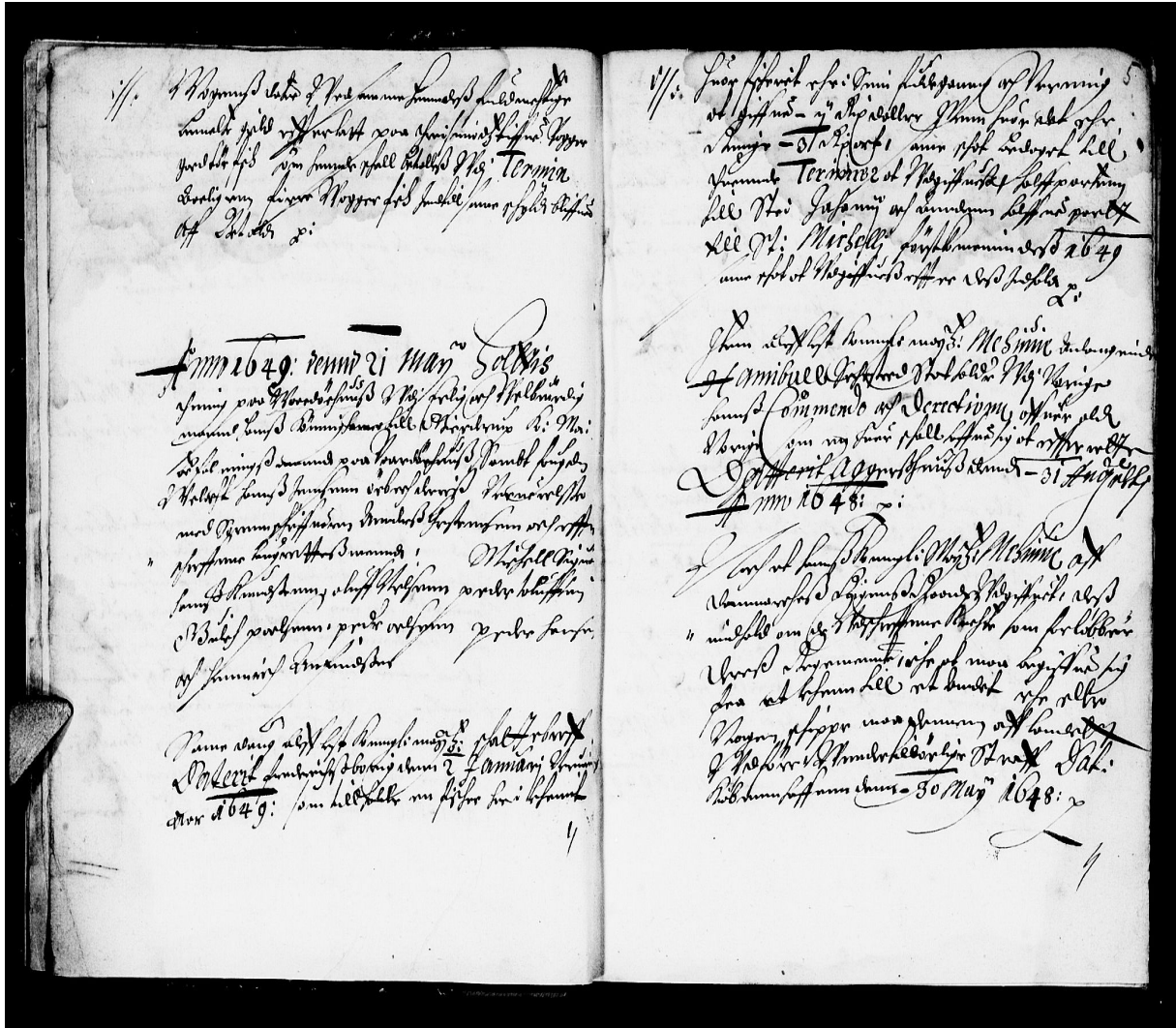
Tingsamlinger 1660

- Vardøhus 25. mai 1660
- Kiberg 30. mai 1660
- Hasvåg 5. juli 1660
- Loppa 10. juli 1660
- Hammerfest 14. juli 1660
- Hammerfest 18. juli 1660
- Ingøy 21. juli 1660
- Kjelvik 28. juli 1660

- Skjøtningberg 2. august 1660
- Omgang 7. august 1660
- Vadsø 22. august 1660

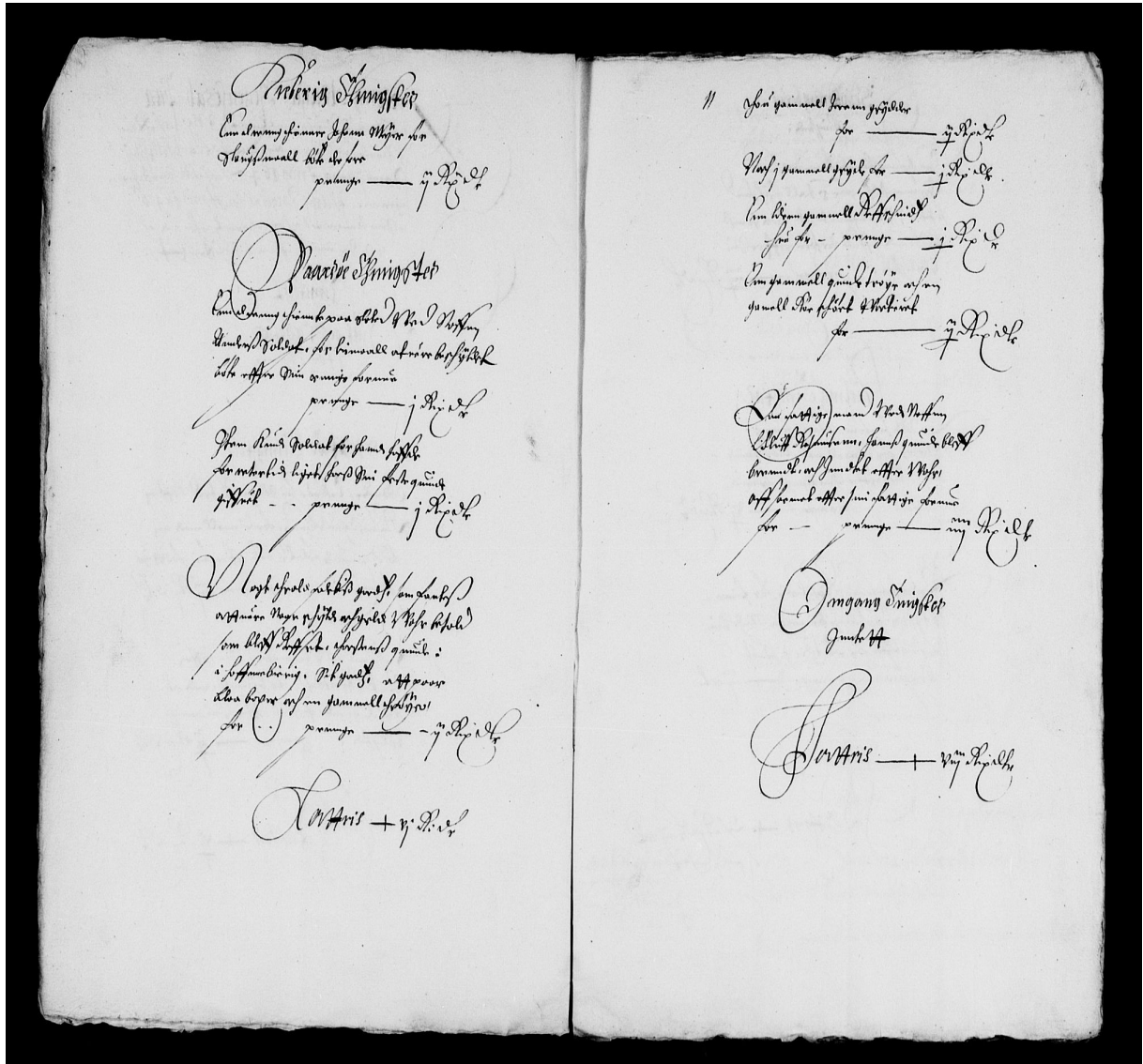
Appendiks 5. Eksempel fra tingbok.

Bilde av side fra tingbok. Eksempelet viser tingbokside fra ting avholdt på Vardøhus 21. mai 1649.

Appendiks 6. Eksempel fra lensregnskap.

Bilde fra «sikt og sakefallslista» i lensregnskapet. Eksempellet er fra regnskapsåret 1645-46.

Appendiks 7. Kart over Vardøhus len med tingsteder.

